

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 340.111(575.3)

ТКБ: 67.3

М – 90

МУМИНЗОДА МАҲМАДШАРИФ НОЗИМ

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚИИ УҲДАДОРИИ ҲАРБӢ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 5.5.1 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим
дар бораи ҳуқуқ ва давлат

РОҲБАРИ ИЛМӢ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, профессор

НАСРИДДИНЗОДА Э.С.

ДУШАНБЕ – 2026

МУНДАРИЧА

НОМГҶИИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4-14
БОБИ I. ПРИНСИПҶО ВА АСОСҶОИ ҶУҚУҚИИ УҶДАДОРИИ ҶАРБӢ ВА ХИЗМАТ ДАР ҚУВВАҶОИ МУСАЛЛАҶИ ҚУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	15-76
1.1. Принципҳои ҳуқуқии уҳдадории ҷарбӣ ва хизмат дар Қувваҳои Мусаллаҳи Қумҳурии Тоҷикистон.....	15-41
1.2. Ташакули низоми ҳуқуқии уҳдадории ҷарбӣ дар Тоҷикистон.....	41-62
1.3. Ҷуқуқу озодиҳои инсон дар заминаи уҳдадории ҷарбӣ ва таъмини амният аз дидгоҳҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ.....	63-76
БОБИ II. ҶАНБАҶОИ ҶУҚУҚӢ ВА АМАЛИИ УҶДАДОРИИ ҶАРБӢ ВА ҶИФЗИ ҶУҚУҚҶОИ ИНСОН ДАР ҚУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	77-120
2.1. Уҳдадории ҷарбӣ дар Тоҷикистон: ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва амалии даъвати шаҳрвандон.....	77-95
2.2. Ҷуқуқҳои инсон дар соҳаи уҳдадории ҷарбӣ ва татбиқи он дар Қумҳурии Тоҷикистон.....	95-120
БОБИ III. ТАҶЛИЛИ МУҚОИСАВИИ УҶДАДОРИҶОИ НИЗОМӢ ВА НАҚШИ ВАТАНДӢСТӢ ДАР ИҶРОИ УҶДАДОРИИ ҶАРБӢ.....	121-150
3.1. Таҳлили муқоисавии уҳдадории ҷарбӣ ва таҷрибаҳои давлатҳо.....	121-130
3.2. Мафҳуми ватандӯстӣ ва нақши он дар иҷрои уҳдадории ҷарбӣ.....	130-150
ҶУЛОСА.....	151-152
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ.....	153-154
РӢЙҶАТИ АДАБИЁТ (МАЪҶАЗҶО).....	155-178
ФЕҶРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ.....	179-181

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

ғ. – ғайра

диг. – дигар

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Муствақил

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ҚМ – Қувваҳои Мусаллаҳ

км. кв. – киллометри квадратӣ

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ПБҶИИФ – Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ

ПБҶШС – Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ

с. – саҳифа

с. – сол

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

т.м. – то мелод

ФР – Федератсияи Русия

ЭУҶИ – Эъломияи умумии ҳуқуқи башар

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. «Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди муҳофизатии он, мутобиқи қисми 1 моддаи 43 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст» [1]. Ҳамзамон бо ин, доштани қувваҳои мусаллаҳ аз рӯи муҳимми давлатдорӣ ба шумор рафта, кафили бозғамии миллат дар баробари таҷовузи хориҷӣ ва эътидолбахши хатарҳои сатҳи дохилӣ ба шумор меравад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат» қайд мекунанд, «ки яке аз сабабҳои нигоҳ дошта натавонистани ҳокимият ва тартиботи ҷамъиятӣ дар рӯзи аввали соҳибистиқлолӣ надоштани қувваи бозғамии муҳофизатӣ буд» [67, с. 19]. Тоҷикистон аз рӯзи аввали соҳибистиқлолӣ, ин омили муҳимми давлатдориро дарк намуд ва ба вазъи мушкили сиёсӣ иқтисодӣ нигоҳ накарда, ба ташкили ҚМ оғоз кард.

Даъвати ҳарбӣ бо мақсади таъмини манфиатҳои ҷамъиятии муҳофизатӣ ва амнӣ давлат муқаррар карда шуда, ҳангоми иҷрои он ҳуқуқи озодӣ, манфиатҳои шахсии шаҳрвандони уҳдадор бештар ва ё маҳдуд карда мешавад.

Дар илми муносири ҳуқуқшиносӣ вазифаҳои конституционӣ шахс, дар маҷмӯъ, пурра ва асоснок омӯхта нашудааст. Аз ҷумла, таҳқиқоти мустақилонаи уҳдадорӣ ҳарбӣ, ки масъалаҳои назариявӣ бо назардошти таҷрибаи дохилӣ ва хориҷӣ танзими ҳуқуқӣ ва иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳал намояд, то ҳол вучуд надорад.

«Қобили зикр аст, ки айни замон механизмҳои таъмини амнӣ миллий ва муҳофизатии кишвар дар таҳаввулот қарор дорад. «Ғамоили ҷаҳонӣ қатъӣ даъвати ҳарбӣ дар замони осоишта, ки бо тағйироти ҷомеаи муосир алоқаманд аст, мушкилоти демографӣ ва афзоиши зарари иқтисодӣ аз даъвати шаҳрвандони соҳибхисос дар кишварҳои

пешрафта, таҳкими аҳаммияти арзишҳои умумии инсонӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, маҳкум намудани милитаризм ва таҷовуз, рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ», мушкилоти сиёсии истифодаи даъватшавандагон дар муноқишаҳои ҳарбӣ, ҚМ (мушкилоти техникаи ҳарбӣ ва ихтисосҳои ҳарбӣ) ва хусусияти муноқишаҳои ҳарбӣ дастгирии дахлдори ҳуқуқӣ ва асоснокии концептуалиро талаб мекунад. Айни замон ба таври худсоخت нусхабардории баъзе таҷрибаҳои «универсалӣ» ва таҷрибаи хориҷӣ бе мутобиқат ва асосноккунии дуруст ғайримантиқӣ мебошад, зеро танзими он ба анъанаҳои таърихӣ асос ёфта, созгорӣ ва ихтилофи он ба минталитети миллӣ ба назар мерасад».

Падидаи уҳдадории ҳарбӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол марҳилаи ислоҳоти тадриҷӣ ва мунтазамро аз сар мегузаронад. Ин, пеш аз ҳама, дар тағйир додани шаклҳои иҷроии уҳдадории ҳарбӣ зоҳир мегардад. Навовариҳои аз ҳама намоён ва бунёди дар ин самт ҷорӣ намудани хизмати алтернативии шаҳрвандӣ (сафарбаркунӣ) буда, ҳамзамон, ҷалби шахсони дорои маълумоти олиро дар бар мегирад. Ин тағйирот дар тартиби адои хизмати ҳарбӣ, дар навбати худ, ба қоидаҳои тартиби бақайдгирии ҳарбӣ ва тартиби даъвати ҳарбӣ таъсир расонида, ифодагари он аст, ки давлат пайваста кӯшиш менамояд, то шаклҳои нави иҷроии уҳдадории ҳарбиро инкишоф дода, самаранокии шаклҳои мавҷударо беҳтар намояд.

«Аз мушкилоти назариявӣ ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ бархӯрди манфиатҳои қонунии шаҳрвандон дар хизмати ҳарбӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, дар марҳилаи қонунии ташаккули давлати миллӣ омӯзиши таърихӣ ва ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ муҳим буда, барои ислоҳоти минбаъдаи он пешниҳод ва тавсияҳои дахлдор зарур мебошад».

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Доираи масъалаҳое, ки дар раванди таҳқиқоти диссертатсионӣ баррасӣ шудаанд, комплексӣ ба ҳисоб рафта, дар асарҳои олимони ватанӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, ба ин масъалаҳо таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд: У.А. Азиззода [92, с. 254-262], Н.И. Бобоева [165], Э.Б. Буризода (И.Б. Буриев) [36], А.М.

Диноршоҳ (Диноршоев) [168; 41], Ш.Ф. Искандаров [106, с. 57-64], П.А. Исозода [171], И.Қ. Миралиев [120, с. 97-101], А.М. Мирзокаримзода [122, с. 195-200], Ш.М. Мусоев [177], А.Қ. Назаров [124, с. 197-203; 178], Н.М. Назаршоев [59], Э.С. Насриддинзода (Насурдинов) [125, с. 281-287; 126, с. 46-51; 179], Х.О. Ойев [62; 63], И.И. Саидзода [139, с. 14-19], Б.А. Сафарзода (Сафаров) [70; 185], Ҷ. Саъдизода [144, с. 55-62; 156, с. 51-54], Н.Д. Табаров [187], А.Ф. Холиқзода [152, с. 172-184; 153, с. 173-192], Р.Ш. Шарофзода (Сотиволдиев) [77].

Тавре ки пештар ишора шуд, то имрӯз уҳдадории ҳарбӣ объекти таҳқиқи бевоситаи олимони тоҷик нагардидааст, танҳо Ф.Ш. Шарифзода [159, с. 35-39] ва Ғ.М. Бобокалонов [101, с. 106-112] дар мақолаҳои худ паҳлуҳои муайяни уҳдадории ҳарбиро баррасӣ кардаанд. Аз ҷумла, дар мақолаи Ф.Ш. Шарифзода – «Навгониҳо дар қонунгузории уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ: (таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ)» [159, с. 35-39] тағйиру иловаҳое, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» соли 2020 ворид карда шуд, мухтасар таҳлил гаштааст. Дар мақолаи Ғ.М. Бобокалонов – «Танзими ҳуқуқии қатъ шудани шартномаи меҳнатӣ ҳангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани корманд» [101, с. 106-112], масъалаи шартномаи меҳнатӣ ҳангоми даъват шудани корманд ба хизмати ҳарбӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар асарҳои муҳаққиқони тоҷик – Э.Б. Буризода ва Х.Х. Хушвахтзода ҷиҳатҳои ҷудоғонаи уҳдадории ҳарбӣ дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон инъикос ёфтааст [83].

Муҳаққиқони хориҷӣ, аз қабили Н.М. Богатирёва [166], М.А. Гречухина [167], А.С. Климова [173], И.В. Коршунова [174], Н.А. Маслов [117, с. 59-66; 118, с. 21-26; 176], М.А. Пронина [181], К.И. Слесарский [146, с. 110-114; 147, с. 46-51; 186], С.В. Чибисов [191], Э.А. Юнусов [196] ба масъалаи уҳдадории ҳарбӣ ва ватандӯстӣ тавачҷуҳ кардаанд.

Аз ҷумла, Н.А. Маслов [45] ҷиҳати таърихии уҳдадории ҳарбиро дар асарҳои худ қисман таҳлил намудааст. С.В. Чибисов [53], таърихи қонунгузории уҳдадории ҳарбиро пурра таҳлил кардааст. Аз ҷониби К.И.

Слесарский [51] чихати конституционӣ-ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ҳарчанд уҳдадории ҳарбӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ ҳамчун масъалаи мубрам мавриди омӯзиш қарор гирифта бошад ҳам, вале то имрӯз дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ таваҷҷуҳи олимони ватаниро ба худ ҷалб накардааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – «Масъалаҳои назариявии инкишофи низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ барои солҳои 2021-2025» омода гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқот, «пеш «аз ҳама, муайян намудани хусусияти ҳуқуқӣ, мазмун, шаклҳои танзим ва рушди уҳдадории ҳарбӣ дар шароити муосир, бо назардошти хусусиятҳои ҳуқуқӣ, таърихӣ ва сиёсии Тоҷикистон, ҳамчунин, таҳияи тавсияҳои илмию амалӣ оид ба такмили қонунгузорӣ дар бораи уҳдадории ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аст».

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ин ҳадаф ҳалли вазифаҳои зерин лозим аст»:

– таҳлил ва муайян кардани принципҳои ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ ва хизмат дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– таҳқиқи равандҳои ташаккул ва таҳкими низоми ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– омӯзиши ҳуқуқу озодиҳои инсон дар заминаи уҳдадории ҳарбӣ ва таъмини амният;

– таҳлили ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва амалии хизмати ҳарбӣ ва равандҳои даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– таҳқиқоти сатҳи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар соҳаи хизмати ҳарбӣ ва татбиқи онҳо дар Тоҷикистон;

– таҳлили муқоисавии низомҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ ва таҷрибаҳои давлатҳои хориҷа;

– муайян кардани моҳият ва нақши маҳфҳуми ватандӯстӣ дар иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ.

Объекти таҳқиқро маҷмуи муносибатҳои иҷтимоие ташкил медиҳад, ки дар раванди таъсис, татбиқ ва ташаккули уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳамчун як ниҳоди ҳуқуқӣ инкишоф ёфта, дар рушди таърихӣ ва фаҳмиши назариявӣ ва ҳуқуқии он ба назар гирифта мешаванд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқ танзими ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур инкишоф ва такмили таърихӣ уҳдадорӣ ҳарбиро аз замони низоми ҳуқуқи зардуштӣ то имрӯз дар бар мегирад. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2020-2025 мебошад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур бар пояи дастовардҳои илми назарияи давлат ва ҳуқуқ, таърихи давлату ҳуқуқ, ҳуқуқи байналмилалӣ ва илми ҳуқуқи конституционӣ асос ёфтааст. Дар заминаи онҳо таҳлил ва баррасии уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳамчун яке аз институтҳои муҳимми ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад. Асоси назариявӣ аз осори олимони маъруфи ватанӣ ва хориҷие, ки ба масоили уҳдадорӣ шаҳрвандон, ҳуқуқу озодиҳои инсон, таъмини амнияти миллӣ ва сохтори низоми ҳарбӣ бахшида шудаанд, иборат мебошад. Истифодаи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи ҳуқуқии

давлатҳои дигар низ ба таҳкими асоси назариявии тадқиқот мусоидат менамояд.

Дар таълифи диссертатсия ба сифати асосҳои муҳимми назариявӣ таҳқиқоти илмии донишмандони хориҷӣ, аз қабили Н.М. Богатирёва, М.А. Гречухина, А.С. Климова, И.В. Коршунова, Н.А. Маслов, М.А. Пронина, К.И. Слесарский, С.В. Чибисов, Э.А. Юнусов ва донишмандони ватанӣ У.А. Азиззода, Н.И. Бобоева, Э.Б. Буризода, А.М. Мирзокаримзода, Ш.М. Мусоев, Н.М. Назаршоев, Э.С. Насриддинзода, Х.О. Ойев, А.Ғ. Холиқзода, Р.Ш. Шарофзода ва дигарон истифода шудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар анҷом додани ин таҳқиқ усулҳои умумиилмӣ, аз қабили таҳлил, индуксия, дедуксия, ҳамзамон, усулҳои махсуси илмӣ, ба монанди муқоисавӣ-таърихӣ, таҳлилий-тавсифӣ ва ҳуқуқӣ-таърихӣ истифода шудааст. Барои дарки бештари масоил ва дақиқтар намудани маълумот аз усулҳои фактологӣ-оморӣ кор гирифта шудааст.

Заминаҳои эмпирикӣ. Дар ҷараёни таҳқиқот Конститутсияи ҚТ, кодексҳо, қонунҳо, қарорҳои Ҳукумати ҚТ, барнома ва стратегияҳои давлатӣ истифода бурда шудааст. Дар баробари санадҳои миллӣ, инчунин, санадҳои дахлдори меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, қонунгузориҳои давлатҳои алоҳида оид ба уҳдадориҳои ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Муҳимтарин замина Паёмҳои Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ ба ҳисоб мераванд.

Навгонии илмии таҳқиқот дар нуқтаҳои зерин хулоса мешавад:

1. Нахустин бор уҳдадориҳои ҳарбӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ ба таври монографӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.
2. Уҳдадориҳои ҳарбӣ дар муқоиса ба дигар уҳдадорихоии шаҳрванд бори аввал мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.
3. Уҳдадориҳои ҳарбӣ нахустин бор дар низоми ҳуқуқу озодиҳои шаҳрванд баррасӣ шуда, мавқеи қонунгузорӣ дар ин самт нишон дода шудааст.

4. Мавқеи қонунгузориҳои кишварҳои дигар дар робита ба уҳдадории ҳарбӣ шарҳу тавзеҳ дода шуда, қонунгузори Тоҷикистон ба онҳо муқоиса карда шудааст.

5. Бори аввал уҳдадории ҳарбӣ ҳамчун рӯкни ватандӯстӣ ва худшиносӣ ба баҳс кашида шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таҳияи модели назариявӣ-ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ ҳамчун институти мустақили ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва муайян намудани ҷойгоҳи он дар низоми ҳуқуқу озодиҳои конститутсионӣ ҳамчун унсурҳои ҷудонашавандаи низоми ҳуқуқи шаҳрвандӣ шакл дода шудааст. «Исбот шудааст, ки уҳдадории ҳарбӣ танҳо як навъи вазифаи иҷтимоӣ набуда, балки институти мукаммали ҳуқуқӣ мебошад, ки бо ҳуқуқу озодиҳои асосии шаҳрванд вобастагии мустақим дошта, дар робита бо ҳуқуқ ба амнияти миллӣ, вазифаи конститутсионии ҳимояи ватан, ҳуқуқ ба озодӣ, баробарӣ ва масъулияти шаҳрвандона дар асоси таҳлили ҳуқуқи конститутсионӣ мавқеи илмӣ нав пайдо мекунад».

2. Таҳлили муқоисавии муфассали танзими ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ дар қонунгузори миллии Тоҷикистон ва қонунгузори кишварҳои хориҷӣ, масъалаҳои ҳассоси ин соҳа, шаклҳои иҷроии уҳдадориҳо, механизмҳои таъбиқи масъулиятҳои шаҳрвандон, кафолатҳои ҳуқуқӣ ва принципҳои хизмат, аз назари илмӣ ва ҳуқуқӣ ба таври комил арзёбӣ шудаанд. Ин таҳлил на танҳо аз ҷиҳати амалӣ барои таҳия ва тақмили меъёрҳои миллии хизмати ҳарбӣ имкон фароҳам меорад, балки бо назардошти меъёрҳои байналмилалӣ ва талаботи амнияти миллӣ барои рушди сиёсати ҳуқуқии Тоҷикистон дар самти хизмати ҳарбӣ заминаи устувор фароҳам месозад. Дар натиҷа, низоми уҳдадории ҳарбӣ метавонад ҳам мутобиқ ба стандартҳои ҷаҳонӣ бошад ва ҳам эҳтиёҷоти стратегӣ ва амнияти кишварро пурра таъмин намояд.

3. «Таҳқиқи ҷанбаҳои таърихӣ ва ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ нишон медиҳад, ки мафҳум ва истилоҳи уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқи умумӣ дертар пайдо шудааст, аммо иҷрои вазифаи дифоӣ дар фарҳангҳои қадимӣ то ҳадде ба шакли «уҳдадорӣ иҷтимоӣ» вучуд дошт». Навгонӣ дар он аст, ки таҳлилҳои муосир ин вазифаро на танҳо як амалиёти низомӣ, балки як институти иҷтимоӣ-сиёсӣ меҳисобанд. Аз ин нигоҳ, уҳдадорӣ ҳарбӣ на танҳо ҳимояи марзҳо, балки ҳифзи суботи дохилӣ, ҳамроҳангсозии манфиатҳои ҷомеа ва таъмини ҳувияти миллиро дар бар мегирад. Ин дидгоҳ имкон медиҳад, ки таъсири уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳамчун як падидаи таърихӣ-ҳуқуқӣ фаротар аз «ҳимоя аз истилогарон» арзёбӣ гардад ва ҳамчун механизми ташаккули салоҳияти давлатӣ ва фарҳанги ватандорӣ дар таҳқиқот ҷойгоҳ пайдо кунад.

4. Уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳамчун низоми иҷтимоӣ-ҳуқуқии мутобиқшаванда танҳо маҷмуи қоидаҳои ҳуқуқӣ нест, он бо арзишҳои ҷомеа, эътиқод ба давлат, сатҳи эътирофи ҳуқуқи инсон ва сохтори иқтисодӣ саҳт пайваст мебошад. Даъвати ҳарбӣ бояд дар асоси принсипи тавозуни манфиатҳои миллӣ ва ҳуқуқи шахсӣ таҳлил шуда, таҳияи модели пешгӯишаванда, аз ҷумла ба муносибати байни талаботи амният ва талаботи ҳуқуқи инсон равона бошад. Ин раванд ба таҳияи механизмҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқии нав, ки дар кишварҳои пешрафта истифода мешаванд, мусоидат мекунад. Низоми даъвати ҳарбӣ бояд ҳамчун системаи мутобиқшаванда ба шароитҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва байналмилалӣ баррасӣ гардад. Ин модел имкон медиҳад, ки равандҳои сафарбаркунӣ ва адои хизмат бо принсипҳои ҳуқуқи инсон, арзишҳои миллӣ ва эҳтироми манфиатҳои умумӣ мутобиқ карда шаванд. Ин равиш имкон медиҳад, ки ҳам манфиатҳои давлат ва ҳам ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон ҳамзамон ҳифз шаванд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Таҳқиқоти масъалаҳои назариявӣ ва таърихию ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ аҳаммияти хоса дорад, зеро он имконият фароҳам меорад, ки табиати ҳуқуқии ин институт аз нуқтаи назари таърихӣ ва назариявӣ бо равишҳои илмӣ таҳлил гардад ва заминаи рушди минбаъдаи назарияи давлат ва ҳуқуқ таъмин шавад. Аҳаммияти назариявӣ, пеш аз ҳама, дар он аст, ки натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ба тавсеаи мафҳум ва категорияҳои илми ҳуқуқ, равшан сохтани асосҳои таърихӣ ва иҷтимоии уҳдадорӣ ҳарбӣ, ҳамчунин такмил додани андешаҳои илмӣ оид ба муносибати шахс ва давлат дар соҳаи дифоъ мусоидат намоянд. Аҳаммияти амалӣ бошад, дар он ифода меёбад, ки хулоса ва пешниҳодҳои кор метавонанд барои такмили қонунгузори миллии марбут ба уҳдадорӣ ҳарбӣ, баланд бардоштани сатҳи самаранокии сиёсати ҳуқуқӣ ва ҳарбӣ, инчунин дар раванди таълим ва омӯзиши фанҳои ҳуқуқшиносӣ истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Хулоса ва натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ дар мақолаҳои тақризшаванда ва илмӣ, ҳамчунин, дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣю байналмилалӣ ва дар услуби навишти махсуси диссертант асоснок карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи «Масъалаҳои назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми ҳуқуқшиносӣ бо шиносномаи ихтисоси илмии 5.5.1. Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ, пеш аз ҳама, дар интихоби мустақилона ва асоснок намудани мавзӯи таҳқиқот, муайян намудани ҳадаф ва вазифаҳо, гузоштани масъалаҳои илмӣ ва ҳал намудани онҳо, инчунин, дар мавриди ба даст овардан ва ҷамъбасти хулосаҳои илмӣ ифода меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар чаласаи васеи кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ дар таърихи 18 феввали соли 2026 мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Вобаста ба мавзӯи таҳқиқ дар як қатор конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бо маъруза иштирок намудааст. Аз ҷумла:

а) байналмилалӣ:

– Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ зери унвони «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз» – маъруза дар мавзӯи «Омилҳо ва асосҳои ҳуқуқи қабули стратегияи ватандӯстӣ». – (Душанбе, 2022);

– Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 115-солагии академик Бобочон Ғафуров бо номи XIII хонишҳои Ломоносов – маъруза дар мавзӯи «Правовая ответственность в сфере воинской обязанности по законодательству Республики Таджикистан». – (Душанбе, 2023);

– Конференсияи XXIII байналмилалӣ илмӣ дар мавзӯи «Ҷавобгарии ҳуқуқӣ: проблемаҳои муносири назария ва амалия» – маъруза дар мавзӯи «Правовой источники обязанности человека в правовой системе зороастризма». – Душанбе, 2023;

– Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои мубрами ҳуқуқи тиҷорат ва амнияти иттилоотӣ» – маъруза дар мавзӯи «Нақши ҚМ дар мубориза бо терроризм: ҷанбаи назариявӣ ва ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2023;

б) ҷумҳуриявӣ:

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ бахшида ба 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, эълони соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» ва 30-солагии таъсисёбии кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносии ДМТ – маъруза дар мавзӯи «Масъалаҳои назариявӣ-ҳуқуқии гузариш ба бақайдгирии харбии электронӣ: монеаҳо ва имкониятҳо». – Душанбе, 2024.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Аз рӯйи мавзуи диссертатсия 16 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб, ҳафт зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти илмӣ довталаби дараҷаи илмӣ иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 181 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ I. ПРИНСИПҲО ВА АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ УҲДАДОРИИ ҲАРБӢ ВА ХИЗМАТ ДАР ҚУВВАҲОИ МУСАЛЛАҲИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1.1. Принсипҳои ҳуқуқи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмат дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таъмини Истиқлолияти давлатӣ, ҳифзи бозғамии марзу буми кишвар ва осоиштагии мардум яке аз рукнҳои муҳимтарини давлатдорӣ ба шумор меравад. Воқеан, ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат мактаби бузурги ҷасорату мардонагӣ ва далериву шӯроат аст. Ин вазифаи муқаддас ва пурифтихори на танҳо хизматчиёни ҳарбӣ, балки ҳар як фарди солимфикр ва бонангу номуси кишвар, махсусан насли ҷавон, мебошад.

Вобаста ба вазъи мушкили геополитикии ҷаҳон, махсусан Тоҷикистон, ки ҷузъи комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳон ба ҳисоб меравад, сиёсатшиноси машҳури ИМА Э. Бжежинский қайд мекунад, ки «Тоҷикистон дар дили ҷаҳон, яъне Аврусиё» [32, с. 197] ва ба ақидаи С. Ҳантингтон «дар майдони рақобати давлатҳои абарқудрат ва бархӯрди тамаддунҳо» қарор дорад [82, с. 576]. Аз ин рӯ, ҳимоят намудан аз манфиатҳои худ дар минтақа ва ҷаҳон яке аз омилҳои асосии беҳатарии ин давлат мебошад.

Иштироки шахс дар ҳаёти ҷамъияту давлат ба он маъност, ки ӯ ҳуқуқи уҳдадорӣ дорад, ки ҳамзистӣ бо одамони дигарро фароҳам меорад. Дар ин бобат масъалаи ягонагии ҳуқуқи вазифаҳои инсон аҳаммияти калон дорад.

Н.У. Тоиров қайд мекунад: «Солҳои охир вобаста ба дигаргуниҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ҷумҳурӣ шумораи чунин кирдорҳои ҷиноӣ, ки ба саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ алоқаманданд, хеле зиёд шуда, яке аз намудҳои маъмултарин ва хатарноки ҷиноятҳои ҳарбӣ маҳсуб меёбад, ки тамоюл ба афзоиш дорад» [188, с. 3]. То имрӯз, ҳарчанд санадҳои зиёди меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар ин соҳа қабул шуда бошанд ҳам, маҳз рафъи ҳамин

мушкилот ва муайян намудани арзиши ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ ҳалли масъала буда метавонад.

Дар раванди омӯзиш муҳаққиқ ба хулосае омадааст, ки то имрӯз натавонанд вобаста ба масъалаи уҳдадории ҳарбӣ, ҳатто институти уҳдадории инсон ва шахрванд аз ҷониби олимони ватанӣ тадқиқоти ҷиддии бунёдӣ сурат нагирифтааст ва дар санадҳои байналмилалӣ низ ин масъала ба таври дахлдор инъикос наёфтааст.

Масалан, Л.И. Петражиский омӯзиши ниҳоят ночизи таълимоти уҳдадориро на танҳо дар доираи илми ҳуқуқшиносӣ, балки дар соҳаҳои дигари илмҳои ҷамъиятӣ қайд намудааст [64, с. 285]. Ба ақидаи Н.И. Матузов, дар илми ҳуқуқшиносӣ теъдоди зиёди асарҳо ба ҳуқуқи инсон бахшида шуда бошад ҳам, ба масъалаи уҳдадорӣ инсон ба таври мутаносиб кам аҳамият дода шудааст [56, с. 284].

«Институти уҳдадорӣ дар тули садсолаҳо ҷанбаи бунёдӣ ҷомеаи инсонӣ буда, пайдоиши онро метавон ба рушди тамаддунҳои муташаккил ва таъсиси сохторҳои иҷтимоӣ рабт дод. Ҳанӯз олими Рими қадим Ситсерон дар асари худ «Дар бораи уҳдадорӣ» қайд намудааст, ки бузургону гузаштагонӣ мо дар бораи уҳдадорӣ асарҳо эҷод намудаанд ва паҳлуи ҳаёти мо – на давлатӣ, хусусӣ, судӣ, маишӣ, на ҳодисае, ки шумо ба назди худ савол медиҳед ва бо ҳамсоятон шартнома менамояд, аз уҳдадорӣ озод буда наметавонад» [84, с. 400].

Яке аз омилҳои асосии пайдоиши институти уҳдадорӣ эътирофи вобастагии мутақобила дар дохили ҷомеа мебошад. Вақте ҷомеаи инсонӣ калонтар ва мураккабтар шуд, одамон дарк карданд, ки амалҳо ва интиҳоби онҳо ба дигарон таъсир мерасонад. Ин фаҳмиш ақидаеро ба вуҷуд овард, ки фардҳо уҳдадоранд, то ба ҷомеаҳои худ саҳми мусбат расонанд ва амалҳои муайяно барои нигоҳ доштани тартибот ва ҳамбастагии иҷтимоӣ иҷро кунанд.

Масъалаи аввалиндараҷае, ки бояд дар ин зербоб таҳлил шавад ба андешаи мо ин ягонагии мафҳумҳо ё худ ду мафҳуми асосӣ «вазифа» ва уҳдадорӣ мебошад, зеро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми

вазифаро дар номи боби дуҷуми худ ба кор бурдааст, аммо дар қисми 2 моддаи 34 ибораи масъулият истифода мешавад, дар моддаҳои 42, 43 ва 44 бошад, ибораи вазифа истифода мешавад. Яъне хулоса баровардан мумкин аст, ки дар сатҳи конституционӣ ягонагии мафҳумҳо дида намешавад [1].

Муаммои дигар ин аст, ки мавзӯи диссертатсияи мо «уҳдадорӣ ҳарбӣ» мебошад ва мо агар ба қонунгузорӣ ҳарбӣ таъҷиб намоем то дар он бартарӣ ба «уҳдадорӣ» дода мешавад. Дар инҷо ҷавоби ягона ҷустан ё дар доираи адабиёти ватанӣ ҳал намудани ин масъала мушкил ба назар мерасад, зеро вобаста ба мавзӯи мазкур таҳлилҳои илмӣ ба назар намерасад ва танҳо аз ҷиҳати забоншиносии этимологӣ чунин назарҳоро пешниҳод кардан мумкин аст.

Дар забони муосир калимаи «вазифа» маъноҳои гуногунро дар бар мегирад: «кор», «вазифаи хизматӣ», «функсия» ва ғайра. Этимологияи он ба забони классикии арабӣ бармегардад, ки дар он мафҳумҳои «таъйин кардан (музди меҳнат, ҳисса, вазифа)», «мунтазам иҷро кардан» ё «таъйин намудани чизе дар вақти муайян» истифода мешуданд. Аз ҳамин ҷиҳат калима бо мафҳумҳои мунтазамӣ, системавӣ ва муқаррар намудани меъёр иртибот дорад.

Дар ибтидо калимаи «вазифа» маънои ҳиссаи муайян, меъёр ва миқдори таъиншударо дошт (масалан, қисми хӯрок, ҳаҷми кор, ҳиссаи закот ва ғайра). Баъдан он ба маънои «уҳдадорӣ» ва «коре, ки ба касе вогузор шудааст» истифода гардид. Дар марҳилаи минбаъда, махсусан дар низомии идорӣ усмонӣ ва мустамликавӣ, «вазифа» маънои «кори расмӣ» ва «хизмати давлатӣ»-ро низ касб намуд. Ҳамин тариқ, истилоҳи вазифа аз маънои «уҳдадорӣ таъиншуда» тадриҷан ба маънои «кор», «хизмат», «мансаб» дар забони муосир таҳаввул ёфт.

Бо ин наздик аст истилоҳи арабии «'uhda» (عَهْدَة), ки аз решаи ('ahd) сарчашма мегирад ва бо мафҳумҳои уҳдадорӣ, шартнома, эътимод, супориш ва масъулият алоқаманд аст. Дар маънои луғавӣ он «супориш»,

«масъулият» ва «ухдадорӣ»-ро ифода мекунад, яъне чизе, ки ба шахс барои нигоҳдорӣ, иҷро ё муҳофизат вогузор мешавад. Аз ҳамин ҷиҳат, робитаи семантикӣ байни вазифа ва ухда амиқ буда, аввалӣ бештар ба қор ва функсия, дуввумӣ бошад ба масъулият ва шартнома иртибот дорад.

Мувофиқи «Фарҳанги энциклопедии Шуравӣ» ухдадорӣ «категорияи ахлоқ, вазифаҳои ахлоқии шахсест, ки аз рӯи ангезандаҳои вичдон иҷро карда мешавад» [75, с. 404]. Ба ин нукта Ф. Гегел ишора карда буд: «Ухдадорӣ дар асоси қонун (ба маънои объективӣ) иҷро карда мешавад, ки бо зарурати беруна тавсиф мешавад ва барои иҷрои ухдадорӣ муносибати субъективии шахс муҳим аст» [39, с. 54-55].

Ҳамчунин, ба мафҳуми зерини «ухдадорӣ» вохӯрдан мумкин аст:

– ухдадории ҳуқуқӣ ба субъект «ченак» рафтори дуруст, зарурӣ муқаррар карда шудааст;

– ухдадории ҳуқуқӣ «тадбир»-и дақиқест, ки қонун муқаррар карда рафтори аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарур, хеле асоснок ва ба мақсад мувофиқест, ки ба қонеъ гардонидани манфиатҳои ҷомеа ва шахс нигаронида шудааст [57, с. 151];

– ухдадории ҳуқуқӣ - «ченак»-и рафтори аз ҷиҳати ҳуқуқӣ зарурӣ, ки барои манфиатҳои шахси ваколатдор муқаррар шудааст [54, с. 279];

– ухдадории ҳуқуқӣ – ҷораҳои рафтори дурусти пешбининамудаи қонун, ки аз ҷониби шахси ухдадор мутобиқи талаботи шахси ваколатдор риоя карда мешавад [44, с. 223-224];

– «ухдадории ҳуқуқӣ – «ченак»-и рафтори мушаххас ва зарурии субъекти ҳуқуқ, ки бо муқаррароти ҳуқуқӣ пешакӣ муайян ва бо имконияти маҷбурияти давлатӣ таъмин карда шудааст» [174, с. 8].

Имрӯз дар адабиёти илмӣ истифодаи се мафҳуми ба ҳам монандро вохӯрдан мумкин аст:

1. Ухдадории иҷроӣ чизе ё қореро ба зимма гирифтани маҷбурият, вазифадор шудан (барои иҷроӣ қор), вазифадорӣ: ухдадории ҳарбӣ мебошад. Ин калима дар шакли «ухда» дарбаргирандаи дигар аломатҳои маҷбурият: таахҳуд, зимма, ҷавобгарӣ, масъулият; ухда карда

тавонистан: ичро (анчом, буд) карда тавонистан, масъули ичрои коре ва ғ.

2. Масъулият – ҷавобгарӣ, масъул будан барои коре.

3. Вазифа ва кори муайяне, ки ичрояш ба зиммаи касе вогузор шудааст; коре, ки кас ба ичрои он уҳдадор аст; вазифаи муқаддас, вазифаи фахрӣ ва ғ. [81, с. 424].

Аз таҳлили истилоҳии мафҳумҳои уҳдадорӣ ва вазифа бармеояд, ки мафҳуми аввалӣ ба категорияи ҳуқуқӣ ва дувумӣ ба категорияи ахлоқӣ тааллуқ дорад. Бо назардошти ин, истифодаи истилоҳи уҳдадорӣ дар падидаи мазкури ҳуқуқӣ – хизмати ҳарбӣ мувофиқ мебошад.

Агар таҳлили этимологӣ бештар ба паҳлуҳои забонӣ ва таърихии истилоҳ равона бошад, таҳлили ҳуқуқшиносӣ моҳият ва табиати меъёри онҳоро меомӯзад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ мафҳумҳои «вазифа» ва «уҳдадорӣ» на танҳо аз ҷиҳати луғавӣ, балки аз назари ҳудуди татбиқ ва натиҷаҳои ҳуқуқӣ фарқ доранд.

Масалан, Ф.Т. Тоҳиров дар асари худ «Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон» мафҳуми «вазифаи конституционӣ»-ро истифода намудааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки то давраи охири солҳои 80-90-уми асри гузашта бештар истилоҳи «вазифа» роиҷ буд [79, с. 147, 258]. Танҳо баъди қабули қонунгузориҳои нав, махсусан дар соҳаи ҳуқуқи ҳарбӣ ва конституционӣ, мафҳуми «уҳдадорӣ» ба мақоми асосӣ расид ва дар матнҳои қонунгузорӣ устувор гардид.

Аз таҳлилҳои боло ба хулосае омадем, ки ҳангоми таҳқиқи объекти диссертатсионӣ мафҳуми уҳдадорӣ истифода намуда, дар дигар ҳолатҳо истилоҳи «вазифа».

«Вазифаҳо дар баробари ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд унсурҳои асосии мақоми ҳуқуқии шахс мебошанд, ки ин нуктаро Л.М. Зубаирова ва И.Р. Аминов чунин тазаккур медиҳанд, ки уҳдадорҳои конституционӣ, ҳуқуқ ва озодиҳо унсурҳои асосии сохтори мақоми ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд мебошанд, ки барои рушди мувофиқашудаи

давлат, чомеа дар маҷмӯъ ва ҳамаи одамон заминаи ҳуқуқӣ мегузоранд» [105, с. 174-177].

Олими олмонӣ И. Кант иҷрои бечунучарои уҳдадориро дар назди худ ва чомеа талаб намуда, уҳдадориро қисми муҳимми чомеаи инсонӣ меҳисобад. Ӯ бар он ақида буд, ки дар қонунгузорӣ низ бояд истисно чой надошта бошад [149, с. 136].

Тибқи таълимоти Мискавайх, ҳокимон ва шахрвандон дар доираи аҳком ва қонунҳо ба қудрат ва дастур ҳуқуқ доранд. Ҳеҷ кадоме аз онҳо ҳуқуқҳои берун аз қонунҳои давлат ва шариатро истифода намебаранд ва интизориҳои онҳо бо ин маҳдуд аст. Ҳокимият наметавонад шахсро ба коре, ки хилофи муқаррароти шариат аст, маҷбур кунад ва шахс наметавонад интизор шавад, ки аз ин чаҳорчӯба берун равад. Одамон, баръакс, ҳуқуқ доранд, ки давлат дар ҳама амалҳо ва қарорҳои худ ба адолат ва баробарӣ, адолат ва раҳмдилӣ даъват кунад. Агар ҳокимият вазифаҳои худро иҷро накунад ё аз доираи шариат берун равад, уҳдадорию итоат аз шахрвандон гирифта мешавад [109, с. 62, 66]. Ба андешаи мутафакир, давлатро мебояд дар назди шахрвандон намуна бошад то тавонад, аз зердастон низ онро талаб намояд.

Унсурмаолии Кайковус дар асари худ Қобуснома менигорад, ки «... сипаҳсолор бошӣ, шарти сипаҳсолорӣ ниғаҳ дор» [80, с. 194]. Олим бо ин суҳанҳо фарзандро ба иҷрои дурусти уҳдадориҳо роҳнамоӣ менамояд.

Ягонагии ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахс аз зарурати рафтори мутаваззини шахс дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт, эҳтироми муносибатҳои чамъиятӣ ва баробарии ҳуқуқии шахсон ба вучуд меояд. Яъне, уҳдадорию шахсон дар баробари ҳуқуқҳои онҳо ҷузъи муҳимми муносибатҳои чамъиятӣ ба ҳисоб меравад ва онҳо, дар маҷмӯъ, якдигарро пурра карда, мувозинатро дар чомеа нигоҳ медоранд.

Низоммулмулки ҳаким дар тақлиди андарзи гузаштагон иҷрои уҳдадориро дар асари безаволи худ «Сиёсатнома» роҳо расидан ба мақсади умумӣ медонад [60, с. 149].

Аз дидгоҳи С.Н. Романюк, «яке аз принципҳои афзалиятноки ташаккули шахсият принципи масъулиятшиносӣ мебошад» [134, с. 97]. Махсусан, масъулиятшинос будан шахсро барои иҷрои дуруст ва саривақтии ҳама гуна уҳдадориҳо, аз ҷумла, уҳдадориҳои ҳарбӣ водор месозад.

Ба андешаи ҳуқуқшиноси рус О.П. Биков, «амалӣ гардонидани ҳуқуқу озодиҳои шахс аз иҷрои уҳдадориҳои ӯ ҷудонашаванда аст». Ҷамҷунин, ӯ қайд мекунад, ки матни Конститутсияи ҶР мутобиқати бевоситаи ҳуқуқҳоро ба уҳдадориҳои шахс ошкор намекунад. Ба истисноии ин ҳуқуқ ва уҳдадориҳо: баробарҳуқуқии падару модар барои нигоҳубини кӯдакон ва тарбияи онҳо, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои гирифтани таҳсилоти умумии асосиро таъмин менамояд [102, с. 93].

Ф. Энгелс дуруст қайд карда буд: «ба ҷойи «ҳуқуқҳои баробар» ман чунин таклиф мекунам: «барои баробарҳуқуқӣ ва уҳдадориҳои баробар барои ҳама» [55, с. 235]. Э.А. Юнусов низ чунин иброз мекунад, ки ҳар як иштирокчиҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ на танҳо ҳуқуқ, балки уҳдадориҳо низ дорад [196, с. 4].

А.В. Прокофев қайд менамояд, ки ҳар нафар дар назди оила, дӯстон, ҷомеа ва шахрвандон уҳдадор мебошад. Ӯ, ҳатто, уҳдадориҳои универсалиро пешниҳод менамояд [131, с. 76]. Аммо чи тавре аз таҳлили санадҳои байналмилалӣ бармеояд, айни ҳол уҳдадориҳои универсалӣ вучуд надорад, дар ҳоле ки замонҳои пеш дар даврони теократӣ ва таъсири бемайлони динҳои ҷаҳонӣ ба шуури инсонҳо ва ҷомеа дар фарҳангҳо уҳдадориҳои универсалӣ мавҷуд буд.

Аз дидгоҳи олимони тоҷик, уҳдадориҳои ҳуқуқӣ – ин намуд ва ҷораи бо қонун пешбинишудаи рафтори ба ҷамъият зарурӣ ба шумор меравад. «Асоси уҳдадориро зарурият, ки аз ҷор унсур иборат аст, ташкил медиҳад:

1. Зарурияти иҷроиши амали муайян ё худдорӣ намудан аз он;
2. Зарурияти аз ҷониби шахси уҳдадори ҳуқуқӣ ба талаботи қонунии ба ӯ равонашуда ба таври дахлдор диққат додан;
3. Зарурияти бурдани ҷавобгарӣ барои иҷро накардани талабот;

4. Зарурияти нагирифтани пеши роҳи ашхоси ваколатдор зимни бархурдории онҳо аз манфиатҳое, ки ба он ҳуқуқ доранд» [42, с. 244].

«Вазифаҳои конституциониро ба асосӣ ва иловагӣ ҷудо намудан мумкин аст. «Уҳдадориҳои асосӣ дорои чунин хусусиятҳо мебошанд: 1) хусусияти умумӣ доранд; 2) аз ҳолати ҳуқуқии мушаххаси шахс вобаста нест; 3) Дар сатҳи олий, конституционӣ мустаҳкам шудаанд».

Ба чунин уҳдадориҳо онҳое шомил гардидаанд, ки фаъолияти муътадили ҳуди давлат ва баробари он фаъолияти ҷамъиятро таъмин мекунад. Зиеда аз он, вобаста ба махсусияти он баъзе уҳдадориҳо ба ҳамаи одамон ва, баъзеи он танҳо ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн гардидаанд».

Дар уҳдадориҳои ба таври конституционӣ мустаҳкамгардида талаботҳои нисбатан муҳим дарҷ ёфтаанд – ҷавобгарии шахсият дар назди ҷомеа, шахрванд дар назди давлат, муносибати дахлдори шахрванд ба манфиатҳои давлат ва ҷамъият, иштироки фаъоли он дар ҳимояи ин манфиатҳо.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯи вазифаҳои конституционӣ дар адабиётҳои илмӣ мафҳумҳои зеринро во хурдан мумкин аст: вазъи ҳуқуқӣ, вазъи ҳуқуқии шахс, вазъи конституционӣ-ҳуқуқии шахс, ки инҳо низоми вазъи ҳуқуқӣ ва ҳамбастагии ин мафҳумҳоро ташкил мекунад ва барои ягонаги мафҳумӣ дар қор дида баромадани ин мафҳумҳоро муҳим шуморида мешавад.

Ба андешаи М.В. Чистюхина вазифаро ҳамчун як навъ «сояи» ҳуқуқи субъективӣ баррасӣ кардан мумкин нест, ин категория сазовори таҳлили мустақил ва васеътар аст [192, с. 11]. Ҳамчунин, илова менамояд, ки калиди устувории мақоми ҳуқуқии шахс на танҳо эълон ва қафолати ҳуқуқу озодиҳои субъективӣ, инчунин муқаррар намудани вазифаҳои ҳуқуқӣ дар назди давлат ва дигар одамон мебошад [192, с. 15].

Ба андешаи И.К. Миралиев «мақоми ҳуқуқии шахс аз вазъи иҷтимоии шахс бармеояд, ки мавқеи умумии иҷтимоии шахсро дар ҷомеа инъикос

мекунад. Баръакси вазъи иҷтимоӣ, ки мавқеи воқеии шахсро дар ҷомеаи мушаххас инъикос мекунад, мақоми ҳуқуқӣ дорои мазмуни ҳуқуқӣ мебошад, ки дар асоси меъёрҳои конституция ва қонунҳо қонунӣ муқаррар карда шудааст. Вазъи ҳуқуқии шахс дар муқоиса бо мақоми иҷтимоии шахс бартариҳо дорад, зеро, барои шахс кафолатҳои ҳуқуқии заруриро барои қонунгардонидани манфиатҳо ва ниёзҳои ӯ, барқарор намудани муносибатҳои мӯътадил бо давлат, ворид шудан ба қонунгузори мушаххаси ҳуқуқӣ фароҳам меорад. Вазъи ҳуқуқии шахс барои ҳамчун субъекти ҳуқуқ эътироф шудани он ҳамчун асоси ҳуқуқӣ хизмат мекунад» [120, с. 97].

Вобаста ба ин масъала муҳаққиқи тоҷик О.Э. Раҳмон чунин мепиндорад, ки «мафҳуми «вазъи ҳуқуқии шахс» – ин категорияи калидии илми ҳуқуқшиносӣ аст, ки ташаккули таърихӣ, мазмуни бисёрқабата ва робита бо мафҳумҳои калидии фалсафӣ ва иҷтимоӣ дорад. Он бо рушди ҷомеа ва қонунгузорӣ тағйир ёфта, имрӯз ҳамчун асоси таҳқиқи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд дар низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир баромад мекунад» [132, с. 7-17]. Яъне олим, мафҳуми васеи вазъи ҳуқуқии шахсро дарстгирӣ намуда, онро мафҳуми абстрактӣ мешуморад.

Инчунин бояд қайд кард, ки мақоми ҳуқуқии шахс дар марҳилаи муосири ташаккул ва рушди давлатдорӣ категорияи мураккаб ва ҷамъоваришуда мебошад, ки тамоми маҷмӯи робитаҳои инсонро бо ҷомеа, давлат, коллективи атроф инъикос мекунад. Бешубҳа, нуқтаи манфӣ ва ноустуворӣ, тағйирёбии мақоми ҳуқуқии шахс мебошад, ки метавонад шаҳрвандонро ба ҳисси номуайяни дар фардо расонад, зеро аз ҷониби давлат кафолати дақиқ ва боэътимоди ҳифзи воқеии ҳуқуқ ва озодиҳо вуҷуд надорад.

Дар давраи ҷаҳонишавӣ нақши мақоми ҳуқуқии шахс дар ҳалли мушкилоти мубрами тамоми инсоният меафзояд. «Унсурҳои мақоми

ҳуқуқӣ инҳоянд: ҳуқуқҳо, манфиатҳо, озодиҳо ва уҳдадориҳои шахс ва шаҳрванд [163, с. 65-69].

Хулоса баровардан мумкин аст, ки «мақоми ҳуқуқии шахс системаи ҳуқуқҳо, кафолатҳо ва ҳимояи онҳо, инчунин вазифаҳо ва масъулияти шахсро дар назди ҷомеа ва давлат дар бар мегирад, ки ба шахс имкон медиҳад, то дар идоракунии корҳои ҷомеа ва давлат иштирок кунад. Дар навбати худ, ҷомеа ва давлат дар назди шахс барои фароҳам овардани шароит ва кафолатҳо барои татбиқ ва ҳимояи ҳуқуқҳои ӯ масъуланд».

Вазифаҳои конституциониро намудҳои рафтори иҷтимоӣ ва зарурии шаҳрвандон, ки аз ҷониби давлат муқаррар карда шудаанд ва дар Конститутсия мустаҳкам карда шудаанд», фаҳмидан мумкин аст.

Ба ақидаи Н.И. Матузов, «вазифаҳо гавари фаъолияти муқаррарии институтҳои конституционӣ, «идоракунии равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, нигоҳ доштани устуворӣ, интизом ва субот дар ҷомеа мебошанд» [56, с. 412].

Дар шакли умумӣ, вазифаҳои конституционии давлатро метавон ҳамчун талаботи асосии дар қонунгузорию ҷорӣ», асосан конституционӣ муқарраршуда нисбат ба давлат дар бораи «вазифаҳои ба зиммаи ҷамъият вогузоршуда вобаста ба ҳифзи соҳибхитиерӣ ва таъмини ҳуқуқи инсон муайян кард, ки ҳалли онҳо тартиботи дохилӣ ва амнияти хориҷии онро таъмин мекунад» [107, с. 5-9].

«Мавҷудияти вазифаҳо дар Конститутсияи ҚТ унсури зарурии танзими конституционии вазъи шахс мебошад. Вазифаҳои асосии шахс ва шаҳрванд натиҷаи яке аз принципҳои асосии конституционии мақоми шахс – омезиши манфиатҳои инфиродии шахс ва манфиатҳои шахсони дигар, ҷомеа ва давлат мебошад. Бидуни иҷрои ҳамаи аъзои ҷамъият чунин вазифаҳо, ба монанди риояи Конститутсия ва эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои дигар одамон, бисёр ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосӣ ва соҳавии шахсони дигар ба садои ҳолӣ табдил меёбанд» [111, с. 10-14].

Л.Д. Воеводин «қайд мекунад, вазифаҳо ин унсури ҷудонопазири мақоми ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, новобаста аз он ки онҳо дар Конститутсия ба таври кофӣ пурра ё баръакс, хеле кам навишта шудаанд, мебошад [38, с. 129-130]. С.А. Авакьян вазифаҳои конституциониро бо озодии шахс алоқаманд намуда, қайд мекунад, ки «озодии шахс на танҳо озодии татбиқи ҳуқуқҳои худ, балки озодии худмаҳдудият ба манфиати ҷомеаҳои мебошад, ки инсон дар он қарор дорад» [160, с. 5-17].

«Дар баробари ин, чунон ки маълум аст, танзими ҳақиқии ҳуқуқӣ на танҳо аз ҳуқуқҳои субъективӣ, балки аз уҳдадорихои ҳуқуқӣ низ иборат аст [65, с. 120]. Б.А. Сафаров ин суханҳоро тақвият дода, иброз медорад, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба шаҳрвандон ва шахсони бешаҳрванди худ оид ба риояи Конститутсия ва қонунҳо, эҳтироми ҳуқуқу озодихо, шаъну шарафи одамони дигар, ҳифзи кишвар, ҳифзи манфиатҳо уҳдадорихо муқаррар кардааст» [142, с. 14-26].

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми ин меъёрҳо ҳамчун вазифаҳои конституционии шахс ва шаҳрванд пешбинӣ шудаанд.

– Риояи Конститутсия ва қонунҳо – Моддаи 42: «Ҳар шахс уҳдадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя намояд...».

– Эҳтиром ба ҳуқуқ ва озодихои дигарон – «Моддаи 42 ҳамчунин меъёри «эҳтироми ҳуқуқ, озодӣ, шараф ва номуси дигарон»-ро муқаррар мекунад.

– Нигоҳубини кӯдакон ва волидони маъюб – Моддаи 33: «Падару модар дар тарбияи фарзанд уҳдадоранд...». Моддаи 34: «Фарзандон уҳдадоранд, ки ба падару модари маъюб ва пир ғамхорӣ намоянд».

– Гирифтани таҳсилоти умумии асосӣ – Моддаи 41: «Ҳар шахс ҳуқуқ ба таҳсил дорад. Таълими умумии асосӣ ҳатмӣ мебошад».

– «Ғамхорӣ дар бораи ҳифзи мероси таърихӣ ва фарҳангӣ – Моддаи 44: «Ҳар шахс уҳдадор аст, ки ба мероси таърихию фарҳангӣ ғамхорӣ намояд».

– Пардохти андозҳо ва пардохтҳои қонунӣ муқарраршуда – Моддаи 45: «Ҳар шахс уҳдадор аст, ки андоз ва пардохтҳои қонунӣ муқарраршударо пардозад».

– Ҳифзи табиат ва муҳити зист – Моддаи 44 ҳамчунин меъёри «Ҳифзи табиат ва муҳити зист»-ро муқаррар мекунад».

– Ҳимояи Ватан – Моддаи 43: «Ҳимояи Ватан, ҳифзи манфиатҳои давлат ва амнияти он вазифаи муқаддаси ҳар шаҳрванд аст».

Моддаҳои асосие, ки уҳдадорихои конституционии шаҳрвандро дар бар мегиранд – 33, 34, 41, 42, 43, 44 ва 45 мебошанд.

Ҳамаи ин меъёрҳо якҷо низоми вазифаҳои конституционии шаҳрвандро ташкил медиҳанд.

М.В. Чистюхина ба вазифаҳои умумишаҳрвандии шахс инҳоро дохил мекунад:

«– риояи Конститутсия ва қонунҳо;

– ғамхорӣ дар бораи ҳифзи мероси таърихӣ ва фарҳангӣ;

– пардохти андозҳо ва пардохтҳои қонунӣ муқарраршуда;

– ҳифзи табиат ва муҳити зист, муносибати эҳтиёткорона ба сарватҳои табиӣ;

– ҳимояи Ватан» [157, с. 88].

Вазифаҳои конституционии инсон ва шаҳрвандро ба ду намуд тақсим кардан мумкин аст: «1) Бевосита дар меъёрҳои Конститутсия муқарраршуда; 2) аз меъёрҳои Конститутсия сарчашма гирифта ва дар шакли умумӣ дар қонунгузори дигар муқаррар кардашуда».

Дар байни вазифаҳои навъи аввал бояд пеш аз ҳама пардохти андозҳо ва пардохтҳои қонунӣ муқарраршударо метавон номбар кард.

Риояи уҳдадорихои асосӣ бо тамоми чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ ва ҷамъиятӣ таъмин карда мешавад. Ҷавобгарӣ барои риоя накардани онҳо аз хусусияти вайронкунӣ ва соҳаи муносибатҳое, ки ба он тааллуқ дорад, вобаста аст. Қонунгузори ҷорӣ низоми тафриқавии чораҳои ҷавобгариро пешбинӣ мекунад. Барои вайронкунии вазини уҳдадорихо

аз тарафи шахрванд дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонун чораҳои ҷавобгарии ҷиноӣ татбиқ карда мешавад, ки ба натиҷаи маҳдудияти имконияти истифодаи ҳуқуқи озодиҳои конституционӣ мегардад [42, с. 246].

Ба уҳдадорҳои асосӣ шомиланд: 1) Риояи Конститутсия ва қонунҳо; 2) ҳимояи Ватан; 3) нигоҳдории табиат ва муҳити зист, арзишҳои таърихӣ; 4) пардохти андоз ва дигар пардохтҳо.

Уҳдадорҳои иловагӣ – уҳдадорҳои «мебошанд, ки аз мазмуни дигар муносибатҳои ҳуқуқии дар Конститутсия ва қонунгузори ҚТ мустақамгардида бар омада, дар низоми уҳдадорӣ онҳо низ аҳамияти муҳим дошта, одатан уҳдадорҳои ин гурӯҳ ба танзими муносибатҳои мушаххаси соҳаи муайян равона шудаанд». Ба ҷумла чунин уҳдадорӣ дохил кардан мумкин аст: 1) эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон; 2) гирифтани таълимоти умумии асосӣ.

Уҳдадорӣ муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро дахл менамоянд, ки ба сифати субъекти онҳо инсон баромад мекунад. Вақте давлат ба инсон ҳуқуқи озодиҳои муайянеро пешниҳод мекунад, дар баробари он ба уҳдадорӣ низ во мегузарад. Давлат ва ҷамъият он вақт ба таври самаранок фаъолият карда метавонанд, ки дар он тавозуни дурусти ҳуқуқи уҳдадорӣ инсон ва шахрванд ҷой дошта бошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ якҷанд намуди уҳдадорӣ мавҷуд мебошад. Аз ҷумла, А.В. Шавтсова якҷанд сатҳи танзими ҳуқуқии уҳдадорӣ муайян кардааст:

а) «байналмилалӣ (умумӣ), ки дар он уҳдадорӣ асосии инсон ва шахрванд дар стандартҳои байналмилалии ҳуқуқи инсон ифода ёфтаанд ё аз шартномаҳои байналмилалӣ, созишномаҳои давлатҳо, ташкилотҳои байналмилалӣ ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бармеоянд;

б) конституционӣ, ки уҳдадорӣ асосии шахс, шахрванд, мақомоти давлатӣ ва дигар субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии дохилро дар меъёрҳои Конститутсия эълон мекунад;

в) уҳдадориҳои соҳавӣ ба мушаххассозӣ ва таҳияи уҳдадориҳои конститутисионӣ ва байналмилалӣ дар қонунгузориҳои миллии соҳавӣ нигаронида шудаанд [85, с. 35].

Бояд қайд намуд, ки дар диссертатсия мафҳуми «уҳдадориҳои харбӣ» истифода шудааст ва барои забонҳои русӣ ва англисӣ мафҳумҳои «обязанность» ва «duty» [53, с. 101] истифода шудааст.

Дар дебочаи Оинномаи СММ омадааст: «шароит фароҳам оваред, ки адолат ва эҳтироми уҳдадориҳои, ки аз шартномаҳо ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бармеоянд, риоя карда шаванд» [24].

Дар қ. 1 моддаи 29 ЭУҲИ чунин қайд гардидааст: «Ҳар як шахс дар назди ҷамъияте, ки танҳо дар он инкишофи озодона ва ҳамаҷонибаи шахсияти ӯ имконпазир аст, уҳдадор мебошад» [19].

Дар «Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ки бо резолютсияи 2200 А (XXI) Ассамблеяи Генералӣ аз 16 декабри соли 1966» қабул карда шудааст, матни моддаи 29 ЭУҲИ оварда шудааст [22].

Муқаррароте, ки муносибати байни ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахсро муайян мекунад, дар мазмуни ҳуҷҷатҳои бонуфузи байналмилалӣ ба таври мушаххас инъикос ёфтаанд. Дар моддаи 1 ЭУҲИ аз 10 декабри соли 1948 гуфта шудааст: «Ҳамаи одамон озод ва аз ҷиҳати шаъну шараф ва ҳуқуқ баробар таваллуд мешаванд. Онҳо ақлу вичдон доранд ва бояд бо ҳамдигар дар руҳи бародарӣ рафтор кунанд. Ҳамчунин, дар моддаи 29 ЭУҲИ муқаррар карда шудааст: «Ҳар шахс дар назди ҷомеаи уҳдадориҳои дорад, ки бо иҷрои он инкишофи озодона ва пурраи шахсияти ӯ имконпазир аст» [19]. «Дар Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 [22], инчунин, Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1966» [23] оварда шудааст, ки ҳар фард дар назди афроди дигар ва гурӯҳе, ки ба он мансуб аст, масъулият дорад. Ҳарчанд санадҳои байналмилалӣ мавҷудияти уҳдадориҳоро инкор накарда, мавҷудияти онҳоро ҷузъи ҷомеаи демократӣ ҳисобанд ҳам, аммо ба гунаи ҳуқуқу

озодиҳо дар бораи уҳдадориҳо сухан намеронанд ва шояд ин ба он хотир аст, ки чунин уҳдадориҳо универсалӣ буда наметавонанд.

«Уҳдадориҳои инсон ва шахрванд дар санадҳои байналмилалӣ аз хислати яктарафа доштани санадҳои мазкур дарак медиҳад, дар ҳоле ки дар конститутсияҳои кишварҳо дар баробари ҳуқуқи шахрванд ба уҳдадориҳои ӯ низ ба таври мушаххас ишора мешавад» [26].

«Мафҳуми имрӯзаи уҳдадории ҳарбӣ бо Инқилоби бузурги Фаронса алоқаманд аст, ки дар баробари эълон доштани ҳуқуқҳои уҳдадории ҳарбӣ дар соли 1798 эълон гашт» [74, с. 112] ва ин қонун аввалин санади муосир дар ин соҳа ба шумор меравад.

Ба андешаи Д.А. Керимов, «қимати мафҳумҳои ҳуқуқиро аз назар соқит кардан имкон надорад. Онҳо на танҳо нишондиҳандаи маданияти тафаккур, балки воситаи ворид шудан ба моҳияти объектҳои ҳуқуқии омӯхташаванда мебошад» [47, с. 159].

«Мутобиқи моддаи 43 Конститутсияи ҚТ, «ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он вазифаи муқаддаси шахрванд аст» [1].

«Уҳдадории ҳарбӣ ин уҳдадории (хизмати умумии ҳарбӣ) шахрвандон (дар аксари давлатҳо – мардон) барои иҷрои хизмати ҳарбӣ ё миллӣ (алтернативӣ, шахрвандӣ) мебошад» [199; 204].

«Мафҳуми уҳдадории ҳарбӣ дар қисми 1 моддаи 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ҳамчун уҳдадории конститутсионии шахрвандони ҚТ «оид ба ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиатҳои давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он фаҳмида мешавад» [6]. Ин мафҳум бештар функсияҳои уҳдадории ҳарбиро нишон дода, нишонаҳо ва моҳияти ҳарбиро ба назар нагирифтааст».

«Дар фарқият аз қонунгузори ҚТ дар қонунгузори ФР мафҳуми уҳдадории ҳарбӣ оварда нашудааст, аз ин рӯ, дар байни олимони рус низ дар робита ба мафҳуми мазкур ягонагӣ вучуд надорад» [27].

Аз ҷумла, Н.А. Маслов зиёда аз 8 намуди мафҳуми уҳдадории ҳарбиرو дар давраҳои гуногуни таърихӣ муайян мекунад ва тибқи асосҳои дар боло овардашуда, онҳо якдигарро пурра намуда, хусусиятҳои гуногуни уҳдадории ҳарбиру муайян мекунад:

«1) уҳдадории ҳарбӣ – уҳдадории шаҳрванди ФР барои ҳимояи Ватан – ФР мебошад;

2) уҳдадории ҳарбӣ дар ФР вазифаи қонунан муайяншудаи шаҳрванд барои ба ҳимояи Ватан аст;

3) уҳдадории ҳарбиру ҳамчун уҳдадории шаҳрвандони Русия барои гузаштан аз хизмати ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и ФР фаҳмидан мумкин аст;

4) «уҳдадории ҳарбӣ – уҳдадории шаҳрвандони Россия барои гузаштан аз хизмати ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и ФР ва ҳифзи Ватан ба ҳисоб меравад;

5) уҳдадории ҳарбӣ меъёри дар Конститутсияи ФР муайяншудае мебошад, ки гузаштани тайёрии ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и ФР ва ҳифзи Ватан ба ҳисоб меравад»;

6) уҳдадории ҳарбӣ дар Конститутсияи ФР муқаррар карда шуда, бо меъёрҳои қонуни ҳарбӣ танзим карда мешавад, уҳдадории шаҳрвандони ФР барои адои хизмати ҳарбӣ дар ҚМ-и ФР ва дигар қушунҳо ва ҳифзи Ватан мебошад;

7) «уҳдадории ҳарбӣ – уҳдадориҳои конститутсионӣ ва қарзи шаҳрвандии ФР, ки бақайдгирии ҳарбӣ, омодагии ҳатмӣ ба хизмати ҳарбӣ, адои хизмати ҳарбӣ, даъват ба ҷамъомадҳои ҳарбӣ ва дар эҳтиёт буданро дар бар мегирад»;

8) уҳдадории ҳарбӣ чораи конститутсионии рафтори аз ҷиҳати ҳуқуқи шаҳрвандон вобаста ба тайёрии ҳарбии онҳо дар сафҳои ҚМ ва ҳифзи Ватан мебошад [6].

Бандҳои шарҳи тафсирии Н.А. Маслов, аслан, баргирифта аз қонунҳои собиқ ИҶШС мебошад. Чунончи, дар робита ба уҳдадории ҳарбӣ дар ИҶШС ишора мешуд:

1. Уҳдадории ҳарбӣ ҳамчун уҳдадории шахрвандон барои хизмат дар ҚМ-и муташаккили давлати худ муайян карда мешавад;

2. Дар шароити ИҶШС уҳдадории ҳарбӣ бо мақсади муҳофизати Ватан ва музаффариятҳои сотсиалистӣ аз тарафи давлат муқаррар карда шудааст. Шахрвандони ИҶШС бояд дар сафи ҚМ уҳдадории ҳарбиро адо карда, дар мудофияи мамлакат фаъолона иштирок кунанд;

3. Ба вазифаи ҷангии шахрвандони шуравӣ аз тайёрии ғайриҳарбӣ ва иҷрои дигар вазифаҳои бо мудофияи мамлакат алоқаманд низ дохил карда мешаванд;

4. Мафҳуми «уҳдадории ҳарбӣ» ҳамчун меъёри конституционии рафтори аз ҷиҳати ҳуқуқӣ зарурии шахрвандон бо тайёрии ҳарбии онҳо дар сафҳои ҚМ алоқаманд дониста мешавад [118, с. 21].

Аввалин бор дар илми тошуравӣ мафҳуми уҳдадории ҳарбиро соли 1912 А.М. Добровольский пешниҳод намудааст ва он аз мазмуни имрӯзаи уҳдадории ҳарбӣ дур нест [43, с. 5].

Боби дувуми Конститутсияи Ҷумҳурии мардумии Чин, ки дар иҷлосияи 5 Маҷлиси 5-уми умумихитории намояндагони халқи Чин 4 декабри соли 1982 қабул шудааст, «Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои асосии шахрвандон» ном дошта, тибқи он хизмати ҳарбӣ ва иштирок дар дружинаҳои халқӣ уҳдадории фахрии шахрвандон мебошад [148, с. 10], аз ин рӯ, дар адабиёт аз он на ҳамчун уҳдадорӣ, балки ҳуқуқи шарафманди ҳифзи давлат номбурда мешавад [176, с. 22].

Дар моддаҳои 132 ва 133 Конститутсияи ИҶШС аз 5 декабри соли 1936 аввалин маротиба вобаста ба уҳдадории ҳарбӣ чунин оварда шуда буд:

Моддаи 132. Уҳдадории умумии ҳарбӣ ҳатмӣ аст. Хизмати ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и ИҶШС вазифаи фахрии шахрвандони ИҶШС мебошад.

Моддаи 133. Мудофияи Ватан вазифаи муқаддаси ҳар як шахрванди ИҶШС мебошад. Хиёнат ба Ватан: вайрон кардани савганд, ба тарафи душман гузаштан, ба қудрати ҳарбии давлат зарар расонидан, ҷосусӣ – чун ҷинояти вазнинтарин ҷазо дода мешавад [202].

Масъалаи дигаре, ки дар раванди омӯзиши мавзӯ ба вучуд омад, ин номуайянии сарҳади мафҳумҳои хизмати ҳарбӣ ва уҳдадории ҳарбӣ мебошад.

Хизмати ҳарбӣ аз хизмати давлатӣ бармеояд ва ба андешаи Х. Ойев «хизмати давлатӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ яке аз намудҳои хизмати оммавӣ ба шумор рафта, дар арсаи илми ҳуқуқи идоракунии ватанӣ мафҳуми нави оммавию ҳуқуқӣ дорои мазмуни гуногун мебошад» [62, с. 182; 63, с. 269].

Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» мафҳуми зерин дода шудааст: «Хизмати давлатӣ фаъолияти касбии хизматчиёни давлатӣ мебошад, ки барои таъмини иҷрои ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ муқаррар карда шудааст» [7].

«Ба низоми хизмати давлатӣ, пеш аз ҳама, инҳо дохил мешавад:

- 1) Хизмати давлатии шахрвандӣ;
- 2) Хизмати давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;
- 3) Хизмати давлатии ҳарбӣ» [62, с. 205].

Ба андешаи Х. Ойев «хизмати давлатии ҳарбӣ яке аз намудҳои хизмати ҳарбӣ мебошад, ки он аз фаъолияти касбии шахрвандони ҚТ, ки мансабҳои давлатии хизмати давлатии мақомот ва чузъу томҳои ҳарбии ҚМ-и ҚТ, дигар қушунҳо ва сохторҳои ҳарбӣ буда, ба таъмини мудофия ва амнияти давлат нигаронида мешавад» [62, с. 208]. Ҳамчунин, таъкид мегардад, ки адои хизмат дар заминаи даъвати расмӣ ба роҳ монда мешавад [7].

«Ба андешаи олимони рус, хизмати ҳарбӣ яке аз намудҳои хизмати федералии давлатӣ дар ФР мебошад. Ин фаъолияти хизмати касбии шахрвандон дар вазифаҳои ҳарбӣ дар ҳолатҳо ва шартҳои пешбининамудаи қонун, дар ҚМ, дигар қушунҳо, воҳидҳои ҳарбӣ (махсус) ва мақомоти иҷрокунандаи вазифаҳои таъмини мудофия ва амнияти давлат аст» [113, с. 139; 206].

Хизмати ҳарбӣ ба тасмими ихтиёрӣ барои пайвастан ба артиш ё ҳамчун интихоби касб ё роҳи хизмат ба ватан дахл дорад. Ба хизмати

ҳарбӣ дохил шудан ва худро ба талабот ва интизориҳои ҳаёти ҳарбӣ бахшидан интихоби шахсӣ аст.

Даъвати ҳарбӣ, аз тарафи дигар, ба уҳдадории қонунии хизмат дар артиш дахл дорад. Инро метавон тавассути низоми даъвати ҳарбӣ анҷом дод, ки дар он одамон новобаста аз интихоби шахсӣ ё шароити онҳо барои хизмат интихоб карда мешаванд. Хизмати ҳарбӣ ҳатмист ва риоя накардани уҳдадориҳои он метавонад боиси ҷазои интизомӣ ё оқибатҳои ҳуқуқӣ гардад.

Хизмати ҳарбӣ барои рушди шахсӣ ва пешбарӣ имконият фароҳам меорад, дар ҳоле ки уҳдадории ҳарбӣ, асосан, ба иҷрои уҳдадориҳои қонунӣ нигаронида шудааст.

Хизмати ҳарбӣ ба тасмими ихтиёрӣ барои пайвастан ба артиш, ё ҳамчун интихоби касб ё роҳи хизмат ба ватан дахл дорад. Ин дохил шудан ба яке аз шохаҳои ҚМ, аз қабилӣ артиш, Қувваҳои ҳавоӣ ва иҷрои талабот ва интизориҳои ҳаёти ҳарбиро дар бар мегирад. Хизмати ҳарбӣ шаклҳои гуногун дошта, аз шаҳрвандон талаб мекунад, ки барои ташаккул додани малака ва донишҳои зарурӣ барои иҷрои самараноки вазифаҳои худ аз омӯзиши ҷиддӣ гузаранд.

Аз сатрҳои боло ҳулоса баровардан мумкин аст, ки:

- хизмати ҳарбӣ ба низоми хизмати давлатӣ дохил мешавад;
- дар асоси розигии шахс ба роҳ монда мешавад;
- уҳдадории ҳарбӣ уҳдадории конституционии шахс буда, ба воситаи он хизмати ҳарбӣ адо карда мешавад.

Масъалаҳои иҷтимоӣ маънавии инсон ва ҷамъиятро бе эътибор гирифтани вазъи қонунии ҷаҳон ҳал кардан ғайриимкон аст. Дар шури ҷамъиятӣ бо боло рафтани худпарастӣ, бепарвоӣ, хашмгинӣ муносибати бетарафӣ нисбат ба давлат паҳн мешавад. Дар сатҳи ҷаҳонӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ тамоюли паст шудани обрӯи ҳи хизмати ҳарбӣ ва ҳи хизмати давлатӣ мушоҳида карда мешавад. Аз ин рӯ, бояд таъа ба принципҳои кард, ки муносибати ҷамъиятиро на танҳо дар ҷорҷӯбаи мушаххас нигоҳ дорад, балки арзиши маънавии инсонро боло бурда, шаҳрвандонро дар

руҳияи иҷрои ҳуқуку уҳдадории худ равона созад. Моҳиятан вақте сухан дар бораи уҳдадории ҳарбӣ меравад, онро бояд аз дигар институтҳои ба ҳам монанд, ба мисли хизмати давлатӣ чудо намуд. «Тибқи принципи хизмат дар ҚМ-и муташаккил, хизмати ҳарбӣ танҳо фаъолият нест, ки ба хифзи давлат нигаронида шудааст, балки танҳо хизмати ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и давлат ба ҳисоб меравад» [150, с. 129].

Ба андешаи К.И. Слесарский, уҳдадории ҳарбӣ ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ ба принципҳои муайян асос ёфтааст [146, с. 110].

Масъалаи асосии муайян намудани табиати ҳуқуқии ҳама гуна соҳаи ҳуқуқ принципҳо ва асосҳои роҳбарикунанда доништа мешавад. Маҳз дар доираи принципҳо ба таври марказонида ғояҳои асосии дар қонунҳо муқарраршуда таҷассум гардидааст.

Ба андешаи профессор Э.С. Насриддинзода ҳар як соҳа дорои принципҳои мебошад, ки онҳо замина ва асоси ҳуқуқии он маҳсуб меёбанд [125, с. 281]. Ин суханҳоро муҳаққиқ И.Х. Саидзода тақвият бахшида, ибраз медорад, ки мазмуни ҳар як институти ҳуқуқӣ дар принципҳои он – муқаррароти умумӣ, принципҳои, ки хусусиятҳои муҳимтарин, хосиятҳои сифатии танзими ҳуқуқии онро муайян мекунанд, зоҳир мегардад [139, с. 18].

Профессор Т.Ш. Шарипов қайд мекунад, ки аҳамияти принципҳо аз он иборат аст, ки онҳо ба ҳайси фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунанда баромад менамоянд. Таҷриба ба онҳо така намуда, фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуниро натавонанд дар мувофиқа ба ҳарфи қонун, инчунин, мувофиқан ба талаботи руҳи сиёсати ҷиноятӣ ба амал мебарорад. Асосҳои роҳбарикунанда дар ин ҷо ба сифати кафили дуруст, бе хато татбиқ намудани муқаррароти ҳуқуқ хизмат мекунад [158, с. 95]. Ба ибораи дигар, принципҳои илмӣ муқаррароти чараёни падидаҳои омӯхташудае мебошанд, ки барои соҳаҳои гуногуни ҳаёт умумӣ мебошанд.

Ба ақидаи Р.Ш. Шарофзода, «принципи ҳуқуқ ҳамчун асосҳои пешбаранда, нуқтаҳои асосӣ, ғояҳои, ки мазмун, моҳият ва таъиноти ҳуқуқро дар ҷомеа ифода мекунанд, фаҳмида мешавад» [77, с. 335].

Ба андешаи И.В. Понкин, ба маънои умумӣ, принцип:

- 1) унсурҳои этиқоди ботинии шахс, ки муносибати ӯро ба воқеияти атроф ва рафтори худ ва одамони дигар муайян мекунад;
- 2) қонуниятҳои асосии падида ё раванди ҷисмонӣ ё равонӣ;
- 3) роҳбарӣ дар соҳаи муайяни фаъолият мебошад [130, с. 281].

Бештари андешаҳо оид ба мафҳуми принципҳои ҳуқуқ, асосан, бо ду равиши асосии дарки ҳуқуқ алоқаманд аст: васеъ ва маҳдуд. Дар ҳолати аввал, ҳуқуқ ҳамчун меъёрҳо ва дигар падидаҳои ҳуқуқӣ; шуури ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои субъективӣ, волияти қонун ва дигар ҷузъҳои моддаи ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешавад. Дар ҳолати дуюм ифодаи ҳуқуқ ба қонун ва дигар манбаъҳои аз тарафи умум эътирофгардида маҳдуд карда мешавад. Дар ин маврид олимони чунин мешуморанд, ки принципҳо берун аз меъёрҳои ҳуқуқ вучуд дошта наметавонанд.

Р.Ш. Шарофзода ҳамчунин намудҳои принципҳои ҳуқуқро ба 3 гурӯҳ:

- 1) умумиҳуқуқӣ;
- 2) байнисоҳавӣ;
- 3) соҳавӣ тақсим менамояд.

Принципҳои уҳдадорӣ ҳарбиро метавон аз принципҳои хизмати ҳарбӣ ҷудо намуд.

Конститутсия муҳимтарин меъёрҳо ва принципҳои муқаррар карда, инчунин, маҷмуи принципҳои возеҳ ва муайяно дар бар мегирад.

Ба андешаи як гурӯҳ олимони ватанӣ, принципҳои қонунгузори ҚТ аз Конституция сарчашма мегирад. «Принципҳои конституционӣ хусусияти муайяне доранд, ки онҳоро аз доираи муқаррароти маъмулии ҳуқуқӣ берун мебароранд. Хусусияти фарқкунандаи принципҳои конституционӣ дар мавҷуд набудани сарҳади мушаххаси мазмуни ҳуқуқидошта мебошад» [58, с. 20].

Дар бораи моҳияти ҳуқуқии принципҳои конституционӣ низ фаҳмиши умумӣ вучуд надорад. Ҳамин аст, ки принципҳои конституционӣ дар назария ва амалия аксар вақт ҳамчун меъёрҳои абстрактӣ, бо мазмуни эълomiaвӣ қабул карда мешаванд. «Бо вучуди ин,

ҳеҷ шакке нест, ки принципҳои конституционӣ институтҳои ҳуқуқии комилҳуқуқеанд, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои дар Конститутсияи ҚТ пешбинишуда дорой хосиятҳои зарурӣ мебошанд».

Принципҳои ҳуқуқ ифодаи умумитарини принципҳои асосии роҳнамо, муқаррароти ибтидоии илми ҳуқуқ дар маҷмуъ, ё як соҳаи алоҳида ё ҳатто институти он мебошанд. Масалан, К. Чернов қайд мекунад, ки «принципҳои ҳуқуқ ақидаҳои муайяне мебошанд, ки ба таври муайян ба сохти низом ва татбиқи ҳуқуқ таъсир мерасонанд ва дар ниҳояти қор дар волоияти ҳуқуқ таҷассум меёбанд» [190, с. 24].

Равиши доктриналӣ наметавонад ба низоми ҳуқуқии мо мувофиқат кунад. Илова бар ин, дар ин маврид масъалаи тафсири қонунгузори аҳаммияти калон пайдо карда, паҳн шудани афкори олимон дар бораи шумора ва маҷмуи принципҳои ҳуқуқ ногузир хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, маънои принципҳои ҳуқуқӣ чунин аст: а) онҳо мазмун ва татбиқи қонунро муайян мекунанд; б) онҳо дар робита бо дигар муқаррароти ҳуқуқӣ нақши принципҳои асосӣ ва роҳнаморо мебозанд; в) онҳо асоси мақоми ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқро муайян мекунанд [124, с. 198].

«Уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ ба принципҳои муайян асос ёфтааст. Аз ин сабаб, принципҳои уҳдадорӣ ҳарбӣ на танҳо идеяҳо, балки принципҳои мебошанд, ки воқеан дар қонун ифода ёфтаанд».

Принципҳои хизмати давлатӣ, ки дар Қонуни федералӣ «Дар бораи асосҳои хизмати давлатии ФР» пешбинӣ шудаанд, хусусияти универсалӣ доранд, яъне ба ҳамаи намудҳои хизмати давлатӣ дахл доранд. Аз ин рӯ, ҳамагӣ принципҳои умумии хизмати давлатӣ мебошанд [31, с. 176].

А. Доброволский яке аз муҳаққиқони тоинқилобӣ дар ин соҳа чунин принципҳо дар ин соҳа пешкаш мекунад:

- 1) хизмат дар ҚМ;
- 2) муҳлатнокӣ;
- 3) баробарӣ ё фарогир;
- 4) уҳдадорӣ умумӣ;

5) иҷрои инфиродӣ;

б) танҳо ба шахрвандони давлат вогузор шудан [43, с. 4]. Принципиҳои номбаршуда дар айни замон низ аҳаммияти худро доранд, ҳарчанд мундариҷаи онҳо дар рафти таҳияи уҳдадории ҳарбӣ то имрӯз ба дигаргуниҳои зиёде рӯ ба рӯ шудааст.

Қонунгузорӣ дар ҚТ намудҳои зерини принципиҳои уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбиро муайян мекунад:

1) «қонуният. Генезиси принципиҳои демократии қонуният на танҳо бо шакли махсуси давлатдорӣ (демократияи сиёсӣ), балки бо шакли мушаххаси шуури ахлоқии ҷамъиятӣ, ки бо арзишҳои иҷтимоӣ, ба монанди инсонпарварӣ, адолат ва эҳтиром хос аст, алоқаманд мебошад» [138, с. 131];

2) «эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд. Сиёсати имрӯзаи давлат дар робитаи сетаарафаи инсон, ҷомеа ва давлат асос ёфтааст ва ин принцип низ гувоҳи он аст, ки сараввал ҳуқуқи озодиҳои инсон, сипас ҷомеа ва пасон давлат ҳифз карда мешавад».

3) садоқат ба Ватан ва халқи Тоҷикистон. Ватан ба одам тамоми чизи лозимаро медиҳад. Ҳар кас макони таваллудашро дӯст медорад, аммо на ба ҳар кас муяссар мешавад, ки то охир ба сарзамини худ содиқ бимонад. Бинобар ин, принципи мазкур барои хизмати ҳарбӣ муҳим аст;

«4) садоқат ба Президенти ҚТ – Сарфармондеҳи Олии ҚМ-и ҚТ;

5) риояи интизоми ҳарбӣ;

б) ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои хизматчиёни ҳарбӣ ва дахлнопазирии онҳо ҳангоми иҷрои уҳдадории хизмати ҳарбӣ;

7) яккасардорӣ ва риояи мартабот;

8) вобаста набудан ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ» [6].

«Принципиҳо дар назарияи давлат ва ҳуқуқ ба ду гурӯҳ: умумӣ ва махсус тақсим мешаванд, ки мо таҷассуми онро дар қонунгузорӣ дар принципиҳои болозикр мебинем, ки аз 8 принципи овардашуда дутои аввал ба принципи умумӣ дохил карда мешавад».

Дар моддаи 7 Қонуни ҚТ «Дар бораи ухдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» принципҳо нишон додааст [6].

Мувофиқи муқарароти моддаи 43 Қонуни ҚТ «Дар бораи ухдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» муҳлати хизмати ҳарбии ҳатмии хизматчиёни ҳарбӣ бо тартиби зерин муқаррар карда мешавад:

1) барои онҳое, ки хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнокро дар вазифаҳои сарбозон ва сержантҳо адо мекунанд – 24 моҳ, барои шахсони дорои таҳсилоти олии касбӣ – 12 моҳ;

2) барои онҳое, ки хизмати ҳарбиро дар ҳайати захираҳои даъвати сафарбарӣ дар вазифаҳои сарбозҳо ва сержантҳо адо мекунанд – 1 моҳ [6].

«Аз тарафи дигар, бояд синну соли иҷроии ухдадории ҳарбӣ муқаррар карда шавад. Дар ҚТ дар асоси моддаи 29 қонуни болозикр «шаҳрвандони чинси марди аз 18 то 27-солаи дар қайди ҳарбӣ қарордошта ё шаҳрвандоне, ки ухдадоранд дар қайди ҳарбӣ бошанд ва барои ба таъхир гузоштани муҳлати даъват ё озод шудан аз даъват ба хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнок ҳуқуқ надоранд, ба хизмати ҳарбӣ ба ҚМ-и ҚТ, қушунҳо ва воҳидҳои дигари ҳарбӣ, ки мутобиқи Қонуни мазкур дар онҳо хизмати ҳарбӣ пешбинӣ гардидааст, дар вазифаҳои сарбоз ва сержант даъват карда мешаванд» [6]. Дар давраи сафарбаркунӣ, вазъияти ҳарбӣ ва ҷанг ин принцип аҳаммияти худро гум накарда, ба таври дигар амал мекунад ва давомнокии хизмати ҳатмии ҳарбиро бо мавҷудияти ин асосҳо вобаста мекунад, на бо давраи мушаххас».

Хусусияти дигари характерноки интизоми ҳарбӣ, бешубҳа, итоаткории ҳарбие мебошад, ки ба принципи ягонагии фармондеҳ асос ёфтааст. Фармонҳо бояд бечунучаро, дақиқ ва сари вақт иҷро карда шаванд [31, с. 204]. Муҳокимаи фармон ғайри қобили қабул аст ва итоат накардан ё дигар иҷро накардани фармон ҷинояти ҳарбӣ мебошад.

«Принсипи баробарӣ талаб мекунад, ки ҷиҳати иҷроии ухдадории ҳарбӣ барои ҳамаи шаҳрвандон шароити баробар муҳайё карда шавад. Ҳамин тавр, қонунгузор ин принципро вайрон накарда, балки

нобаробарии мавҷудаи байни шахсоне, ки ба уҳдадории ҳарбӣ дар асоси як қатор принципҳои ҳуқуқӣ вазифадоранд, риоя мекунад».

«Принсипи ҳатмӣ иҷрои уҳдадории ҳарбиرو аз ҷониби ҳамаи шаҳрвандони қобили амал талаб мекунад. Ин, пеш аз ҳама, зарурати муайян кардани қобилият ба хизмати ҳарбӣ аз рӯйи вазъи саломатӣ ва ба зиммаи шаҳрвандон гузоштани танҳо он шаклҳои уҳдадории ҳарбиеро дар назар дорад, ки онҳо иҷро карда метавонанд. Дар асоси ин принцип талаботи мушаххаси саломатӣ муқаррар карда шудааст, ки номувофиқии онҳо адои хизмати ҳарбӣ дар қисмҳои алоҳидаи ҚМ ва қисмҳои ҳарбӣ, хизмати ҳарбӣ бо даъвати ҳарбӣ ё, умуман, иҷрои уҳдадориҳои ҳарбиرو пешгирӣ мекунад. Дар баробари ин, сифатҳои ахлоқӣ дар муайян кардани қобилияти шаҳрвандон барои адои хизмати ҳарбӣ кам нестанд».

«Принсипи хизмати инфиродӣ ҳамчун роҳи ягонаи имконпазири иҷрои уҳдадории ҳарбӣ иҷрои онро дар шакли натуравӣ дар назар дорад. Ҳамин аст, ки меъёрҳои қонунгузорӣ ҳузури шахсии даъватшавандагонро барои иҷрои қорҳои даъват ва бақайдгирии ҳарбӣ талаб мекунанд».

«Принсипи шаҳрвандӣ доираи шахсонро, ки уҳдадориҳои ҳарбӣ доранд, тавассути қорӣ намудани меъёри расмии мавҷудияти шаҳрвандӣ ҳамчун шарт зарурии ба зиммаи шахс гузоштани уҳдадории ҳарбӣ маҳдуд мекунад. Дар Исроил низ уҳдадории ҳарбӣ бо институти шаҳрвандӣ кам алоқамандӣ дорад ва ба хизмати ҳарбӣ метавонанд шахсони бетабаа, ғайррезидент ва дорандагони душаҳрвандӣ ҷалб карда шаванд» [147, с. 47].

«Бояд эътироф кард, ки уҳдадории ҳарбӣ ба ғайр аз принципҳои, ки дар боло зикр шуд, боз принципҳои дигар дорад. Принсипи гурӯҳӣ, ки дар иҷрои уҳдадории ҳарбӣ бевосита ба принсипи баробарӣ алоқаманд буда, талаб мекунад, ки ҳангоми танзими шароит ва ҳаҷми уҳдадории ҳарбӣ тафовути байни шаҳрвандон на дар алоҳидагӣ, балки нисбат ба категорияҳои шаҳрвандон ба назар гирифта шавад. Ҳамин тариқ қонунгузор ҳангоми муқаррар кардани хусусиятҳои иҷрои уҳдадории

ҳарбӣ меъёрҳои расмиро барои гурӯҳи шаҳрвандоне, ки дар шароити якхела қарор доранд, таҳия менамояд».

«Принсипи шартӣ ва муттасилии таърихӣ даъватро ҳамчун як ниҳоди хеле консервативӣ дар асоси таҷрибаи қаблии таърихӣ ва анъанаҳои миллии давлат тавсиф мекунад. Масалан, дар Дания сокинони Гренландия ва ҷазираҳои Фарер ба хизмати ҳарбӣ даъват карда намешаванд» [146, с. 112].

Ҳамин тавр, дар Мексика барои ин мақсад тӯбҳои сафед ва сиёҳ (дар баъзе мавридҳо низ кабуд) ва дар Дания рақамҳо истифода мешаванд. Вобаста ба қуръа аз ҷониби даъватшаванда зарурати хизмати ҳарбӣ муайян карда мешавад [25].

Бояд гуфт, ки ба маънои аслии уҳдадорӣ ҳарбӣ дар ягон давлат универсалӣ набуда, барои категорияҳои алоҳидаи шаҳрвандон аз иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ ё шаклҳои алоҳидаи он ҳамеша озодкунӣ мавҷуд аст. «Вале ин ба принсипи универсалӣ мувофиқат мекунад, ба шарте ки ба тасодуф, ихтиёри озоди шахсони мансабдор, нобаробарии конститусионӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандон асос наёфта бошад». Ҳамин тавр, соли 1874 эълон карда шудани даъвати умумии ҳарбӣ дар Империяи Русия нобаробарии синфӣ мавҷударо дар бобати ба зиммаи субъектҳо гузоштани уҳдадорӣ ҳарбӣ барҳам дод [28].

«Принсипҳои уҳдадорӣ ҳарбӣ тамоми танзими ҳуқуқи уҳдадорӣ ҳарбиро фаро гирифта, асоси онро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, дар байни принсипҳои мавриди баррасӣ қарордошта принсипҳои ҳуқуқи мутобиқшудаи умумии ҳуқуқӣ ва соҳавӣ ва принсипҳои уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ ҷой доранд».

Имрӯз давлати мо ба марҳилаи нави тараққиёт қадам мегузорад. Моҳияти он дар мустаҳкам шудани давлат, дар зухуроти рӯзафзунӣ манфиатҳои миллии мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки воситаҳои нави амалӣ гардондани ин манфиатҳоро ҷустуҷӯ кардан лозим аст. Дар баробари ин, ба амал баровардани қарзи шаҳрвандӣ барои ҳифзи Ватан вобаста ба шароити мушаххас, инчунин, ба хусусияту имкониятҳои

фардии шахс кори бисёрчабха мебошад. Аз ин ҷост, ки дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон нақши муассисаҳои давлатию ҷамъиятӣ, аз ҷумла муассисаҳои таълимӣ хеле меафзояд [155, с. 181].

Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки уҳдадорӣ ҳарбӣ имрӯз вобаста ба ҳимояи давлат ва манфиатҳои он муҳим буда, он на танҳо дорони хусусиятҳои муайян, балки фарогири принципҳо мебошад. Аммо вобаста ба талаботи замон ва рушди ҷомеа уҳдадорӣ ҳарбӣ ба як қатор тағйирот ва дигаргунӣ ниёз дорад.

1.2. Ташаккули низоми ҳуқуқи уҳдадорӣ ҳарбӣ дар Тоҷикистон

Фарҳанги ниҳоят рангин ва нотакрори ҷаҳони муосир маҳсулу офаридаи халқ ё миллати ҷудоғона, мамлакат ё кишвари мушаххас набуда, ҳосили муборизаҳо ва кӯшишҳои чандинасраи тамоми мардуми ҷаҳон аст. Ғановатмандӣ ва зебоии фарҳанги муосир марбут ба он аст, ки ҳар қавму халқ, миллат дар тули таърих роҳи мушаххаси худро паймуда, дар фарозу нишеби зиндагӣ асолату хуввияти собит ва соҳиби расму анъана ва суннатҳои нотакрори худ гашта, ба забони ҳеш такаллум мекунад ва ганҷинаҳои арзишманд эҷод менамояд ва дар ташаккули фарҳанги бузурги инсонӣ саҳми худро мегузорад [68, с. 14]. Агар мо ба роҳи паймудаи инсоният бо ҷашми хирад нигарем, бароямон аён мегардад, ки таърихи ҷомеаи инсонӣ, ба маънии дигари ин ибора, таърихи пайдоиш, ташаккулу такомул ва ниҳоят таназзулу эҳёи дигарбори низоми ҷомеа ва бурду боҳти тамаддунхост [69, с. 26].

Бояд қайд кард, ки дарки уҳдадорӣ дар фарҳангҳои гуногун, давраҳои таърихӣ ва заминаҳои иҷтимоӣ фарқ мекунад. Уҳдадорӣҳои мушаххасе, ки ба шахсони алоҳида гузошта шудаанд, бо мурури замон тағйир меёбанд, зеро арзишҳо ва ниёзҳои ҷомеа дар таҳаввулот қарор доранд.

Аз ин рӯ, омӯзиши рушди таърихӣ уҳдадорӣ ҳарбӣ барои дарки амиқи мавзӯ муҳим аст, зеро институти уҳдадорӣ ва дар умум, уҳдадорӣ ҳарбӣ дар тули таърих роҳи тулониро тай намудааст.

Сарчашмаҳои уҳдадории ҳарбиरो метавон ба марҳилаи пешаздавлатии инкишофи ҷамъияти инсонӣ рабт дод. Дар ин рӯзгор ҳар як мард ҷанговар ҳисобида мешуд ва ҳучумҳоро гурӯҳҳое, ки дар асоси қабилаҳо ё иттиҳодияҳои мардони қабила ташкил шуда буданд, анҷом медоданд [50, с. 18-19]. «Амалҳои мудофиавӣ ба муборизаи табиӣ биологии қабила барои мавҷудият асос ёфта буданд. Дар ин марҳила падидаҳои низоъҳои ҳарбӣ ва муносибатҳои дахлдори иҷтимоӣ барои иштирок дар онҳо дар марҳилаи пайдоиш ва ташаккул қарор доранд». «Ҳамин тариқ, иштироки ихтиёрӣ ва ҳатмӣ дар ҳучумҳо ва мудофиаи қабила, инчунин, навъҳои гуногуни меъёрҳои иҷтимоӣ, ки ба танзими ин муносибатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудаанд, омехта ва ҷудонашаванда мебошанд. Чунин вазъият барои ҷомеаҳои муосир, ки дар марҳилаи поёнии рушди иҷтимоӣ қарор доранд, хос аст».

Ба андешаи муҳаққиқон И.Б. Буриев ва Х.Х. Хушвахтзода, мансаби сарвари ҳарбӣ ҳанӯз дар ҷомеаҳои тодавлатӣ ба вучуд омада буд [36, с. 55; 83, с14].

Уҳдадории ҳарбӣ дар давлатдориҳои қадим ва асримиёнагӣ дар тамоми давраи замонҳо вазифаи пуршараф ҳисобида шуда, ба он гурӯҳи муайяни ашхос роҳ меёфтанд. Масалан, дар Рими қадим хизмати ҳарбӣ афзалияти табақаи ашроф буд ва танҳо пас аз ислоҳотҳои Гай Мария дар соли 107 пеш аз мелод табақаҳои дигар ба хизмати ҳарбӣ имкон пайдо карданд. Мувофиқи ин ислоҳот ва ислоҳоти минбаъда, хоҳишмандони ихтиёрӣ ба хизмати ҳарбӣ афзуд, зеро Рим дар он замон аз ҷиҳати ҳарбию иқтисодӣ тараққӣ карда буд ва бар ивази хизмат ба сарбозон хона, замин ва ҳатто молу мулк тақдим мекард. Маҳз ҳамин омил Римро яке аз пурзӯртарин империяҳои дунё гардонид [119, с. 66-72; 186, с. 18].

Дар асрҳои миёна, уҳдадории ҳарбӣ ба воситаи ғуломон иҷро карда мешуд. Яъне, феодалон барои таъмини шох бо лашкар дар ҳолати зарурӣ уҳдадор буданд, ки ғуломонашонро барои иҷрои ин кор пешбарӣ намоянд.

Дар тули таърихи халқи тоҷик давраҳои зерини рушди илми ҳарбӣ, дар маҷмуъ, уҳдадорӣ ҳарбию муайян кардан мумкин аст: ориёӣ (зардуштӣ), давраи Ҳахоманишиён, Сосониён, арабҳо, Сомониён, давлатҳои турк, муғулҳо, Темуриён, манғитҳо, шуравӣ ва замони соҳибистиклолӣ. Чунин тасниф тақдир ба давраҳои ҳукмронии сулолаҳо сурат гирифт, ки ба андешаи мо, таърихи инкишофи институти уҳдадорӣ ҳарбию возеҳтар инъикос менамояд.

Мавриди зикр аст, ки уҳдадорӣ дар заминаҳои динӣ нақши муҳим дошта, аксар вақт ҳамчун ҷанбаи марказии уҳдадорӣҳои руҳӣ ва ахлоқии шахс фаҳмида мешавад. Анъанаҳои динӣҳои гуногуни ҷаҳонӣ аҳамияти иҷроии уҳдадорӣҳои худро ҳамчун роҳи пешбурди зиндагии шоиста таъкид мекунанд.

Уҳдадорӣ як чорҷӯбаи ахлоқиро дар таълимоти динӣ таъмин мекунад. Матнҳо ва таълимоти динӣ аксар вақт уҳдадорӣҳо ва масъулиятҳои мушаххасро нишон медиҳанд, ки шахсон алоҳида бояд иҷро кунанд.

Бояд қайд кард, ки уҳдадорӣҳои мушаххас ва таъкиди онҳо дар анъанаҳои динӣҳои гуногун фарқ карда, барои пайравонашон марказӣ ва муҳим ҳисобида мешаванд. Илова бар ин, тафсир ва фаҳмиши уҳдадорӣҳо дар доираи анъанаи ҳар дин дар байни пайравони он низ фарқ мекунад.

Дар таърих роҳҳои гуногуни даъват ба артиш вучуд доштааст, ки роиҷтарини он ба тариқи зер аст:

– зархаридӣ. Зархарид шахсе мебошад, ки на бо сабабҳои идеологӣ, миллий, сиёсӣ (бо ин ё он гурӯҳи идеологӣ мансуб ва ба натиҷаи низоъ манфиатдор нест) ва ба муноқишаи мусаллаҳона баҳри манфиати шахсӣ ворид мешавад [89, с. 175]. Раванди зархаридиро ба се давраи таърихӣ тақсим мекунанд [93, с. 249]:

- пайдоиш ва таҳаввули зархаридӣ ҳамчун институти хизмати ҳарбӣ, шакли ташкили ҳарбӣ (асрҳои II-III пеш аз милод-асри XIX);
- рушди зархаридӣ ҳамчун воситаи сиёсати давлатӣ ҳангоми даргириҳои мусаллаҳона (асри XX);

- ҳолати кунунии зархаридӣ (охири асри XX-ибтидои асри XXI).

Ҳокимон аз замонҳои қадимтарин ба ин тарзи ташкили лашкар назар мекарданд, зеро ҳолатҳое ба вуҷуд меомад, ки ба лашкари доимамалкунанда бовар карда намешуд, ё лашкари доимӣ кифоягӣ намекард.

– иҷрои уҳдадорӣ. Ин навъи таъсиси лашкар аз замонҳои қадим ба вуҷуд омада, то имрӯз аҳаммияти худро гум накардааст ва вобаста ба ин масъала поёнтар таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон оварда мешавад.

– иҷрои вазифаи муқаддаси динӣ. Аслан, бештари дину оинҳо дар паҳн кардани андешаҳои худ аз роҳи мубориза истифода карда, иштирок дар ин гуна муборизаро аз вазифаҳои муқаддаси пайравонашон мешумориданд. Ҷиход (ғазо) дар ислом, ҷангҳои салибӣ дар масеҳият ба ин мисол шуда метавонад, вале чунин муборизаҳо дар дину оинҳои қадимӣ низ будааст. Масалан, тибқи «Шоҳнома» ҷанги Рустам бо девҳо ва муборизаҳои Исфандиёр аз ҳамин қабиланд [123, с. 294].

– муборизаи озодихоҳӣ. Ин навъи мубориза бевосита бархоста аз мардум мебошад. Вақте зулму ситами истилогар ба мардум зиёд мешавад, онҳо барои дафъи он ба мубориза меҳезанд. Дар тамоми рӯйи замин ягона халқияте, ки бо аҷнабиён ва шохони истилогар садҳо маротиба мубориза бурдаву боре сар ҳам накардааст, халқи тоҷик мебошад, ки бо фарзандони фарзонаи худ, аз қабилҳои Томирис, Фрада, Шерак, Бес, Спитамен, Деваштич, Ғурак, Муқаннаъ, Абумуслим ва даҳҳо дигарон метавонад фахр кунанд. Аз назари таърихӣ муборизаи Абумуслим ҷолиби диққат аст, зеро ин мубориза Хилофати Умавиёнро аз байн бурда, Аббосиёнро ба сари ҳокимият овард.

Вақте суҳан дар бораи таърихи халқи тоҷик меравад, дотсент Н.И. Бобоева қайд мекунад, ки асрҳои X-XI дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ҳақиқат «давраи тиллоӣ» ба ҳисоб меравад, зеро рушди минбаъдаи ҳокимияти давлатиро муайян кардааст. Маҳз дар ҳамин давра институтҳои ҳокимияти давлатии ориёӣ-тоҷикон аз нав зинда шуданд

[165, с. 3], ки бо рушди низоми давлатдорӣ институти уҳдадории ҳарбӣ низ инкишоф меёбад.

Зардуштӣ яке аз қадимтарин динҳои монотеистӣ дар ҷаҳон буда, таърихи ғании беш аз 3000-сол дорад. Дин ба номи асосгузори он Зардушт, ки дар асри VI пеш аз милод зиндагӣ кардааст, номгузорӣ шудааст. «Аҳаммияти он (Зардуштӣ) дар даврони «инқилоби илмию техникӣ ва хиради ноосферӣ» бештар шудааст. Ба ин маънӣ, масъулияти ахлоқӣ бояд фарогири тамоми соҳаҳо ва арсаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа гардад» [69, с. 21].

Баъди истилои арабҳо дар асри VII мелод дар Эрон ва Осиёи Миёна дини зардуштӣ коҳиш ёфт ва бисёре аз зардуштиён маҷбур шуданд, ки исломро қабул кунанд. Бо вучуди ин, дин дар байни як гурӯҳи хурд боқӣ монд.

Низоми ҳуқуқи дини зардуштӣ, ки бо номи қонуни авестой маъруф аст, низоми ҳуқуқи мураккаб ва хеле инкишофёфта буда, таълимоти ахлоқии динро инъикос мекунад. «Яке аз бузургтарин низоми ҳуқуқи ҷаҳони қадим «низоми ҳуқуқи зардуштӣ» мебошад, ки онро муаррихони ҳуқуқ бисёр вақт фаромӯш мекунад» [153, с. 181]. Ба андешаи У.А. Азиззода низоми ҳуқуқи зардуштӣ яке аз аввалин низоми бонуфузи динӣ-фалсафӣ ва ҳуқуқӣ ба шумор меравад [92, с. 255].

Сарчашмаҳои ҳуқуқ дар дини зардуштӣ ба ташвиқи тартиботи иҷтимоӣ ва покии маънавӣ, инчунин, барои ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ ва таъмини адолат заминаҳо гузоштааст. Омӯзиши ваҳӣ илоҳӣ ва тафсири инсонӣ як низоми ҳуқуқи чандир ва динамикӣ эҷод мекунад, ки дар тули ҳазорсолаҳо таҳаввул ёфтааст.

Дар оини зардуштӣ мафҳуми уҳдадорӣ бо ғояи масъулияти шахсӣ ва сарнавишти руҳонӣ зич алоқаманд аст. Уҳдадорие, ки дар дини зардуштӣ бо номи «аша» маъруф аст, мафҳуми бунёдиест, ки ба уҳдадории мардум ба зиндагӣ, тибқи таълимот ва қонунҳои дин ишора мекунад [40, с. 181].

«Аша» аксар вақт ҳамчун «ҳақиқат» ё «адолат» тарҷума карда шуда, марказмехварии принципҳои ахлоқиро ифода мекунад, ки дар дини

зардуштӣ доранд. Ин принсипҳо ростқавлӣ, адолат, ҳамдардӣ ва эҳтиром ба дигаронро дар бар мегирад. Зиндагӣ бо риояи аша вазифаи ҳар як зардуштӣ маҳсуб мешавад [34, с. 142].

Мафҳуми аша уҳдадорӣ дар дини зардуштӣ барои анҷоми сарнавишти маънавӣ ва расидан ба покии маънавӣ зиндагии масъулиятноки ахлоқиро таъкид карда, як чанбаи бунёдии динро муаррифӣ мекунад ва барои зардуштиён дар ҳаёти ҳаррӯзаи онҳо ҳамчун як усули роҳнамо хизмат менамояд.

Дар дини зардуштӣ чунин уҳдадорихое вучуд доранд, ки одамон бояд онҳоро иҷро кунанд:

1. Ибодатҳо: намози ҳаррӯза, риояи идҳои динӣ ва ширкат дар расму оинҳои мазҳабӣ. Ин уҳдадорихо барои нигоҳ доштани робитаи мустақкам бо маъбуд ва таъмини покии руҳ зарур доништа мешаванд.

2. Уҳдадорихои иҷтимоӣ, ки барои таҳкими ризоияти иҷтимоӣ ва эҷоди ҷомеаи одилона ва баробар заруранд.

4. Уҳдадорихои хонаводагӣ: ғамхорӣ дар бораи падару модар, тарбияи фарзанд аз рӯйи арзишҳои зардуштӣ ва мусоидат ба беҳбудии хонаводаи бузургро дар бар мегирад.

Дар дини зардуштӣ ба монанди ҳама оину динҳо уҳдадории ҳарбӣ ҳамчун як категорияи ҳуқуқие, ки имрӯз фаҳмида мешавад, вучуд надошт, балки мубориза ҷихати таблиғи андешаҳои динӣ, ҳамзамон, ҷонфидаӣ барои марзу бум ва ҳифзи зану фарзанд ва молу мулк аз вазифаҳои муқаддаси ҳар марди эътиқодманд, сарфи назар аз синну сол ва ҷойгоҳи иҷтимоӣ, доништа мешуд.

Андешаҳои дигари диние, ки дар сарзаминҳои тоҷикнишин интишор ёфтаву дар ҳама чанбаҳои зиндагӣ таъсир доштааст, андешаҳои исломӣ мебошанд. Дини ислом бо интишор ёфтани худ дар ин диёр ба андешаҳои зардуштӣ хотима гузошт. Ба андешаи Б.А. Сафарзода, «Ислом ба ташаккули ҳуқуқи давлатдорӣ, фарҳангу зиндагии бисёр халқҳои Осиёи Миёна ва Шарқ таъсири ҳалкунанда расонд» [185, с. 3]. Омӯзиши дини Ислом дар ҚТ аз зарурати ба эътибор гирифтани таҷрибаи таърихӣ,

муайян кардани арзишҳои умумии инсонӣ, ки ба ин дин хос буда, ба рушди ҳуқуқи муосир таъсири мусбат расонида метавонад, вобаста аст.

Ба андешаи Э.А. Петров, Қуръон ва суннат сарчашмаи ҳуқуқ ва коидаи рафтор барои мусулмонон ба ҳисоб меравад [180, с. 4].

Уҳдадорӣ ҳарбӣ дар ислом низ ба маънои имрӯза нест. Ба андешаи В.Г. Самигулин, дар назди арабҳо сафарбаркунӣ (мобилизатсия) ва ҷиход мафҳумҳои айнианд [140, с. 36].

Аз ин рӯ, дар таълимоти исломӣ оид ба навъҳои гуногуни ҷиход муқаррарот мавҷуд аст, аз ҷумла инҳоро ҷудо мекунанд:

- Баргузори амалиёти ҷангӣ барои ҳифзи ҷону моли мардум, ҳифзи давлат аз таҷовуз дар Ислом вочиб (фарз) аст. Мусулмононе, ки дар ҷангҳо иштирок мекунанд, муҷоҳидин ва ғозӣ номида мешаванд. Мусулмононе, ки дар ҷангҳо кушта шудаанд, шаҳид номида мешаванд ва дар назди Аллоҳ яке аз баландтарин ҷойҳоро ишғол мекунанд ва ворида бихишт мешаванд.
- Ҷиход бар зидди бадихо (нафс, «ҷиходи дил»). Муборизаи инфиродии ҳар як мусулмон бар зидди иллатҳои ӯ мушкултарин шакли ҷиход аст, зеро инсон бидуни рафъи ҳавасҳо ва иллатҳои маънавӣ худ наметавонад барои тантанаи идеалҳои дин мубориза барад.
- Ҷиходи ҳарбӣ. Зарурати он ба миён меояд, агар дар ягон кишвар мусулмонон зулм карда шавад.
- Ҷиходи забон. Амри таъйидшуда ва наҳӣ аз он ҷӣ маҳкум шудааст [113, с. 124-152].
- Ҷиход бо илми худ. Омӯзиши илмҳои гуногун, донишомӯзӣ, боиси такмили шахсияти инсон мегардад ва муҳолифи ҷаҳолат аст. Ҷиход тавассути паҳн кардани дониши ҳақиқии Ислом.
- Ҷиход бо молу мулк. Яъне, тамоми дорони худро дар роҳи Худо, ба камбизоатон ва манфиати ҷомеа хайр кардан [51, с. 34].

Мафхуми ҷиходи ҳарбӣ (муборизаи мусаллаҳона барои интишори ислом) барои ғайримусулмонон мафхуми асосии вожа гардида, «ҷанги муқаддас» номида шудааст [29, с. 68]. Бархе аз муаллифони муосири мусалмон ба тафсири васеътари мафхум исрор меварзанд, ки фарохтар аз маънои хунрезӣ ва «ҷанги муқаддас» аст [91, с. 118].

Масалан, «Ҷиходи бузург», яъне руҳӣ аз «ҷиходи хурд», яъне муборизаи мусаллаҳона хеле болотар гузошта шудааст. Мусулмонон барои тасдиқи ин гуфтори ҳазрати Муҳаммад (с)-ро мисол меоранд: «Мо аз ҷиходи хурд ба ҷиходи бузург баргаштем».

Таҳлили ҳадисҳои воридшуда дар «Саҳеҳ ал-Бухорӣ», ки аз сарчашмаҳои асосии аҳли суннат мебошад, дар бораи ҷиход нишон медиҳад, ки дар 97% ҳолат дар бораи ҷанги муқаддас ҳамчун вазифаи динии мӯминон ва танҳо 3% дар бораи муборизаи дохилӣ барои покии ахлоқӣ сухан меравад [201].

Ба андешаи В.И. Кудашов ва Т.В. Излученко, дар натиҷаи инкишофи ҳаракати фундаментализми исломӣ дар асрҳои ХХ-XXI мафхуми «ҷиход» ҳамчун уҳдадории ҳар як мусалмон ҳисобида мешавад, дар ҳоле ки арзишҳои аслии Исломо бояд аз андешаҳои ифротгароёна ҷудо намуд.

Уҳдадории ҳарбӣ дар ислом мафхуми ҷиходро дар бар мегирад, ки маънояш «кӯшиш» ё «ҷиход» дар роҳи Худост.

Ақидае, ки дар ислом пазируфта шудааст, ин аст, ки муборизаи ҳарбӣ танҳо дар сурати дифоъ аз худ ва ё ҳимояи ҷамъияти мусулмонон аз душманон ҷоиз аст.

Дар робита мавзуи уҳдадории ҳарбӣ дар ислом маъхазҳои зиёде, аз ҷумла, Қуръон, ҳадисҳо, тафсири онҳо, инчунин, таҳқиқоти илмию таърихӣ дар мисоли китобҳои фикҳиву фатвономаҳо мавҷуданд.

Тибқи суннат, ҷанговарони мусалмон бояд қоидаҳои ҷангро, ки паёмбар Муҳаммад (с) муқаррар кардааст, риоя кунанд. Вай куштани занону бачагон ва аҳолии осоишта, инчунин, вайрон кардани зиёратгоҳҳо ва маъбадҳоро манъ карда, таълим меод, ки дар ҷанг бояд адолат риоя

карда шавад ва мусалмонон бояд танҳо хангоми дар хатар буданашон чанг кунанд.

Муҳаққиқи тоҷик И.Д. Сафаров ба он ақида аст, ки мафҳуми ҷиход ҳарчанд гуногун тафсир карда шавад ҳам, дар маҷмуъ, ҳамчун мубориза ва уҳдадорӣ фаҳмида мешавад [71, с. 64].

Мавриди зикр аст, ки дар нимаи аввали асри ХХ таъсири ислом дар байни омма зиёд буд, аз ин рӯ, Идораи маънавии мусулмонони қисми аврупоии ИҶШС ва Сибир ба муқобили Германияи фашистӣ чанги муқаддас – ҷиход эълон кард. Муфтии ҳамонвақта Абдурахмон Расулев мусулмононро ба ҳимояи Ватан даъват карда, соли 1942 дар Анҷумани руҳониёни мусулмон дар Уфа гуфта буд: «Мо мусулмонон суҳанони пайғамбар Муҳаммад (с)-ро хуб дар хотир дорем: «Муҳаббат ба Ватан як ҷузъи имони мост» [161, с. 45-47].

Дар давраи ташкили аввалин давлатҳои миллии тоҷикон: Тоҳириён, Сафориён, Сомониён ва Ғуриён институти уҳдадори ҳарбӣ ривоч ёфта буд. Дар ин давраи таърихӣ аз ҷониби ду сулолаи аввали тоҷикон шакли ташкили лашкар ба воситаи ғозӣ ба вучуд омад ва он дар давраи Сомониён аз дастаҳои хурд ба шакли муқтадири ташкили лашкар табдил ёфт.

Дар ибтидо, дар асрҳои миёна истилоҳи ғозӣ сарбозони ихтиёро дар назар дошт, ки дар марҳилаи ибтидоии таъсиси хилофат бо хоҳиши худ ба макони суқунатҳои кофирон (пеш аз ҳама, муҳочирӣ румӣ-византӣ ва форсӣ) ҳамла мекарданд. Ғозӣ шуҳрат ва аҳаммияти таърихро дар даврони чангҳои Византия-Салҷуқӣ ва Византия-Усмонӣ дар асрҳои XI-XV касб кардааст.

Ғозӣни турк дар асри XI дар хизмати султонҳои форсу араб пайдо шуданд, ки ба муқобили империяи Византия ва салибдорон муборизаи беамон мебардаанд. Дар зери фишори муғулҳо муҳочирати туркҳо ба кишварҳои Осиёи Ғарбӣ шиддат гирифт, аз ин рӯ, ғозӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи маҳаллӣ табдил ёфтанд.

Саффориён аз дастаҳои хурди ғозиён лашкари бонизом созмон дода, ба ташкили давлати тоҷикӣ шарафёб гардиданд. Тамоми лашкари Саффориён аз ғозиён, яъне ихтиёриёни гуногун ташкил ёфта буд, ки аз маҳорати баланди сарвари асосгузори давлати Саффориён – Яъқуб ибни Лайс дарак медиҳад. Дар ин давлат барои идораи чунин лашкар идораи Арз ташкил шуда буд [83, с. 67].

Таҷрибаи ҳарбии Саффориёнро Сомониён давом дода, дар давраи Исмоили Сомонӣ барои иҷрои бечунучарои фармон ва ҳавасмандгардонӣ чораандешӣ мешуд: аз қабилҳои додани маош ва замини иқтоъ, ки аз ин намуди замин андоз ситонида намешуд ва он меросӣ буд ва нафаре, ки аз худ дар ҷангҳо далерӣ нишон медод, ба ҷойҳои боло мушарраф мегашт.

Аз ин рӯ, хизмати ҳарбӣ дар он замон яке аз касбҳои машҳур буд. Масалан, Алптегин ва Сабуктегин ба сафи ғозиён дохил шуда, дар як муддати кӯтоҳ ба мансаби сарвазирию сипаҳсолорӣ расиданд. Писари Сабуктегин, ки бо номи Маҳмуди Ғазнавӣ машҳур гардид, давлати Сомониёнро барҳам дода, давлати Ғазнавиёнро асос гузошт. Ӯ аз таҷрибаи давлати Сомониён сабақ гирифта, ба лашкар додани заминро манъ намуд ва ба онҳо маош «ойлик» муайян намуд, ки он дар як сол 4 маротиба пардохт мегардид ва ин шакли пардохти мавсимӣ то давраи Аморати Бухоро боқӣ монд.

Дар давраи Салҷуқиён шакли нави иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ, яъне озод шудан аз хизмати ҳарбӣ бо пардохти маблағ ба вуҷуд омад [83, с. 116].

Институти уҳдадорӣ дар давраи сулолаи дигари тоҷикон Ғуриён инкишоф ёфта, вобаста ба вазъи ҷуғрофӣ ҷойгиршавӣ ва аҳолии қами қўҳистон хизмати ҳарбӣ ва омодабошии ҷангӣ ба ҳама ҳатмӣ шуд ва маҳз ҳамин омил Ғуриёнро яке аз давлатҳои пурқудратарини аср гардонид.

Уҳдадорӣ ҳарбӣ дар асрҳои Миёна унсурҳои марказии низоми вассалият буд, ки дар доираи он ҳар як заминдор (вассал) бояд ба сенёри худ одамони мусаллаҳро пешниҳод кунад ё шахсан дар амалиёти ҷангӣ иштирок кунад. Дар Шароити Англияи феодалӣ хизмати ҳарбӣ бевосита

бо ҳуқуқи нигоҳ доштани замин (tenure) алоқаманд буд ва иҷро накардани он ба вайрон кардани шартномаи феодалӣ баробар буд [88, с. 183].

Дар ибтидои асри XIII, ҳокимияти подшоҳӣ дар Англия, дар симои Иоанн Беземел, бо муқовимати ҷиддии ашрофон рӯ ба рӯ шуд, ки аз сӯиистифода ҳангоми ситонидани андозҳои ҳарбӣ (аз ҷумла, scutage пардохт барои озод шудан аз хидмати ҳарбии шахсӣ), вайрон кардани ҳуқуқи моликият ва вайрон кардани расму оинҳои қадимӣ ба вучуд омадааст. Сабаби шӯриши баронон ва маҷбур кардани подшоҳ ба имзои хартияи бузурги озодиҳо маҳз вайрон кардани тавозуни байни ҳуқуқҳои феодалҳо ва ҳокимияти подшоҳӣ дар заминаи сиёсати сафарбаркунӣ буд [212].

Хартияи бузурги озодиҳо (1215) зарурати риояи ҳуқуқ ва маҳдудиятҳои анъанавии подшоҳ, аз ҷумла тартиби сафарбар кардани ритсарҳо ва ситонидани боқҳои низомиро сабт кард. Ҳамин тавр, моддаи 12 Хартия муқаррар кард: «Дар салтанати мо ҳеҷ гуна андоз ё боқ муқаррар карда намешавад, ба истиснои маслиҳати умумии салтанати мо» [212]. Ин меъёр бори аввал принсипи розигии тобеонро (тавассути баронон) барои ҷорӣ кардани қарзҳо, аз ҷумла низомӣ, институтсионалӣ кард. Моддаи 14 муайян мекард, ки ин шуро чӣ гуна бояд даъват карда шавад, яъне дар асл пайдоиши назорати парлумонӣ бар хароҷоти низомиро сабт кард.

Моддаҳои 39 ва 40, ки дахлнопазирии шахс ва мурофияи одилонаи судӣ кафолат медоданд, аҳамияти махсус доштанд: «ҳеҷ як одами озод наметавонад бо ҳукми қонунии ҳамтоени худ ва бо қонуни кишвар дастгир карда шавад». «Ин муқаррарот барои маҳдуд кардани даъвати худсарона ё ҷазо барои рад кардани хидмати ҳарбӣ, агар он ҳуқуқи маъмулиро вайрон кунад ё ба интиқоми шахсии монарх асос ебад, муҳим буд».

Хартия муносибатҳои феодалиро бекор накард, аммо бори аввал худсарии монархро дар соҳаи ҳарбӣ маҳдуд кард. Аллакай соли 1297 дар

замони Эдуард I хартияи Бузург ҳамчун оиннома (Statute of Westminster) эътироф карда шуд ва барои ҳамаи судҳо ва маъмурияти шоҳӣ қувваи ҳатмии ҳуқуқӣ гирифт. «Ин принсипи муосири ҳуқуқии волоияти қонунро пешбинӣ кард, ки тибқи он давлат метавонад аз шахрвандон иҷрои вазифаҳо, аз ҷумла хидмати ҳарбиرو танҳо дар асоси қонун талаб кунад».

Хартияи бузурги озодиҳо ба танзими ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ асос гузошта, механизми маҳдуд кардани ҳокимияти давлатиро дар соҳаи сафарбаркунӣ таъмин намуд. Ин раванд марҳилаи гузариш аз низоми феодалии уҳдадориҳои мутақобила ба давлати ба ҳуқуқ асосёфта буд. Фикри ҳуқуқии Англия дар асри XIII ба рушди минбаъдаи назарияи вазифаҳо ва ҳуқуқи инсон, аз ҷумла доираи қарзи ҳарбӣ, хидмат ва ҳимоя аз сӯи истифода таъсир расонд.

Дар Англияи асримиёнагӣ уҳдадорӣ ҳарбӣ қисми ҷудонопазири низоми феодалӣ буд. Шакли асосии хидмати ҳарбӣ сержантия (*servitium debitum*) буд, ки тибқи он вассалҳо вазифадоранд дар давоми 40 рӯз дар як сол ба шоҳ хизмат кунанд. Аммо дар асри XII шакли анъанавии хизмат ба саҳмияҳои пулӣ (*scutage*), ки шоҳ барои кирои кироягарон истифода мебуд, ҷой дод.

Генрих II (1154-1189) *scutage*-ро ҳамчун роҳи маблағгузори маърақаҳои ҳарбӣ фаъолон истифода бурд, ки ба ӯ дар ҷангҳо чандири бештар дод. Аммо дар замони Иоанн Безамин (1199-1216) басомади ва андозаи ин пардохтҳо ба таври назаррас афзуда, норозигии «барононҳо»-ро ба бор овард. Дар натиҷа, дар Хартияи бузурги озодиҳо меъерҳои муқаррар карда шуданд, ки талаботи ихтиёрии тоҷиро маҳдуд мекарданд.

Яке аз муқаррароти асосии марбут ба хизмати ҳарбӣ моддаи 12-и оинномаи Бузург мебошад:

«Ҳеҷ гуна ситонидани сипар (*scutage*) ё кӯмак (*aid*) набояд дар салтанати мо ба ҷуз аз шурои умумии салтанати мо муқаррар карда шавад...» (*Magna Carta*, 1215, с. 12) [212, с. 12].

Ин банди муҳим буд, зеро он ҳуқуқи подшоҳиро барои ворид кардани андозҳои ҳарбӣ танҳо маҳдуд мекард. «Баронҳо» талаб мекарданд, ки чунин пардохтҳо танҳо бо розигии онҳо муқаррар карда шаванд, ки ин яке аз қадамҳои аввалини рушди институтҳои намояндагӣ дар Англия буд.

Меъёри дигари муҳим моддаи 16 буд, ки дар он гуфта мешуд:

«Ҳеҷ як вассал маҷбур намешавад, ки барои зағири худ бештар аз он чизе, ки аз ӯ гузошта шудааст, хизмат кунад.»

Ин меъер феодалҳоро аз талаботи аз ҳад зиёди подшоҳ ҳимоя карда, ҳудуди дақиқи хизмати ҳарбиро муқаррар мекард. Он бар зидди талаботи худсарона дар бораи хизмати ҳарбӣ, алалхусус дар маърақаҳои хориҷӣ, ки қаблан аз ҷониби Иоанн Беземел амалӣ карда мешуд, равона карда шуда буд.

Пас аз қабули «хартияи бузурги озодиҳо» рушди минбаъдаи танзими ҳуқуқии ўҳдадорӣ ҳарбӣ ба амал омад. Дар соли 1258 провизияҳои Оксфорд зарурати даъват кардани шуроро барои тасдиқи ҷамъомадҳои ҳарбӣ тасдиқ карданд. Дар оянда, таҷрибаи гирифтани розигӣ барои хароҷоти ҳарбӣ барои ташаккули парламентаризм дар Англия асос гардид.

Илова бар ин, таҳаввули хизмати ҳарбӣ боиси тадриҷан аз принципи феодалии ўҳдадорӣ шахсӣ дур шудан гардид. Дар асри XIV системаи артиши шартномавӣ фаъолона рушд кард ва дар асри XVI дар назди Тюдор низоми ихтиёриён (militia) ҷорӣ карда шуд, ки он артиши анъанавии феодалиро иваз кард.

Хартияи бузурги озодиҳо дар рушди танзими ҳуқуқии ўҳдадорӣ ҳарбӣ дар Англия нақши калидӣ бозид. Бо мустаҳкам кардани маҳдудияти ҳокимияти подшоҳӣ дар масъалаҳои ҷамъоварии ҳарбӣ ва қарзҳо, он яке аз қадамҳои аввалини ташкили системаи назорати парламонӣ бар хароҷоти ҳарбӣ буд. Муқаррароти хизмати ҳарбӣ, ки ба хартия дохил карда шудаанд, муборизаи байни монархия ва

аристократияи феодалиро инъикос мекунанд, ки таҳаввулоти минбаъдаи ҳуқуқи ҳарбиرو дар Англия пешгӯӣ мекунанд.

Инқилоби Фаронса (1789-1799) на танҳо дар соҳаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ, балки дар тамоми сохторҳои ҳуқуқӣ, ҳарбӣ ва маъмурии кишварҳои ҷаҳон тағйироти ҷиддиро ба бор овард. Яке аз ҷанбаҳои муҳимми ин раванд, ки то имрӯз аз ҷониби таърихшиносон ва ҳуқуқшиносон мавриди омӯзиш қарор дорад, эволютсия ё рушди уҳдадорӣ ҳарбӣ дар ин давра мебошад. Пеш аз инқилоб низоми ҳарбӣ асосан бар пояи сарбозгирӣ ихтиёрӣ ва анъанавии феодалӣ асос ёфта буд. Бо оғози инқилоб ва барҳам хӯрдани монархия, зарурати таъсиси артиш ва дифоӣ дастовардҳои инқилоб боис гардид, ки муносибат ба хизмат дар сафи қувваҳои мусаллаҳ куллан тағйир ёбад.

Дар Фаронсаи қабл аз инқилоб, хизмат дар артиш асосан бо ихтиёр сурат мегирифт. Бештари сарбозонро ашхоси камбизоат ташкил медоданд, ки бо музди ночиз ва умеди ба даст овардани мақоми иҷтимоӣ ба артиш мепайвастанд. Зиёиёни феодалӣ ва ашрофзодагон мақоми афсаронро ишғол мекарданд. Ин низом на танҳо ноадолат буд, балки дар шароити таҳдидҳои дохилӣ ва хоричӣ бесамар низ ба назар мерасид.

Бо шикасти Бастилия ва таъсиси Маҷлиси Миллӣ, идеяи нави ватандӯстӣ ва иштирок дар муҳофизати инқилоб ба вучуд омад. Мафҳуми «шаҳрванд» ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеа бо уҳдадорӣ дифоъ аз он муаррифӣ шуд. Ин раванд бо баровардани шиорҳои «Ватан дар хатар аст!» (*La Patrie en danger!*) дар соли 1792 вусъат ёфт. Давлат бо ин васила тамоми шаҳрвандонро ба дифоӣ ватан даъват кард. Ҳамин тавр, аввалин бор дар таърихи муосир усули умумихалқии сафарбарӣ (*levée en masse*) ҷорӣ шуд.

«Соли 1793 Конвенти Миллӣ қонуни муҳимро қабул кард, ки бо он тамоми мардони солимҷисми синни 18 то 25-сола муваззаф гардиданд, ки ба сафи артиш пайванданд» *Оинномаи соли 1874* [46, с. 471]. Ин қарор аввалин намунаи воқеии уҳдадорӣ умумии ҳарбӣ дар низоми ҳуқуқии навини

Фаронса ба шумор меравад. Бо ин роҳ, давлати инқилобӣ мехост артишро ба вучуд оварад, ки на танҳо воситаи ҷанг, балки рамзи ваҳдати миллӣ ва ифтихори ҷумҳуриявӣ бошад.

Қонуни мазкур баръакси анъанаҳои пешин буд ва тамоми табақаҳои иҷтимоиро дар бар мегирифт. Ин усул дар таърихи ҳуқуқ ва ҷарб як гардиши куллиро нишон дод, ки минбаъд аз тарафи дигар давлатҳои аврупоӣ низ ба таври васеъ истифода шуд.

Бо таъсиси Ҷумҳурии аввал (1792) ва шикасти монархия, муносибат ба хизмат дар артиш на танҳо аз диди амният, балки аз дидгоҳи ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва уҳдадорӣ шаҳрвандӣ арзёбӣ гардид. Артиш на танҳо вазифаи давлат, балки уҳдадорӣ маънавии ҳар як шаҳрванд ҳисобида мешуд. Ин раванд боиси демократикунонии артиш ва ба миён омадани истилоҳи «артиши мардумӣ» (*armée du peuple*) гардид.

Инқилоби Фаронса ва таҷрибаи уҳдадорӣ умумии ҷарбӣ дар он давра ба дигар кишварҳо низ таъсири амиқ расонд. Сарчашмаҳои баъдинаи ҳуқуқии бисёре аз давлатҳо, аз ҷумла Кодекси низомии Наполеон ва ҳатто концепсияҳои муосири хизмати ҳатмии ҷарбӣ дар Аврупо ва Осиё, то ҷое аз ин таҷриба илҳом гирифтаанд.

Идеяи хизмат ҳамчун уҳдадорӣ ҳуқуқии шаҳрванд ва на ҳамчун ихтиёр ё ҷазо, маҳз дар давраи Инқилоби Фаронса шакл гирифт ва таҳким ёфт. Ин раванд огоҳона ва бо мақсади ҳифзи соҳти ҷумҳуриявӣ ва истиқлолияти миллӣ амалӣ карда шуд.

Ташаккули уҳдадорӣ ҷарбӣ дар давраи Инқилоби Фаронса на танҳо ҷанбаи таърихӣ дорад, балки ба таври васеъ дар таҳаввулоти минбаъдаи низомии ҳуқуқии ҷарбӣ дар Аврупо ва ҷаҳон таъсири бевосита расонд. Бо муқаррар намудани уҳдадорӣ умумии шаҳрвандон барои хизмат дар артиш, давлатҳои муосир тавонистанд артиши миллии пурқувват ва устувор ташкил диҳанд, ки на танҳо барои дифоъ, балки барои таҳкими хувияти миллӣ ва ваҳдати ҷомеа хизмат мекунад. Таҷрибаи ҳуқуқии

инқилобӣ дар ин самт дар заминаи назариявӣ ва амалӣ ба ташаккули ҳуқуқи ҳарбии муосир ва мафҳуми шахрванд ҳамчун муҳофизи қонунии ватан замина гузошт.

Ба андешаи Н.Д. Табаров то даврони шуравӣ ба судьяи ҳарбӣ вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи озидаҳои инсон ҷойгоҳи махсус дода шудааст, ки ин ҳолат тасодуфӣ нест. Вай бояд бо табақаи имтиёзнок, ки шуғли асосии онҳо ҷанг буд, сару кор мегирифт. Вазъи ҳуқуқии низомӣ пеш аз ҳама бо нақши онҳо дар ҷомеа муайян карда мешуд. Онҳо вазифаҳои муҳимтарини давлатиро иҷро мекарданд: аз муқаррар кардани тартиботи ҳуқуқӣ дар дохили кишвар, ҷимояи марзҳо ва ҷангҳои мудофиавӣ то маърақаҳои истилоҳӣ. Дар навбати худ, уҳдадорҳои ҳарбӣ дар назди давлат ва ҷомеа ҳамзамон имтиёзҳои зиёдеро дар назар доштанд, ки бе онҳо барои шахси ҳарбӣ иҷрои вазифаи худ дар назди ҷомеа душвор буд [187, с. 11]. Ҳамин тавр, низомӣ аз пардохти андозҳо ва дигар қарзҳо озод карда шуданд, онҳо номзад ба ҳама гуна вазифаҳои давлатӣ буданд, мууроҷиати дахлдорро талаб мекарданд. Хизматчиёни ҳарбӣ доимо аз як ҷо ба ҷойи дигар ҳаракат мекарданд ва ҳангоми оғоз кардани парванда мушкилот ба миён меомаданд, аз ҷумла бо ҳаракати артиш ва принципи худудии таъин кардани судья.

Пас аз забт шудани Осиёи Миёна аз ҷониби Русияи подшоҳӣ дар солҳои 1840-1867 ва аз ҳисоби заминҳои забтшуда ташкил намудани Генерал-губернатории Туркистон дар низомии ҳуқуқии ин сарзамин, тағйиротҳои муайян ба вучуд омад.

Низомии кӯҳнашудаи феодалӣ оҳиста-оҳиста шикаста шуда, сарзамини Осиёи Миёна ба муносибатҳои бозоргонӣ ворид шуд.

Дар давоми камтар аз сад сол дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон, воқеаҳои сарнавиштсоз – истило ва ҳамроҳ шудан ба Русияи подшоҳӣ, ғалабаи Инқилоби Октябр, сарнагун шудани амири Бухоро ва ташкил шудани ҳокимияти шуравӣ ба амал омаданд. Ин воқеаҳо боиси тағйироти кулӣ дар тарзи зиндагӣ, шуур ва

тафаккури чомеаи тоҷик, ба вучуд омадани як навъ симбиози фарҳангҳои Аврупо ва Осиё гардид [182, с. 3].

Ҳамин тариқ, тибқи Оинномаи соли 1874 миллатҳои осийии Россия аз хизмати ҳарбӣ озод карда шуданд [28]. Ин вазъият бо сабабҳои дохилии сиёсӣ вобаста буд, ки моҳияти онро сардори штаби генералии артиши Россия А.Я. Фриде чунин иброз доштааст: «Таҷрибаи таърихии ташкили сипоҳ аз ҳисоби халқҳои бегона нишон дод, ки натиҷаи ниҳии чунин тасмимҳо зарурати пароканда кардани онҳо дар баробари тезутунд шудани худшиносии миллӣ шудааст» [216]. «Ҳамин тавр, дар натиҷаи ҷорӣ кардани хизмати ҳарбӣ барои «бегонаҳо»-и империя доираҳои ҳукмрон афзоиши худшиносии этникии онҳоро пешгӯӣ мекарданд, ки ин боиси тақвияти ҳаракатҳои миллӣ гашта, дар ниҳояти қор ба амнияти худуди кишвар таҳдид менамуд». Бинобар ин, ба хизмат дар сафҳои артиши рус ҷалб накардани миллатҳои осийиро «илоҷи воқеа пеш аз вуқӯ» мешумориданд.

Масъалаи ҷалби халқҳои Осиёи Миёна ба артиш аввалин бор дар солҳои 1879-1880 муҳокима карда шуда буд. Дар рафти қори кумитаи махсусташкилкардашудаи аз нав дида баромадани лоиҳаи «Низомнома дар бораи хизмати ҳарбӣ» ба ҳисоб мерафт. Хулосаҳои кумита бештар ба фикри маъмурияти вилоят, пеш аз ҳама, генерал-губернаторҳои Оренбург ва Туркистон асос ёфта буд. Генерал-губернатори Туркистон К.П. Фон Кауфман ҷалби халқҳои муқимӣ ва бодиянишини вилояти Туркистонро ба иҷрои хизмати ҳарбӣ, дар ҳар шакле, ки бошад, бармаҳал медонист. Генерал-губернаторро бештар аҳолии муқимии Туркистон, ки то вақтҳои охир «давлатҳои мустақил» – хонҳои Қуқанд, Хева ва аморати Бухоро доштанд, ба ташвиш меовард. Фарҳанги аслии чандинасра, анъанаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва мазҳабии он, ба ақидаи К.П. Фон Кауфман, муддати тулонӣ дар роҳи ҳамгироии ин минтақа ба фазои умумии императорӣ монета шуда метавонист.

Генерал-губернатори Оренбург Н.А. Крижановский дар масъалаи ҷорӣ намудани хизмати ҳарбӣ бо К.П. Фон Кауфман ҳамраъӣ буд. Вай

боварии комил дошт, ки хабари даъват ба сафи артиши Россия боиси муҳочирати оммавии казoқҳои вилоятҳои Турғай ва Урал ба ҳудуди мулкҳои Осиёи Миёна ва кӯшиши казoқҳои вилоятҳои Семипалатинск ва Семиреченск ба Чин мегардад [216].

Як нуктаи муҳим меъёри этнопсихологӣ буд: казoқҳои дигар халқҳои Осиёи Миёна, ки ба доираи манфиатҳои империяи Россия афтода буданд, бо «надоштани ҳисси худшиносии чанговарӣ» ва «таассуби динии мусулмонӣ» фарқ мекарданд. Ҳодисаҳои қабули дини насронӣ дар байни қирғизҳо хеле зиёд мушоҳида мешуд, дар ҳоле ки пазириши он аз ҷониби тоҷикон қариб ба мушоҳида намерасид» [115, с. 159].

Мувофиқи хулосаи А.Я. Фрида, «бо мусаллаҳшавии дуруст ва таълими бодикқати махсус ба омӯзиши тирпарронӣ ва ташаккули пиёда, доштани аспҳои тобовари қазoқ, метавон полки савораи даштии аскарони сершумори савораро ба вучуд овард, ки ба талаботи ҳозира ба аскарони савора пурра ҷавобгӯ мебошанд» [217].

Воқеаҳои инқилоби якуми рус дар солҳои 1905-1907 ва 17 октябри соли 1905 эълон шудани «Эъломияи баробарҳуқуқии шахрвандони империяи Россия дар ҳуқуқ ва уҳдадорихо» мавзӯро мубрам гардонид. Соли 1910 дар назди Саридораи генералӣ комиссия барои аз нав дида баромадани «Оиннома оид ба хизмати ҳарбӣ» ташкил карда шуд. Дар моҳи апрели соли 1913 Кумитаи вазирон ҳисоботи ин комиссияро шунида, эътироф кард, ки ба хизмати ҳарбӣ ҷалб намудани «хориҷиён»-и Қазoқ, Туркистон ва Сибир ба мақсад мувофиқ ва имконпазир аст. Аммо, сар задани Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ҳалли ин масъаларо ба муддати номуайян ба таъхир андохт.

Санаи 25 июни соли 1916 декрет интишор шуд, ки мувофиқи он аҳолии марди «беғона»-и империяи Россия барои ташкили сохторҳои мудофиавӣ дар минтақаи чангӣ ва ақибгоҳ даъват карда мешуданд. Сафарбаркунӣ ба корҳои ақибгоҳ тобистони соли 1916 оғоз ёфт [115, с. 158]. Мувофиқи ҳисобҳои пешакӣ, бояд 390 ҳазор нафар аз минтақаи Дашт сафарбар карда мешуданд, аммо сафарбаркунӣ сурат нагирифт.

Дар натиҷаи Инқилоби Октябр дар сохти давлатӣ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал омад. Табиист, ки ташкили ҚМ ва умуман қонуни ҳарбӣ мавзӯи диққати махсуси ҳукуматдорони нав гардид.

Дар чунин шароит роҳбарияти шуравӣ маҷбур шуд, ки барои дигаргун сохтани артиши, мустаҳкам намудани он февран чораҳо андешад. Дар баробари ин, нигоҳ доштани институтҳо ва меъёрҳои ҳуқуқие, ки пеш аз инқилоб вуҷуд доштанд, аксар вақт ҳамчун мавҷудияти душманонаи буржуазӣ ҳисоб карда мешуд, аз ин рӯ, тағйиру дигаргун намудани онҳо амри ногузир буд.

Ғайр аз ин, мақомоти руҳониёни ҳарбӣ ва зерсохторҳои кадрҳои Вазорати мудофиа хилофи тартиботи ҳуқуқии сотсиалистӣ дониста шуданд. Муваққатан нигоҳдории воҳидҳои алоҳидаи сохторҳои асосии ҳарбӣ ба набудани имкони тағйироти ғаврии идоракунии давлатӣ вобаста буд. Ин раванд дар амал бо таҳрири равишҳои амалӣ намудани ғаволияти ҳокимияти давлатӣ, ҷорӣ намудани принципҳои махсуси қори онҳо пайваста ҳамроҳ мешуд.

Дар асоси Декрети Шурои Комиссарони Халқии ҶШФСР аз 15 январи соли 1918 «Дар бораи Артиши Сурхи коргару деҳқон» омадааст: Шурои Комиссарони Халқ қарор мекунад: артиши нав бо номи «Артиши Сурхи коргару деҳқон» бо асосҳои зерин ташкил карда шавад;

1. Артиши Сурхи коргару деҳқон аз ҳисоби унсурони бошууртарин ва муташаккилтарини синфи коргар барпо карда шавад.

2. Ҳамроҳ шудан ба сафҳои «Артиши Сурх» барои ҳамаи шаҳрвандоне, ки синнашон аз 18 кам нестанд, озод аст. Ҳар касе, ки тайёр аст, қувваи худ, ҷони худро барои муҳофизати Инқилоби Октябр, иқтидори шууроҳо ва сотсиализм диҳад, ба Артиши Сурх дохил шавад [215, с. 356-357]. Яъне, Артиши сурх мебоист танҳо аз ихтиёриён сомон дода мешуд.

Аммо, бо гузашти вақти начандон зиёд 23 феввали соли 1918 Мурочиатномаи Шурои Комиссарони Халқ аз 21 феврал «Ватани сотсиалистӣ дар хатар аст!» гуфта, чунин мурочиатнома қабул шуд: Ҳама

ба даст силоҳ гирад. Ҳама ба муҳофизати инқилоби ғолиб! Сафарбаркунии умумӣ барои кандани хандақҳо ва отрядҳои хандақканҳо ба зиммаи шуроҳо гузошта мешавад, ки барои ҳар як отряд комиссарҳои масъули дорои ваколатҳои номаҳдуд таъин карда шаванд. Фармон ҳамчун дастур ба Шуроҳои ҳамаи шаҳрҳо фиристода шавад [200, с. 1]. Бо ҳамин дар ИҶШС уҳдадорӣ ҳарбӣ хусусияти ҳатмии расмӣ-маъмулӣ гирифт, ки барои Тоҷикистон таҷрибаи бузург дар ин соҳа ба ҳисоб мерафт.

Дар Декрети Шурои комиссарони халқии ҶШФСР аз 16 декабри соли 1917 эълон карда шуда буд, ки «тамоми ҳокимият дар доираи ҳар як қисм ва отрядҳои ҳарбӣ ба комитетҳои сарбозон ва шуроҳои дахлдор тааллуқ дорад» [215, с. 244]. Дар ҳуди ҳамин санади меъёрии ҳуқуқии ибтидоӣ интихоб дар артиш муфассал нишон дода шудааст. Бо истифода аз ин принцип таъин кардани фармондеҳони ҳамаи қисмҳои артиши шуравӣ ба амал омад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми интихоби командирони полк ва фармондеҳони болоӣ қарори бо интихобот қабулшуда бояд аз ҷониби кумитаи болоии дахлдор тасдиқ карда мешуд, ки он аз қароре, ки барои тасдиқ ба он пешниҳод шуда буд, фарқ мекард. Дар ҳамин ҳол, ҳуқуқи вето дар таъин шудан ба як вазифа метавонист танҳо як маротиба истифода шавад.

Маҳз аз ҳамин сабаб дар Қарор уҳдадорӣ ба ҳисоб гирифтани шахсони дорои маълумоти махсус дар соҳаи корҳои ҳарбӣ муқаррар карда шуд.

Ба сардорони қисмҳои ҳарбӣ, ки дар натиҷаи дигаргунсозӣҳои Ҳокимияти Шуравӣ ба вазифаи дигар таъин нашуда буданд, ҳуқуқи ба нафақа баромадан кафолат дода шуд.

В.И. Ленин гуфта буд, ки «масъалаи ташкилии Артиши Сурх тамоман чизи нав буда, ҳатто аз ҷиҳати назариявӣ тамоман баррасӣ нашудааст... Мо аз таҷрибаҳо дарс гирифта, онро сохтем» [191, с. 127].

Болшевикон баъд аз воқеаҳои инқилоби февралии соли 1917 ба тараққиёти васеи ҚМ-и шуруъ карданд. Дар ин давра, яъне то октябри

соли 1917 сохтмони отрядҳои ҳарбӣ барои ба кор андохтани отрядҳои махсус дар базаи корхонаҳои калон, ки аз байни коргарон ташкил карда шуда буд, ба амал бароварда мешуд.

Дар охири солҳои 10 асри XVII дар замони Густав II Адолф (1611-1632) дар Шветсия институти шабеҳи имрӯзаи ухдадории ҳарбӣ ҷорӣ карда шуд, ки мувофиқи он мардон давра ба давра дар асоси варақаҳои бақайдгирӣ даъват карда мешуданд.

Бо ин роҳ Шветсия соҳиби пешқадамтарин артиши доимӣ дар Аврупои Ғарбӣ гардид. «Дар солҳои 80-уми асри XVII Карл XI ба ҷои вазифаи ҷалбкунӣ низоми инделтаро (то охири асри XIX давом кард) ҷорӣ намуд, ки мувофиқи он якчанд хоҷагии деҳқонони ҳамсоя як сарбозро пурра дастгирӣ ва барои ӯ қитъаи начандон калони замин ҷудо мекарданд» [66, с. 382, 387-388].

Нахустин маротиба даъвати ҳарбӣ дар консепсияи муосир дар Фаронсаи инқилобӣ пайдо шуда, бори аввал дар таърих истилоҳи конституцсионӣ гирифт. Мувофиқи моддаҳои 107 ва 109 Конституцияи Фаронса аз соли 1793, «ҚМ-и ҷумҳурӣ аз тамоми халқ иборатанд» ва «ҳамаи фаронсавиро сарбоз мебошанд: онҳо барои истифода бурдани яроқ таълим дода мешаванд» [30, с. 226]. Қарор дар бораи даъвати 300 ҳазор нафар аз 24-уми феввали соли 1793 бо набудани ихтиёриён имкон дод, ки шаҳрвандони марди аз 18 то 40-сола маҷбуран ба хизмати ҳарбӣ дохил карда шаванд. Декрети 23 августи соли 1793 дар бораи даъвати оммавӣ ба артиш (даъват намудани шаҳрвандҳои марди мучаррад ва занони 18-25-солаи мучаррад ва бефарзанд ба хизмати ҳарбӣ) муқаррар карда шуда буд.

«Дар давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон артиши миллӣ 18 декабри соли 1992 аз ҷониби Раиси Шурои Олии ҶТ Эмомалӣ Раҳмон Қарор «Дар бораи таъсиси ҚМ-и ҶТ» ба имзо расида, он дар заминаи «Фронти халқӣ» таъсис дода шуд» [197].

«Бо вучуди шароити бисёр душвор, соли 1993 бори аввал дар майдони «Дӯстӣ»-и пойтахт гузашти низомии қисму воҳидҳои навтаъсиси Артиши

миллӣ доир гардид, ки аз он рӯз 23-юми феврал расман Рӯзи таъсисёбии ҚМ-и ҶТ эълон карда шуд» .

Дар байни олимони хориҷӣ ва ватанӣ андешаи ягона вобаста ба даврабандии таърихӣ-ҳуқуқии сарзамини тоҷикон ҷой надорад. Аз ҷумла, Х.Х. Хушвахтзода чунин намудҳои даврабандиро пешниҳод менамояд:

- форматсионӣ;
- тамаддунӣ;
- сулолавӣ.

И.К. Слесарский бошад, ба хулосае меояд, ки лашкар бо ду роҳ ташкил карда мешавад:

1. Хоҳишмандӣ (дар давраи муборизаҳои озодихоҳӣ), зархаридӣ (маъмултарин шакли ташкили артиш), артиши доимӣ;

2. Уҳдадории ҳарбӣ

Пас аз гузаштани чунин давраҳо уҳдадории ҳарбӣ ба вучуд меояд ва онро ба:

Империяи Россия (солҳои 1874-1917); 2) шуравӣ (давраи синфӣ, яъне на ҳар кас уҳдадории ҳарбӣ дошт (солҳои 1918-1939), умумишаҳрвандӣ (солҳои 1939-1991)); 3) муосир (с. 1991).

Таҳлили мавзӯи нишон медиҳад, ки давлатдориҳои қадима ва асримиёнагӣ муносибаташонро ба уҳдадории ҳарбӣ дар заминаи эътиқодоти динӣ ва табақаҳои ҷомеа ба роҳ мемонданд. Аз ҷумла, дар Шарқ, хусусан гузаштагони тоҷикон, муносибати худро бо уҳдадории ҳарбӣ, чи дар замони зардуштӣ ва чи дар давраи исломӣ, дар заминаи дин пайрезӣ мекарданд, дар ҳоле ки давлатдориҳои ғарбӣ то интишор ёфтани масеҳият дар он дар масъалаҳои мазкур аз рӯйи табақабандии мардум муносибат мекарданд. Уҳдадории ҳарбӣ ба маънои имрӯзаш барои тоҷикон аз Инқилоби Октябр маншаъ мегирад.

1.3. Ҳуқуқу озодиҳои инсон дар заминаи уҳдадории ҳарбӣ ва таъмини амният аз дидгоҳҳои ҳуқуқи байналмилалӣ

«Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон принципҳои бунёдие мебошанд, ки шаъну шараф ва арзиши аслии ҳар як шахсро эътироф мекунанд». Онҳо барои эҷоди ҷомеаи одилона ва фарогир муҳим буда, кутбнамои ахлоқӣ, ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ ва роҳро барои эҷоди ҷаҳони одилона, фарогир ва осоишта таъмин мекунанд.

Тибқи Конститутсия, таҷкими амнияти давлат вазифаи ҳар шаҳрванд аст, аз ин рӯ, Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» шаҳрвандонро дар қатори давлат, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва дигар ташкилоту идораҳо ба ҳайси субъектҳои таъмини амният эътироф мекунад. Шаҳрвандон якҷоя бо ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, мақомоти амният, идораҳои дигари давлатӣ, иттиҳодияҳо низоми амниятро ташкил медиҳанд. Шаҳрвандон мисли дигар субъектон дар таъмини амният иштирок намуда, дорой ҳуқуқу уҳдадорихо буда, давлат ин ҳуқуқу уҳдадорихои шаҳрвандонро таъмин менамояд. Шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, ки оид ба маҳдуд гаштани ҳуқуқу озодиҳояшон аз мақомоти таъмини амният тавзеҳот гиранд.

«Бояд ибраз дошт, ки дар асоси қисми 3 моддаи 14 Конститутсияи ҚТ ҳуқуқҳои инсон бо 4 асос маҳдуд карда мешаванд:

- таъмини ҳуқуқу озодиҳои дигар шахсон;
- таъмини тартиботи ҷамъиятӣ;
- ҳимояи соҳти конститусионӣ;
- ҳимояи тамомияти арзии ҷумҳурӣ».

Мақсади ҷорӣ намудани уҳдадории ҳарбӣ низ вобаста ба вазифаҳои болозикр мебошад.

Ба андешаи П.А. Исозода, «аз маҳдуд кардани ин ё он ҳуқуқ вақте месазад суҳан ронд, ки бо муносибатҳои ҳимояи ҳуқуқӣ, баррасии уҳдадорихои ҳуқуқӣ алоқаманд бошад» [171, с. 26].

«Дар ҳамин замина андешаи нисбатан чолибро И.Д. Ягофаров матраҳ намуда, иброз медорад, ки мафҳуми «махдуднамоии ҳуқуқ»-ро бояд ба ду маънӣ дарк кард. Аввалан, махдудият фарогирандаи на ҳамаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад, балки он баъзе аз ҳуқуқҳои инсонро дар бар мегирад». «Чунин ҳолат, яъне кам гардидани шумораи ҳуқуқу озодиҳои инсон, ки ба ӯ тааллуқ доранд, бо назардошти ҳолатҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ ба вучуд меоянд ва амалия аксар вақт нишон медиҳад, ки онҳо дорой хусусияти сиёсӣ мебошанд».

«Масалан, чунин ҳолат вақте ба вучуд меояд, ки дар кишвар ва ё ягон минтақаи он вазъияти ғавқулода эълон карда шавад. Дуюм, махдудият маъноӣ махдуд кардани ҳаҷм ва (ё) мазмуни ҳуқуқу озодиҳои мушаххасро тавассути муқаррар намудани махдудиятҳои фазоӣ, доираи вақт, доираи одамон ва ё рафтори муайяни онҳоро ифода менамояд» [162, с. 10]. Ба ин тартиб, «махдудиятҳои нисбатан муҳимтарин моҳияти худро дар Конститутсия пайдо намудаанд ва дар он қайд мегардад, ки амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд набояд ба амалишавии ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон монеа эҷод намояд. Яъне, шахс метавонад ҳуқуқҳои худро то он андозае истифода намояд, ки ҳуқуқҳои нафари дигар поймол нагардад» [162, с. 9-10].

Профессор А.Ф. Квитко «чунин мешуморад, ки дар зерин мафҳуми «махдудкунии ҳуқуқ (озодӣ)» бояд» «худуди муқаррар намудани қонунгузориро баҳри амалӣ намудани ҳуқуқи инсон фаҳмид, ки дар он манъкунӣ, даҳолат, уҳдадорӣ, ҷавобгарӣ вучуд дорад ва мақсад аз он ҳимояи арзишҳои умумиэтирофшудаи конституционӣ ва муайян намудани мувозинат байни манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат мебошад» [172, с. 13].

Муҳаққиқ Б.А. Сафарзода «стандартҳои байналмилалиро дар соҳаи ҳуқуқи инсон баён намуда, иброз менамояд, ки «стандартҳои мазкур принсипҳои ҳуқуқи инсонро фаро гирифтаву рушди онҳоро таъмин менамоянд, уҳдадорҳои давлатро ҷиҳати таъмин намудани ҳуқуқу озодиҳои шахс муқаррар намуда, роҳҳои пешгирии аз ҳар гуна таҳдидҳо,

роҳ надодан ба таъбир ва поймолкунии ҳуқуқи инсонро муайян менамоянд» [70, с. 281].

«Дар ин чо нишонаҳои мақсади маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон бояд муайян карда шавад, аз қабилӣ: онҳо манфиатҳои субъектони гуногунро муайян намуда, «таъмини танзими одилонаи муносибатҳои байни шахс ва давлатро дар бар» мегиранд; ба таври ҳуқуқӣ дарҷ ёфтани мақсади маҳдудкунӣ дар Конститутсия ва санадҳои байналмилалӣ барои иштирокчиён ҳуқуқу уҳдадориҳои мутақобиларо ба вучуд меоварад» [171, с. 88].

В.Ю. Ухов қайд менамояд, ки «вазъияти ғавқулода низоми меъёрҳои ҳуқуқии мувофиқашудае мебошад, ки ҳолатҳои ба амал омадани онро муайян намуда, субъектони ваколатдорро ҷиҳати ҷорӣ кардани он аниқ менамояд, тартиби ба амал баровардан, вақт ва ҳудуди амали онро нишон дода, имконоти маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон ва ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд, инчунин, ба зиммаи онҳо уҳдадориҳои иловагиро воғузур месозад» [189, с. 45].

Олимони ватанӣ А.М. Диноршоҳ ва С.М. Салоҳидинова «дар зерӣ мафҳуми вазъияти ғавқулода «ҷораҳои муваққатӣ ва қонуниро, ки бо мақсади таъмини амнияти шахрвандон ва давлат, дар сурати таҳдиди воқеӣ ба низоми давлатӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, соҳибихтиёрии давлат ва тамомияти он ва ё офатҳои табиӣ бо зарари ноаён эълон карда мешаванд ва барои фаъолияти муътадили мақомоти давлатӣ монеа эҷод менамоянд», дар назар доранд» [41, с. 187].

Дар навбати худ А.А. Подмарев аломатҳои мазкурро бо сабабҳои зерин илова менамояд: ҷорӣ кардани вазъияти ғавқулода дар тамоми ҳудуди кишвар ва ё минтақаҳои алоҳидаи он; баромадан ба нақшаи яқум дар байни ҳамаи мақомоти милитсия ва ҚМ; таъсис ва ё оғози фаъолияти мақомоти муваққатии давлатӣ дар вазъияти ғавқулода; ҷорӣ намудани уҳдадориҳои иловагӣ барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ; истифодаи васеи усулҳои қавӣ барои барқарор кардани тартиботи конститутсионӣ [129, с. 111-113].

Ба таҳаввулоти ҳуқуқи инсон нисбат ба уҳдадории ҳарбӣ рӯйдодҳои таърихӣ, пешрафти иҷтимоӣ ва меъёрҳои байналмилалӣ таъсир расониданд. Бо мурури замон кӯшишҳо ба харҷ дода шуданд, ки ниёзҳои амалиёти низомӣ бо ҳифзи ҳуқуқи инсон мувофиқат кунанд. Марҳилаҳои асосии ин таҳаввулотро чунин шарҳ додан мумкин аст. Ҳодисаҳои ваҳшиёнаи дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ содиршуда боиси тамаркузи дубора ба ҳуқуқи инсон гардид. ЭУҲИ, ки соли 1948 қабул шуда буд, аҳаммияти ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ба ҳаёт, озодӣ ва амнияти шахсро, сарфи назар аз шароити онҳо, таъкид кардааст. Ин эълomia барои рушди минбаъдаи ҷаҳорҷӯби ҳуқуқи инсон замина гузошт.

Муҳимтарин муқаррарот, ба андешаи мо, моддаи 3 ин Эълomia аст, ки дар он ҳар як инсон ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ ва амнияти шахсӣ дорад [19] ва мо мебинем, ки ин нуқта дар муноқишаҳои ҳарбӣ бештар осебпазир аст.

«Дар даҳсолаҳои баъдӣ барои ҳифзи ҳуқуқҳои шахс дар заминаҳои гуногун, аз ҷумла ҳангоми адои хизмати ҳарбӣ, якҷанд созишномаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон қабул карда шуданд. Масалан, «Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳуқуқҳои марбут ба озодии баён», дин ва шароити одилонаи корро муқаррар кардаанд. Аз таҳлили адабиёти илмӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар ягон санади байналмилалӣ вобаста ба уҳдадориҳои инсон ва шаҳрванд меъёри муфассал мавҷуд нест».

Ҳуқуқи даст кашидан аз хизмати ҳарбӣ дар асоси эътиқоди динӣ ҳамчун ҷанбаи муҳими ҳуқуқи инсон эътироф мегардад. Механизмҳо ва заминаҳои ҳуқуқии байналмилалӣ барои ҳимояи ҳуқуқҳои шахсоне, ки аз рӯйи вичдон аз уҳдадории ҳарбӣ саркашӣ мекунанд, инчунин, ҷиҳати таҳти таъқибу ҷазо қарор нагирифтани онҳо таҳия карда шуданд.

Пасифизм (аз латинии *pacificus* – сулҳпарвар, аз «*pac*» – сулҳ ва «*facio*» – мекунам) [204] – идеологияи муқовимат ба зӯроварӣ ба хотири аз байн рафтани он.

Ҳаракати пасифистӣ яроқпартоӣ, зиддиимпериалистӣ, маҳдуд кардани яроқ, демилитаризатсия, зиддимилитаризм, ҳаракатҳои зиддичангӣ ва зидди яроқи ядроиро дар бар мегирад.

Ҳаракати осоишта, ҳаракат барои сулҳ ҳаракати чамбиятии зиддичангии мебошад, ки усулҳои ҳарбии ҷанҷолҳои сиёсӣ [49, с. 218], алалхусус, бадахлоқии ин гуна усулҳоро маҳкум ва ба онҳо муқобил мебарояд. Пасифистҳои собитқадам ҳар як ҷангро маҳкум карда, ҳуди имконияти қонунӣ, озодии миллӣ, муқаддас ва монанди инҳо будани ҷанҷоро инкор мекунанд.

Дар таърих барои ин мисолҳои зиёде ҳаст. Барои мисол соли 295 м. пас аз расидан ба синни 21 Максимилиан – писари сарбози артиши Рум, бояд ба хизмати ҳарбӣ ворид мешуд, вале вай бинобар эътиқоди динӣ аз ин саркашӣ намуд ва ба қатл расид [90, с. 13].

Аз сиёсатмадорини машҳури пасифизм Маҳатма Ганди ба ҳисоб меравад, ки дар умум, ҳама гуна муборизаҳои ҳарбиро маҳкум мекард.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқи бунёдие, ки бо моддаи 9 Конвенсияи Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон ҳифз шудааст, ба он чизе, ки «озодии дин ё эътиқод» ном дорад, баробар аст ва дар дигар санадҳои байналмилалӣ баррасӣ мешавад [175, с. 80]. Ҳамчунин, дар қисми 13 моддаи 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» омадааст: «Ҳеҷ кас наметавонад бо сабаби эътиқоди динии худ аз иҷрои уҳдадорихои муқаррарнамудаи қонун даст кашад. Иваз кардани иҷрои як уҳдадорӣ ба дигар уҳдадорӣ бо сабаби эътиқоди динӣ танҳо дар ҳолатҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ пешбинишуда мумкин аст» [4]. Ҳамин нуқтаро Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати ҳарбӣ ва уҳдадории ҳарбӣ» дар қ. 2 м. 5 муайян мекунад, ки «уҳдадории ҳарбиро шаҳрвандони ҷинси марди ҚТ, қатъи назар аз миллат, наҷод, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсилот ва молу мулк, ки аз ҷиҳати саломатӣ ва инкишофи ҷисмонӣ қобили адои хизмат мебошанд, инчунин, шаҳрвандони ҷинси зани ҚТ, ки ба талаботи муқарраршуда ҷавобгӯ буда», «аз рӯи ихтисосҳо барои ҚМ-и

ҶТ, кӯшунҳо ва воҳидҳои дигари ҳарбӣ ихтиёран тайёрии заруриро гирифтаанд, иҷро мекунанд, таъкид менамояд» [6].

Мушкилоти дигари уҳдадорӣ ҳарбӣ бо ҳуқуқу озодиҳои инсон ин маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва ҳуқуқу озодиҳои динӣ дар вақти адои хизмат ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин масъала А.Г. Баимов қайд мекунад, ки дар артиш барои риояи меъёрҳои динӣ шароити муқаррарӣ вучуд надорад [99, с. 88]. Инчунин, имкон дорад, ки сарбозоне, ки дар артиш хизмат мекунанд, ба амалиёти низомӣ алайҳи ҳуди ҳамақидаҳояшон фиристода шаванд. Ҷихати бартараф кардани чунин мушкилӣ дар бархе кишварҳо тадбирҳо андешида шудааст. Чунончи, бо ташаббуси вазири дифои Русия, генерали артиш Сергей Шойгу, аз соли 2013 дар ошхонаҳои артиш онҳо низоми ғизои буфетиро ба кор мебаранд, ки тибқи он, ҳар як хизматчиӣ ҳарбӣ дар тақсимот имкон дорад, ки 2 ё 3 намуди хӯрокеро, ки барои ӯ қобили қабул аст, интихоб намоянд. Чунин таъбир бо назардошти адои хизмати ҳарбии мусулмонон дар сафи Қувваҳои ҳарбии Русия мебошад.

Илова бар ин, пас аз барқарор шудани Институти руҳониёни низомӣ дар Русия соли 2010, низомиён имкон пайдо карданд, ки бо намояндагони руҳониён бештар тамос бигиранд. Дар ҳоли ҳозир дар ҷаҳорҷӯби Вазорати дифои ФР ситоди руҳониёни низомӣ барои 267 нафар таъсис дода шудааст, ки дар он тақрибан 60%: 156 руҳонии православи, 3 руҳонии мусулмон ва 1 руҳонии буддоӣ фаъолият мекунад [98, с. 32-34].

Дар шароити ҶТ, ба андешаи мо, истифода аз ин таҷрибаи ФР ва ташкили чунин бастҳои корӣ аз манфиат холӣ нахоҳад буд, чаро ки дар ҷумҳурӣ ниҳодҳои алоҳида вобаста ба дин ва Донишкадаи исломӣ фаъолият мекунанд, ки метавонанд артишро бо кадрҳои соҳибхитисос таъмин намоянд. Руҳониёни масъул метавонанд бо сарбозон курсҳои машваратӣ ва профилатикӣ гузашта, бо ин эътиқоди онҳоро дар робита ба ҳифзи Ватан ва хуввияту худшиносӣ такмил диҳанд.

Аз нуқтаи назари донишҳои сотсиологӣ хизматчиёни ҳарбӣ як падидаи иҷтимоишавӣ дар шароити мушаххаси иҷтимоию фарҳангии

тамаддуни муайян мебошанд. То имрӯз чунин бархӯрд, ки бар асоси он бовар буд, ки дар кишварҳои гуногун дар баробари таҳкими институтҳои демократӣ афроди миллатҳо ва мазҳабҳои гуногун дар доираи як ҷомеаи муайяни универсалӣ ва фаромарзӣ, ки аз рӯи принципҳои тамаддуни Ғарб сохта шудаанд, ассимилятсия мешаванд, номувофиқии худро нишон дод. Ягон муттаҳидшавӣ вучуд надорад, ҷаҳон мураккабтар шуда, муҳити иҷтимоӣ дар сатҳи макро тамоюли нигоҳ доштани гуногуншаклро ҳифз мекунад [128, с. 221].

Собиқ сарвазири Сингапур дар робита ба ин гуфтааст, ки ҳанӯз аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ масъалаи ташкили артиши мунтазам вазифаи аввалиндараҷаи мо ба ҳисоб мерафт. Дар ташкили артиш ба мисли артиши Исроил, ки мо аз таҷриба ва усули ёрии ҳарбии онҳо истифода мекардем, бояд занон ҷалб карда мешуданд, аммо ташкили ин мақсад дар байни аҳолии мусулмон ғайриимкон буд [52, с. 18-24].

Вазифаҳои конститусионии ҳифзи Ватан ва хизмати ҳарбӣ дар Конститутсияҳои Озарбойҷон, Беларусия, Қазоқистон, Қирғизистон, Русия, Туркманистон, Узбекистон ва Украина оварда шудааст. Барои ҳифзи Ватан тавачҷух ба шаҳрвандон дар Конститутсияҳои ин давлатҳо бисёр нозук аст. Танҳо дар Конститутсияи Қирғизистон категорияи васеътар – «ҳама» ҳамчун субъекти ин уҳдадорӣ истифода мешавад [96, с. 6-7].

Аммо, дар мисоли Тоҷикистон истифодаи калимаи «ҳама» як қатор мушкилотро ба вучуд меорад, зеро уҳдадории ҳатмии ҳарбӣ ба ҳама хос нест. Яъне, дар ҷомеаи суннатии мо ин масъала – ҳатмӣ кардани хизмати ҳарбии занон дар ҳоли ҳозир ғайриимкон аст, зеро то имрӯз мардум моҳияти хизмати ҳарбиро дуруст дарк намекунанд, дар ҳоле ки дар бархе кишварҳо, аз ҷумла, Исроил ин як амри маъмулӣ гаштааст.

Ҳанӯз сарвазири якуми вақти Исроил Давид Бен-Гурион чунин эрод гирифта буд: «Азбаски шумо шаҳрвандони Исроил, ҳамеша мехоҳед, ки амнияти давлат бояд шабу рӯз ба амал бароварда шавад, ман мехоҳам ба шумо ин нуктаро расонам, ки агар қонони давлати мо мубориза набаранд,

ин гуна амният нахоҳад буд. Мо кам ҳастем, аммо душманонамон бисёр. Агар Худо накунад, онҳо ба муқобили мо ба чанг бароянд, мардон ба чанги душман мераванд ва агар Худо накарда занҳое, ки дар хона нишаста, фарзандони худро муҳофизат карда натавонанд ё ба мардон ёрӣ лозим шавад, пас, чи мешавад [211].

«Идеяи озодии меҳнат дар ҷомеаи илмӣ тадричан тағйир ёфта, дигаргуниҳои иҷтимоии ҷомеаро инъикос мекунад. Масалан, дар адабиёти солҳои 50-и асри гузашта озодӣ дар принципҳои ҳуқуқи меҳнат ҳамчун озодӣ аз истисмор, аз бекорӣ, ҳамчун интизоми «озод»-и меҳнаткшон ифода ёфта буд; дар солҳои 60-ум ва аввали солҳои 70-ум ин «озодии бастани шартномаи меҳнатӣ» буд; ҳамон «озодии ҳақиқии шартномаи меҳнатӣ» дар охири солҳои 70-ум; озодии интиҳоб кардани касб, ҷой ва машғулият дар ибтидои солҳои 80-ум; озодии интиҳоб кардани ҷой ва намуди фаъолият бо назардошти манфиатҳои ҷамъият дар охири даҳаи мазкурӣ асри ХХ фаҳмида мешуд».

Агар мо ба Гегел пайравӣ кунем, ки озодӣ як зарурати бошууруна аст, пас, метавон гуфт, ки озодии машғул шудан ба меҳнат дарк кардани зарурати меҳнат ҳамчун манбаи мавҷудият аст. Аён аст, ки ин раванд маҷбурӣ ва иродаи озоди кор надорад. Ба ин маънӣ, ангезаи меҳнатро на дар соҳаи ҳуқуқӣ, балки дар соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ ҷустуҷӯ кардан лозим аст, ки дар он ҷо характери ҳавасмандгардонии меҳнатро пайдо мекунад [103, с. 91].

«Хотирнишон кардан ба маврид аст, ки ҷомеа ба таърифи озодӣ дар меҳнат «аз самти муқобил» омада, дар аввал дар конвенсияҳои Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (минбаъд – СБМ) «Дар бораи меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ» манъи меҳнати маҷбурӣ ва таъйизро аз соли 1930, №29 ва «Дар бораи барҳам додани меҳнати маҷбурӣ» аз соли 1957, №105 дар соҳаи меҳнат муқаррар карда буд».

«Дар банди 1 моддаи 2 Конвенсияи СБМ, №29 дар бораи меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ, соли 1930 истилоҳи «меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ» маънои хама кор ё хизматеро дорад, ки аз ҳар шахсе», ки зери таҳдиди ягон ҷазо

ситонида мешавад ва шахс барои он ихтиёран худро пешниҳод накардааст.

«Аммо бояд қайд кард, ки тибқи банди 2 моддаи 1 ҳамин ҳуҷҷат, истисноҳо аз стандарти дар боло зикршуда оварда шудаанд, ки дар он меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ дар давраи гузариш танҳо барои мақсадҳои ҷамъиятӣ истифода шавад»:

«1) кор ё хизмате, ки тибқи қонунҳои хизмати ҳарбӣ талаб карда мешавад;

2) қисми уҳдадорихои муқаррарии шахрвандӣ мебошад;

3) дар натиҷаи ҳукми суд талаб карда шуда бошад;

4) дар ҳолатҳои ғавқулода, яъне ҳангоми ҷанг ё фалокат ё таҳдиди офат зарур аст;

5) корҳои хурди коммуналӣ».

«Ҷамаи ин фаъолиятҳо хусусияти маҷбурӣ ё ҳатмӣ доранд, вале онҳо «танҳо барои мақсадҳои Конвенсияи мазкур» меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ ҳисобида намешаванд. Яъне, чунин кори иҷборӣ набояд манъ карда шавад» [21].

Ба андешаи А.Ф. Нурисламов, зухуроти ҷангро аз байн бурдан ғайриимкон аст, аммо дар заминаи ин ҷангҳо ҳуқуқҳои инсон поймол мешавад, ки ба ҳимоя ниёз дорад [127, с. 135]. Бо истинод ба омор, ба гуфтаи Р. Чексон, пас аз соли 1945 дар сайёра ҳамагӣ 26 рӯзи сулҳ вучуд дошт, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки падидаи ҷангро сарқӯб кардан ва аз байн бурдан ғайриимкон аст, аммо ягона роҳи ҳал таъмини ҳадди аксар ва ҳифзи шахрвандони осоишта дар муноқишаҳои мусаллаҳона мебошад [213].

Муқаррароти дахлдор оид ба таъмин ва ҳифзи ҳуқуқ ҳанӯз 12 августи соли 1949 дар конфронси Женева чор конвенсия қабул карда шуда буд: «Дар бораи беҳтар намудани вазъи маҷруҳону беморон дар артиши фаъол»; «Дар бораи беҳтар намудани тақдирӣ маҷруҳон, беморон ва киштии ҚМ дар баҳр дучоршуда»; «Дар бораи муносибат бо асирони ҳарбӣ» ва «Дар бораи муҳофизати шахрвандҳо дар замони ҷанг». Ин

конвенсияҳо Конвенсияҳои Женева «Дар бораи ҳимояи қурбониёни ҷанг» номида шуда, имкони ҳифзи ҳуқуқи инсонро дар ҳолати муноқишаҳои мусаллаҳона ба таври назаррас васеъ намудаанд [127, с. 133].

Ба андешаи Ш.Ф. Искандаров, инсоният дар давраи тараққиёти худ роҳу воситаҳои гуногуни ҳифзи ҳуқуқи худро пешниҳод ва ба вучуд овардааст. Дар ин бобат комёбии муҳимми ҳамкориҳои байналхалқӣ ва ташаккули низоми ҳифзи ҳуқуқи инсон эътирофи ҷомеаи байналмилалӣ мебошад, ки кӯдак бинобар ноболиғии ҷисмонӣ ва руҳии худ ба ҳифзу нигоҳубини махсус, аз ҷумла ба ҳифзи дурусти ҳуқуқӣ, чи пеш аз таваллуд ва чи баъд аз таваллуд ниёз дорад, ҳамчунин, субъектҳои мустақили муносибатҳои ҳуқуқӣ эътироф намудани кӯдакон [106, с. 58].

Кӯдакон аксар вақт ба хизмати ҳарбӣ маҷбур мешаванд, дучори хушунат гашта, аз таҳсил маҳрум мегарданд ва мавриди осеби ҷисмонӣ ва равонӣ қарор мегиранд. Аксар вақт кӯдакон на танҳо тамошобин, балки иштирокчиёни бевоситаи ин «театри хунин» мегарданд. Кӯдакон бо сабабҳои гуногун бо ҚМ ва гурӯҳҳои мусаллаҳ алоқаманд мешаванд: дар баъзе маврид онҳоро унсурҳои мусаллаҳ маҷбуран ба хизмат ҷалб мекунад ё онҳо рабуда мешаванд, дар ҳолатҳои дигар кӯдакон бо роҳи тарсондан маҷбур мешаванд, ки ба онҳо ҳамроҳ шаванд. Ҷалби кӯдакон, инчунин, дар заминаи фақр, таъбиз, интиқом ва садоқат ба як гурӯҳи этникӣ, мазҳабӣ ё қабилавӣ сурат мегирад. Аксар вақт ноамнӣ ва оворашавӣ кӯдаконро, ба хусус онҳое, ки аз оилаҳои худ ҷудо шудаанд, ташвиқ мекунад, то барои ҳимоя ва зинда мондани онҳо ба ягон гурӯҳи мусаллаҳ ҳамроҳ шаванд.

Бори аввал, дар матни санади ҳуқуқии байналмилалӣ мафҳуми иштироки кӯдакон дар амалиёти ҷангӣ танҳо дар соли 1977 ҳангоми тартиб додани Протоколҳои иловагии Конвенсияҳои Женева «Дар бораи ҳимояи қурбониёни ҷанг» соли 1949 пайдо шудааст [20]. Протоколи иловагии I, ки ҳангоми даргириҳои мусаллаҳи байналмилалӣ татбиқ мешавад, давлатҳоро вазифадор мекунад, ки «тамоми ҷораҳои имконпазирро барои монеъ шудани иштироки бевоситаи кӯдакони то

синни 15-сола дар амалиёти чанг» махсусан андешанд, «аз чалби онҳо ба ҚМ-и худ» худдорӣ намоянд ва ба давлатҳои иштирокчӣ қатъиян тавсия медиҳад, ки ҳангоми даъват аз ҳисоби шахсони ба синни 18 нарасидаанд, худдорӣ кунанд.

Якчанд созишнома ва конвенсияи асосии байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон мавҷуданд, ки барои ҳимоя ва пешбурди ҳуқуқҳои инсон дар саросари ҷаҳон таҳия шудаанд. Ин ҳуҷҷатҳо ҳуқуқ ва озодиҳои асосиро, ки шахс ба онҳо ҳуқуқ дорад, муайян мекунад:

1. ЭУҲИ аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ соли 1948 қабул шудааст. Эъломияи мазкур ҳуҷҷати бунёдиест, ки ҳуқуқ ва озодиҳои асосиро, ки ҳамаи одамон ба онҳо ҳуқуқ доранд, муайян мекунад. Он доираи васеи ҳуқуқҳои шахрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро фаро мегирад;

2. «Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ аз ҷониби СММ соли 1966» «қабул шудааст, ки ПБҲШС-ро тамаркузро мекунад. Он ҳуқуқҳо ба монанди ҳуқуқ ба зиндагӣ, озодии баён, озодии эътиқод ва ҳуқуқ ба муҳофизати одилонаро эътироф намуда, механизмҳои мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ оид ба риояи давлатро муқаррар кардааст»;

3. ПБҲИИФ соли 1966 қабул шуда, ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро таъкид мекунад. Он ҳуқуқ ба меҳнат, «ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ҳуқуқ ба» сатҳи мувофиқи зиндагӣ ва ғайраро эътироф мекунад;

4. «Конвенсия оид ба барҳам додани ҳама шаклҳои таъбиз нисбати занон, ки соли 1979 қабул шудааст, шартномаи байналмилалӣ мебошад, ки махсусан таъбизи гендериро баррасӣ мекунад. Ҳадафи он аз байн бурдани таъбиз нисбати занон ва мусоидат ба баробарии гендерӣ дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад»;

5. Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак (КҲК) соли 1989 қабул шуда, як шартномаи фарогир аст ва ба ҳуқуқҳои кӯдакон тамаркуз мекунад. Он ҳуқуқҳои шахрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кӯдаконро

муайян карда, стандартҳои ҳифзи онҳоро, аз ҷумла, ҳимоя аз истисмор, зӯроварӣ ва таъбиз муқаррар менамояд;

6. Конвенсияи зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ё ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф соли 1984 қабул шуда, кӯшиш мекунад, ки амалҳои шиканча ва дигар муносибатҳои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шарафро пешгирӣ ва ҷазо диҳад. Он шиканчаро дар ҳама ҳолатҳо манъ мекунад ва уҳдадорихои давлатҳоро оид ба пешгирӣ, тафтиш ва таъқиби шиканча муқаррар месозад;

7. Конвенсияи ҳуқуқҳои маъҷубон соли 2006 қабул шуда, аввалин шартномаи байналмилалиест, ки махсусан ҳуқуқҳои маъҷубонро дар бар мегирад. Он ба иштироки пурра ва баробарии онҳо дар ҷомеа, таъмини ҳуқуқҳои онҳо ба таҳсил, шуғл, дастрасӣ ва бидуни таъбиз мусоидат мекунад;

8. Конвенсияи байналмилалии ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи коргарони муҳоҷир ва аъзои оилаҳои онҳо соли 1990 қабул шуда, ҷаҳорҷӯбаи ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирони меҳнатӣ ва оилаҳои онҳоро таъмин менамояд. Он масъалаҳоро, ки ба қор қабул кардан, шароити қор, муттаҳидсозии оилаҳо ва дастрасӣ ба хизматҳои иҷтимоӣ вобаста аст, баррасӣ мекунад;

Инҳо муҳимтарин шартномаҳо ва конвенсияҳои байналмилалии ҳуқуқи инсон буда, асоси ҷаҳорҷӯби ҷаҳонии ҳуқуқи инсонро ташкил медиҳанд. Ин ҳуҷҷатҳо ҳамчун дастурамал барои давлатҳо ҷиҳати эҳтиром, ҳифз ва иҷрои ҳуқуқҳои шахсони алоҳида дар доираи салоҳияти худ хизмат мекунанд. Давлатҳое, ки ин шартномаҳоро ба тасвиб расонидаанд, қонунан уҳдадоранд, ки муқаррароти онҳоро риоя кунанд ва барои таъмини риояи онҳо механизмҳои назорат ва гузоришдиҳиро таҳия ва ташкил намоянд.

«Шартномаҳо ва конвенсияҳои асосии байналмилалии ҳуқуқи инсон, ки дар боло зикр шудаанд, бо хизмати ҳарбӣ хеле алоқаманд буда, ҷаҳорҷӯбаи умумиро барои ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсон дар заминаи низомӣ муқаррар мекунанд, аз ҷумла»:

1. «Шартномаҳои ҳуқуқи инсон муҳимтарин ҳуқуқи ҳаётро эътироф намуда, шиканча, муносибати ғайриинсонӣ ва худсарона аз озодиро манъ мекунад. Ин муқаррарот ба хизматчиёни ҳарбӣ, инчунин, шаҳрвандони ғайринизомӣ дахл дошта, кафолат медиҳад, ки шахсони дар хизмати ҳарбӣ хизматкунанда аз таҳқир ва бадрафторӣ муҳофизат карда шаванд»;

2. «Озодии баён. Санадҳои ҳуқуқи инсон ҳуқуқҳои озодии баён, фикр, вичдонро ҳифз мекунад. Ин ҳуқуқҳо дар заминаи ҳарбӣ барои таҳкими муоширати ошкоро, имкон додани мубоҳисаҳо оид ба масъалаҳои муҳим ва ҳифзи ҳуқуқҳои хизматчиёни ҳарбӣ барои изҳори ақидаи худ муҳиманд, ба шарт ки ин интизоми ҳарбӣ ё амнияти миллиро халалдор накунад»;

3. «Ҳуқуқ ба муурофияи одилона. Шартномаҳои ҳуқуқи инсон ҳуқуқ ба муурофияи одилона ва беғаразро таъкид мекунад». Принципи мазкур кафолат медиҳад, ки хизматчиёни ҳарбии дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда ба таври лозимӣ ва ба ҷойи лозима мууроҷиат намуда, аз ҳуқуқи худ муҳофизат намоянд. Шартномаҳои мазкур нигоҳ доштани интизом ва яқпорчагиро дар низоми адлияи ҳарбӣ мусоидат мекунад;

4. Манъи табъиз. Санадҳои ҳуқуқи инсон, аз ҷумла табъизро аз рӯйи ҷинс, дин ва дигар хусусиятҳои ҳифзшаванда манъ мекунад. Ин ба артиш ба таври махсус дахл дорад, зеро он масъалаҳоеро ба мисли табъизи гендерӣ, озори ҷинсӣ ва муносибати одилона бо кормандони гуногун дар ҚМ баррасӣ мекунад;

5. Ҳифзи шаҳрвандон. Ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстона, ки бо қонуни ҳуқуқи инсон алоқаманд аст, принципҳо ва қоидаҳои ҳифзи шаҳрвандонро ҳангоми даргириҳои мусаллаҳона муқаррар мекунад. Хизмати ҳарбӣ бояд ин принципҳоро риоя кунад, то шаҳрвандони ғайринизомӣ ҳадаф қарор нагиранд ё осеб набинанд;

6. Ҳуқуқ ба радкунии вичдонӣ. Санадҳои ҳуқуқи инсон ҳуқуқи радкунии вичдониро эътироф мекунад ва ба шахсони алоҳида имкон медиҳанд, ки аз хизмати ҳарбӣ дар асоси эътиқоди динӣ даст кашанд. Ин санадҳо барои саркашӣ аз рӯйи вичдон заминаҳои ҳуқуқӣ ва ҳимояро фароҳам оварда, риояи ҳуқуқҳои онҳоро таъмин мекунад;

7. Масъулият барои нақши ҳуқуқи инсон, Шартномаҳо ва конвенсияҳои ҳуқуқи инсон аҳаммияти масъулиятро барои нақши ҳуқуқи инсон, аз ҷумла онҳое, ки аз ҷониби кормандони низомӣ содир мекунанд, таъкид месозад. Ба ин уҳдадорихо тафтиши иддаои сӯиистифода, ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони гунаҳкор ва пешниҳоди чораҳои ҷубронпулӣ ва ҷуброни зарардидагон дохил мешаванд;

8. Дастгирии пас аз хизмат. Санадҳои ҳуқуқи инсон аҳаммияти дастгирии ҳуқуқ ва некуахволии собиқадоронро пас аз адои хизмати ҳарбӣ таъкид мекунад. Ин дастрасӣ ба хизматрасонии тиббӣ, дастгирии солимии равонӣ, ҳамгирии иҷтимоӣ ва кумаки бо қор таъмин кардан ва ҳамгирӣ ба ҳаёти шахрвандӣ мебошад.

Дар умум, санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон як ҷаҳорҷӯби меъёриро пешниҳод мекунанд, ки ба хизмати ҳарбӣ дахл доранд. Онҳо стандартҳо ва интизорҳои давлатҳо ва ҚМ-ро барои эҳтиром ва ҳифзи ҳуқуқҳои ашхосе, ки дар артиш хизмат мекунанд, инчунин, ҳуқуқҳои ғайринизомӣ, ки аз амалиёти низомӣ осеб дидаанд, муқаррар мекунанд. Бо риояи ин принципҳо муассисаҳои ҳарбӣ кафолат медиҳанд, ки амалҳои онҳо ба ҳадафҳои васеътари ҳуқуқи инсон мувофиқат мекунанд ва фарҳанги шаъну шараф, адолат ва масъулиятро дар ҚМ риоя менамоянд.

БОБИ II. ЧАНБАҲОИ ҲУҚУҚӢ ВА АМАЛИИ УҲДАДОРИИ ҲАРБӢ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Уҳдадории ҳарбӣ дар Тоҷикистон: чанбаҳои ҳуқуқӣ ва амалии даъвати шаҳрвандон

Моддаи 5 Қонуни ҶТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»
уҳдадории ҳарбии шаҳрвандони ҶТ-ро, пешбинӣ менамояд:

- «1) қайди ҳарбӣ;
- 2) оморасозӣ ба хизмати ҳарбӣ;
- 3) даъват ба хизмати ҳарбӣ;
- 4) адои хизмати ҳарбӣ;
- 5) дар эҳтиёт будан;
- 6) даъват ба ҷамъомадҳои ҳарбӣ ва махсус» [6].

«Бақайдгирии ҳарбӣ шакли бақайдгирии захираҳои даъватӣ буда, мақсади асосии он таъмини пурра ва босифати захираҳои кадрӣ даъватшавандаи ҚМ-и ҶТ, дигар воҳидҳо ва мақомоти ҳарбӣ дар замони осоишта, инчунин, дар давраи сафарбаркунӣ, ҳолати ҳарбӣ ва дар замони ҷанг мебошад». Қонунҳои асосие, ки моҳият, мазмун ва ташкили бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандонро танзим мекунанд, инҳоянд: Қонуни ҶТ аз 4.11.1995, №208 «Дар бораи мудофия» [9], Қонуни ҶТ аз 16.04.2012, №799 «Дар бораи тайёрии сафарбаркунӣ ва сафарбаркунӣ» [10], «Қонуни ҶТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», ҳамчунин, «Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҶТ», ки бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 26 августи соли 2022, №416 тасдиқ гардидааст» [14].

Ба андешаи А.В. Кузянов, принципҳои зерини бақайдгирии ҳарбиरो ҷудо кардан мумкин аст:

- пуррагӣ;
- эътимодноқӣ;
- объективӣ;

- низоми томи бақайдгирии ҳарбӣ [114, с. 67].

Барои амалишавии ин принципҳо ҳамоҳангии кори мақомотҳо муайян шуда, комиссияҳо низ вобаста ба иҷрои дурусти бақайдгирӣ ва сафарбаркунӣ амал мекунанд.

«Мувофиқи моддаи 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», қайди ҳарбӣ низоми баҳисобгирии уҳдадорони ҳарбии ҚТ мебошад. Дар асоси қисми дигари ҳамин моддаи қонун даъватшавандагон шахсоне номида мешаванд, ки шаҳрвандони ҚТ (чинси мард) «буда, ба синни 18 расидаанд ва дар комиссариатҳои ҳарбӣ (мақомоти маҳаллии идоракунии ҳарбии шаҳру ноҳияҳо) бо мақсади даъват барои адои хизмати ҳарбӣ дар ҚМ-и ҚТ», қушунҳо ва воҳидҳои дигари ҳарбӣ ба қайди ҳарбӣ гирифта шудаанд». Ба ин тартиб қайди ҳарбӣ чузъи муҳимми уҳдадории ҳарбӣ ба ҳисоб рафта, шахсоне, ки қайди ҳарбӣ надоранд, ба хизмати ҳарбӣ ҷалб карда намешаванд.

Ҳамин аст, ки мақомотҳои дахлдор ба ин масъала аҳаммияти хосса медиҳанд. Дар асоси банди 8 қисми 5 моддаи 10 Қонуни болозикр уҳдадории шаҳрвандон барои бақайдгирии ҳарбӣ аз синни 16 оғоз меёбад.

Чунончи, дар Қонун омадааст: «Мақомоти шуғли аҳоли уҳдадоранд дар бораи аз ҷониби онҳо ба қайд гирифтани шаҳрвандони аз 16 то 27-сола дар муҳлати 7 рӯз ба комиссариатҳои ҳарбии дахлдор ахборот манзур намоянд» [6].

«Шаҳрвандони ба хизмати ҳарбӣ даъватшаванда уҳдадоранд даъватномаи комиссариати ҳарбиرو бо забонхат қабул намоянд. Даъватномаро ба шаҳрвандон кормандони комиссариати ҳарбӣ ё дар ҷойи кор (таҳсил)-и шаҳрванд роҳбарон, дигар шахсони (кормандони) вазифадори ба кори баҳисобгирии ҳарбӣ масъули ташкилотҳо, инчунин, шахсони вазифадори ба кори баҳисобгирии ҳарбӣ масъули мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот месупоранд».

Мақсад ва вазифаҳои қайди ҳарбӣ аз инҳо иборат аст:

– таъмини иҷрои қонунгузории ҳарбӣ, аз қабили қонунҳои ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», «Дар бораи омодагӣ ба

сафарбарӣ ва сафарбаркунӣ» ва «Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ»;

– муайян кардани таркиби миқдорӣ ва сифатии захираҳои инсонӣ ва истифодаи муассири онҳо барои таъмини мудофияи кишвар ва амнияти давлатӣ;

– гузаронидани корҳои банақшагирифташуда дар самти таълими мутахассисони низомии ҳарбӣ.

Бақайдгирии ҳарбӣ ба умумӣ ва махсус чун қарор мешавад:

1. «Дар қайди умумии ҳарбӣ шаҳрвандоне мебошанд, ки дар эҳтиёт қарор дошта, вале дар корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликият ва тобеияти идоравии онҳо ва муассисаҳои таълимӣ, дар давраи сафарбарӣ ва замони ҷанг захира (брон) қарда нашудаанд, инчунин, шаҳрвандоне, ки бояд ба хизмати ҳарбӣ даъват қарда шаванд»;

2. «Дар қайди махсуси ҳарбӣ бошад, шаҳрвандоне мебошанд, ки дар эҳтиёт қарор дошта, тибқи тартиби муқарраргардида, дар корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликият ва тобеияти идоравиашон ва муассисаҳои таълимӣ, дар давраи сафарбарӣ ва замони ҷанг захира (брон) қарда мешаванд» [14].

Моддаи 29 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» «синну соли шаҳрвандонро, ки бояд ба хизмати ҳарбӣ даъват қарда шаванд, аз 18 то 27-солагӣ муқаррар қардааст [6]. Муносибатҳои ҳуқуқии вобаста ба даъват ба хизмати ҳарбӣ барои сафарбаркунӣ, дар ҳолати ҳарбӣ ва замони ҷанг, объекти танзими ҳуқуқии ҳамин қонун ба ҳисоб меравад. Шаҳрвандон пас аз расидан ба синни 27-солагӣ аз даъвати ҳарбӣ озод қардашуда, ба ҳайати захиравӣ дохил мешаванд.

Мувофиқи Конститутсияи ҚТ шаҳрвандон метавонанд аз синни 18-солагӣ мустақилона ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худро пурра амалӣ намоянд. Дар ин синну сол шаҳрванд дараҷаи муайяни шуурнокӣ, инкишофи иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ пайдо мекунад, ки уҳдадориҳои худро барои ҳифзи Ватан мустақилона иҷро қарда метавонад. Мафҳуми «мустақилона» ифодаи мустақилияти шаҳрванд буда, имконияти ҳуқуқии шаҳрвандро

барои ба даст овардан ва амалӣ намудани ҳуқуқи уҳдадорихо дар назар дорад. Сухан дар бораи падидаи васеътар аз қобилияти маданӣ меравад, ки он танҳо ҳамчун ҳолати махсуси қобилияти умумии шахрванд барои мустақилона амалӣ намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихои аз тарафи давлат кафолатдодашуда мебошад.

Ба андешаи А.В. Кузьянов, сарфи назар аз он ки шахрванд аз синни 18-солагӣ ба қобилияти пурра соҳиб мешавад, дар амал бисёр шахрвандон дар ин синну сол то ҳол инкишофи иҷтимоӣ ва ҷисмонии нокифоя доранд, баъзе шахрвандон барои гирифтани таҳсилоти миёнаи касбӣ фурсат ҳам надоранд, ки ин ба дараҷаи сифатии даъватшаванда таъсир мерасонад» [114, с. 67]. Дар мавриди муҳлати 27-солагӣ бошад, таҷриба нишон медиҳад, ки бисёр шахрвандон аз номукаммалии қонунгузорӣ истифода бурда, аз қабули даъватномаҳо саркашӣ мекунанд ва ба комиссияҳои даъватӣ ҳозир намешаванд. Пас аз расидан ба синни 27-солагӣ, чунин шахрвандон, аллакай, ҳуқуқи гирифтани билети ҳарбӣ ва ба ҳайати захиравӣ гузаштанро доранд, ки ин омил ба давлат ва ҷомеа зараровар аст.

Дар ИМА ҳама мардони аз синни 18 то 25-сола, ба истиснои онҳое, ки бо равоншиносӣ ғайримухочиратӣ вориди давлат шудаанд, новобаста ба доштани корти сабз, бояд сабти ном шаванд. Саркашӣ аз бақайдгирии ҳарбӣ дар хизмат нақзи Қонуни хизмати ҳарбӣ мебошад. Суд барои чунин қонуншиканӣ метавонад ба муҳлати то панҷ сол аз озодӣ ё маҳрум кунад ё ба маблағи на бештар аз 250 000 доллар ҷарима татбиқ намояд [214]. Ба хизмати ҳарбӣ дар ИМА аз синни 17 то 42 қабул карда мешаванд [207].

«Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шахрвандони ҚТ» «уҳдадорихои комиссияи ба қайди ҳарбӣ гузоштани шахрвандонро чунин муайян мекунад»:

«Ба қайди ибтидоии ҳарбӣ гузоштани шахрвандони ҷинси мард аз ҷониби комиссияи шаҳрӣ ё ноҳиявӣ дар давраи аз 1-уми январ то 31-уми март ҳангоми ба синни 16-солагӣ расидани онҳо сурат мегирад.

Комиссияи ба қайди ҳарбӣ гузоштани шаҳрвандон бо қарори раиси шаҳр ё ноҳия таъсис дода шуда, уҳдадорихои худро дар доираи ваколат иҷро менамояд.

Комиссияи ба қайди ҳарбӣ гузоштани шаҳрвандон уҳдадор аст, ки муоинаи тиббии шаҳрвандонро ташкил намуда, қобили адои хизмати ҳарбӣ будани онҳоро муайян карда, дар хусуси дар қайди ҳарбӣ гузоштани шаҳрванд ё озод намудани ӯ аз уҳдадории ҳарбӣ, бинобар вазъи саломатӣ, ҳамчун ғайриқобили хизмати ҳарбӣ будан қарор қабул кунад.

Раис ё котиби комиссияи дар қайди ҳарбӣ гузоштани шаҳрвандон уҳдадор аст, ки қарори комиссияро ба шаҳрвандон расонида, уҳдадорихои онҳоро доир ба қайди ҳарбӣ фаҳмонад.

Дар баробари уҳдадории комиссия, Низомномаи мазкур уҳдадорихои шаҳрвандонро ба таври зайл муайян намудааст:

1. «Шаҳрвандон уҳдадоранд дар қайди ҳарбии комиссариати ҳарбии маҳалли истиқомат ё дар қайди ҳарбии ҳайати эҳтиётии мақомоти амнияти миллӣ бошанд, бо даъват дар вақти муқарраршуда ба маҳалли муайян, ба комиссариати ҳарбӣ ҳозир шуда, ҳуҷҷатҳои заруриро мувофиқи номгӯи дар даъватномаи комиссариати ҳарбӣ ё мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот нишондодашуда пешниҳод» [6], инчунин, уҳдадорихои дигари тибқи қонун ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқарраргардидаи қайди ҳарбиро иҷро намоянд.

2. Шаҳрвандоне, ки бояд ба хизмати ҳарбӣ даъват шаванд ва дар давраи даъват ба муҳлати зиёда аз 15 рӯз аз ҷойи истиқомат мераванд, уҳдадоранд дар ин бора ба комиссариати ҳарбии маҳалли истиқомат шахсан хабар расонанд. Дар давраи сафарбаркунӣ ё замони ҷанг ба шаҳрвандоне, ки дар қайди ҳарбӣ қарор доранд, «бе иҷозати комиссариати ҳарбӣ аз ҷойи истиқомати худ берун рафтани комилан манъ буда, танҳо пас аз пешниҳоди аризаи дахлдори хаттии шаҳрванд дастрас кардан мумкин аст» [14].

Акнун масъалаи дигаре, ки бо қабули қонуни нави уҳдадории ҳарбӣ ба вуҷуд омад, ин номгӯ ва шарҳи ҳуҷҷатҳост, ки бақайдгирии ҳарбиرو муайян мекунад.

Дар асоси моддаи 12 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ҳуҷҷатҳои бақайдгирии ҳарбӣ инҳо мебошанд»:

«1) шаҳодатномаи бақайдгирии ҳарбӣ – ин ҳуҷҷат бори аввал дар синни 16-солагӣ барои гузаштан аз қайди ҳарбӣ дода мешавад;

2) билети ҳарбӣ – ҳуҷҷати шахсии ягонаи бемуҳлати бақайдгирии ҳарбии шахрванд, ки муносибат ва уҳдадории ҳарбии ӯро ба хизмати ҳарбӣ муайян менамояд» [33, с. 397];

3) маълумотнома бар ивази билети ҳарбӣ. Дар асоси қисми 3 моддаи 12 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»: «ба шахрванде, ки билети ҳарбиرو гум кардааст, бар ивази билети ҳарбӣ бо тартиби муайяннамудаи «Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шахрвандони ҚТ» маълумотнома дода мешавад. Шаҳодатнома бо мақсади баланд бардоштани нуфуз ва ҷолибияти хизмати ҳарбӣ ҷорӣ карда шудааст» [6].

Дар асоси Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» дар таҳрири нав барои шахрвандоне, ки дар кафедраи ҳарбӣ таҳсил намудаанд, 12 моҳ муҳлати хизмати ҳарбӣ муайян шудааст. Ҳамчунин, бо анҷом расидани хизмати ҳарбӣ хатмкардаҳои кафедраи ҳарбӣ бо рутбаи лейтенанти хурд сарфароз карда мешаванд.

Шаҳрвандон ва шахсони мансабдор барои иҷро накардани уҳдадорихои бақайдгирии ҳарбӣ тибқи қонунгузории ҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

С.С. Харитонов фаъолияти мутахассисони соҳаи ҳуқуқро дар ҚМ муҳим мешуморад [151, с. 95-96]. Дар ин асос муаллиф бар он андеша аст, ки ҳамасола садҳо нафар танҳо факултетҳои ҳуқуқшиносиро хатм мекунанд. «Дар асоси моддаи 24 Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» ва банди 5 қисми 5 «Тартиби тақсимот ва бо ҷойи кор таъмин намудани мутахассисони ҷавон» хатмкардагони шӯъбаҳои рӯзонаи муассисаҳои

таълимии таҳсилоти касбӣ, тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ бо ҷойи кор таъмин карда мешаванд».

Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки тамоми ин мутахассисон, бевосита пас аз хатми донишгоҳ ба хизмати ҳарбӣ ҷалб карда шаванд, ки бо ин роҳ:

- аз як тараф нарасидани кадрҳои ҳуқуқӣ дар ҚМ ҳалли худро хоҳад ёфт ва ин дар таъмини қонуният саҳм хоҳад гузошт;

- таъмини ҚМ бо наваскарон (даъватшавандагон), яъне, мутахассисони ҷавон, ки бо сабабҳои гуногун бо ҷойи кор таъмин нашудаанд ва метавонанд дар сафи ҚМ хизмат намоянд ё худ уҳдадории тибқи шартномаи сетарафаро дар хизмати ҳарбӣ ба охир расонанд;

- истифодаи самараноки сармояи инсонӣ ё худ захираҳои кадрӣ.

Ба Қонуни ҚТ аз 2 январи соли 2021, №1753 «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ворид намудани тағйироту иловаҳои зерин мувофиқи мақсад аст:

1) «Бо мақсади паст кардани тамоюли саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ дар ҷомеа синни ниҳоии даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ аз 27 ба 30-солагӣ баланд карда шавад, ки ин на танҳо нишондиҳандаҳои миқдорӣ, балки сифатии контингенти даъватшавандаро низ зиёд мекунад. Ба ин суҳанҳо тағйироти соли 2016 ба Конститутсияи ҚТ, ки дар он синни номзад ба Президентӣ аз 35 ба 30 ва синни вакилони халқӣ ва парлумон аз 27 ба 30 иваз карда шуд» [86, с. 24], асос шуда метавонад. Яъне, уҳдадории ҳарбӣ як ҷузъи хизмати ҳарбӣ ба ҳисоб меравад ва меъёри синнусолӣ низ бояд боло бурда шавад.

Қисмати дигари унсури уҳдадории ҳарбӣ пас аз бақайдгирии ҳарбӣ оmodасозӣ ба хизмати ҳарбӣ ба ҳисоб меравад.

“Дар боби 4 моддаи 19 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»: «ба таври ҳатмӣ ба хизмати ҳарбӣ оmodасозии шаҳрвандро пешбинӣ менамояд» [6].

Аз мазмуни меъёри қонун бармеояд, ки оmodасозӣ ба хизмати ҳарбӣ гуфта, ин тамоми намуди дарсҳои оmodагӣ ва шиносӣ бо хизмати ҳарбиरो дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии дар назар дорад.

Танҳо дар донишгоҳҳои, ки кафедраи ҳарбӣ доранд, аз рӯйи ихтисосҳои гуногуни ҳарбӣ афсарони эҳтиётӣ оmodа карда мешаванд.

Дар ин қисмат пешниҳод карда мешавад, ки Барномаҳои тайёрии ҳарбӣ дар ҳар ду зинаи таҳсилот (миёна ва олии) такмил дода шуда, ба кадрҳои имкон муассисаҳои таҳсилоти миёна бо лавозимоти ҳарбӣ таъмин карда шаванд.

Ҳамчунин, фанни «омодагии дифоии ҳарбӣ» танҳо аз ҷониби мутахассисони ҳарбӣ дарс дода шавад.

Унсурҳои сеюми уҳдадорӣ ҳарбӣ, даъвати ҳарбӣ ба ҳисоб меравад ва дар ин унсур ҳам аз ҷиҳати ҳуқуқӣ, назариявӣ ва психологӣ мушкилотҳои додӣ дорад, «аз ҷумла аз даъват ба хизмати ҳарбӣ шаҳрвандони зерин озод карда мешаванд:

«1) онҳое, ки бинобар вазъи саломатӣ ғайриқобили хизмати ҳарбӣ доништа шудаанд;

2) онҳое, ки хизмати ҳарбиरो дар ҳайати захираҳои даъвати сафарбарӣ адо намуда истодаанд ё адо кардаанд;

3) онҳое, ки хизмати ҳарбӣ ё намуди дигари хизмати ҳарбӣ баробаркардашударо дар давлати дигар адо мекунанд ё адо кардаанд;

4) онҳое, ки барои содир кардани ҷиноят бо ҳукми суд ба ҷазои аз озодӣ маҳрум сохтан маҳкум шудаанд». Дар Гурҷистон дар сатҳи қонунгузорӣ танҳо категорияҳои вазнин ва махсусан вазнин аз хизмати ҳарбӣ озоданд ва ҳолати манфии ин таҷриба ба назар гирифта нашудааст, аз ин рӯ, месазад, ки ин таҷриба дар мо низ амалӣ карда шавад».

«Шаҳрвандони зерин ҳуқуқ доранд, ки аз даъват ба хизмати ҳарбӣ озод карда шаванд:

1) онҳое, ки падар (модар) ё бародар (хоҳар)-ашон ҳангоми адои хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнок ё ба таври ихтиёрӣ дар вазифаҳои сарбозон, сержантҳо, прапоршикҳо ва афсарон ва ё дар давраи гузаштани

чамъомадҳои ҳарбӣ ҳалок шудаанд ё вафот кардаанд, ё ин ки маъюби гурӯҳҳои I ва II гардидаанд» [6];

«2) онҳое, ки дар оила писар (писархонд)-и ягона мебошанд».

Дар ин ҷо бояд қайд намуд, ки барои чунин категория ҳангоми хизмати давлатӣ иҷрои хизмати ҳарбӣ ҳатмӣ шуморида шавад.

Асосҳои ба таъхир гузоштани уҳдадории ҳарбӣ дар моддаи 31 Қонун чунин омадааст:

1) муваққатан ғайриқобили хизмати ҳарбӣ доништа шудан бинобар вазъи саломатӣ – ба муҳлати то 6 моҳ;

2) нигоҳубини узви оилаи ба кумаки дигар кас эҳтиёҷдошта.

Дар амалия ин ҳолат баҳсбарангез аст, зеро аз як тараф, даъватшаванда аз ин сӯйистифода мекунад, аз тарафи дигар, мақоми босалоҳият дар бисёр ҳолат аз татбиқи он саркашӣ менамояд. Муоинаи тибб [6].

«3) таҳсил дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ – то хатми муассисаҳои таълимии мазкур;

4) тарбияи кӯдаки аз модар маҳруммонда;

«5) оғоз шудани парвандаи ҷиноятӣ – то қабули қарори дахлдор;

б) адои ҷазои ҷиноятӣ дар намуди корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ ва ё маҳдуд кардани озодӣ».

Ҳамчунин дар асоси моддаи 52 Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» [8] барои рушди соҳаи маориф ва ҳавасмандгардонии кормандони он зарур мешуморад.

5) онҳое, ки таҳсилоти олии тиббӣ дошта, дар муассисаҳои таълимӣ ё тиббии деҳот кор мекунанд – дар давраи иҷрои ин кор;

б) онҳое, ки ду ва зиёда фарзанд доранд». Ҳарчанд давлатҳои ҷаҳон 50 соли охир аз камшавии демографӣ танқисӣ мекашанд, Тоҷикистон мушкили аз зиёдшавии демографӣ дорад. Имрӯз 70% аҳолии Тоҷикистонро аҳолии то синни 35-сола ташкил медиҳад. Аммо, иқтисодиёти кишвар ба ҳама ҷаҳду талошҳои Ҳукумати кишвар нигоҳ накарда, имкони бо ҷойи кор пурра таъмин кардани ин қадар қувваи кориро надорад. Ин омил яке аз сабабҳои ҷалб шудани ҷавонон ба

гурӯҳҳои ифротӣ ва зиёд шудани сатҳи ҷинояткорӣ мегардад. Аз ин рӯ, ҷалби онҳо ба ҚМ-и кишвар ҳади аққал метавонад ба онҳо касб омӯзонад ва ҳисси меҳандӯстонро баланд кунад.

7) «онҳое, ки унвони илмии номзади илм, доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисос, доктори илм ё доктори ҳабилятатро доранд [6]».

«Шаҳрвандони мард бояд ба хизмати ҳарбии ҳатмӣ омода карда шаванд. Ба ин далел, онҳо бояд дар соҳаи мудофиа донишҳои ибтидоӣ ва аз рӯйи асосҳои хизмати ҳарбӣ, одатан дар ташкилотҳои таълимӣ мутобиқи стандартҳои давлатии таҳсилот ҳамчун як қисми таҳияи барномаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ё миёнаи касбӣ амалӣ карда мешавад, таълим гиранд. Инчунин, ҳангоми омодагӣ ба асосҳои хизмати ҳарбӣ шаҳрвандон бояд аз ҷамъомадҳои таълимӣ гузаранд. Аммо, агар шаҳрванди ба синни 16-расида дар муассисаи таълимӣ таҳсил накунад ва қаблан таҳсилоти дар боло зикршударо нагузашта бошад, пас, ӯ бояд онро дар маркази таълимӣ гирад».

«Аз дидгоҳи К.И. Слесарский, тайёрии ҳатмии шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ аз муоинаи тиббӣ ҳангоми бақайдгирии ибтидоии ҳарбӣ ва дар ҳолати зарурӣ аз муоинаи тиббӣ ва ҷорабиниҳои табобатӣ ва фароғатӣ оғоз мешавад. Ӯ иброз медорад, ки муоинаи тиббиро метавон як қисмати омодагии ҳарбӣ номид» [186, с. 144].

«Муоинаи тиббӣ дар доираи иҷрои уҳдадориҳои ҳарбӣ барои муайян кардани мувофиқат ба хизмати ҳарбӣ, омодагӣ (хизмати ҳарбӣ) аз рӯйи ихтисосҳои мушаххаси бақайдгирии ҳарбӣ пешбинӣ шудааст. Барои ин духтурони мутахассис ҷалб карда мешаванд, ки вазъи саломатӣ ва инкишофи ҷисмонии шаҳрвандонро ҳангоми гузаштан аз муоинаи тиббӣ, бо назардошти натиҷаи муоинаи қаблӣ, омӯхта ва баҳо диҳанд. Аз рӯйи қоида шахсан аз муоинаи тиббӣ гузаштан зарур аст, вале кӯдакони маъюб, маъюби гурӯҳи I ё дигар бе нишон додани муҳлати муоинаи такрорӣ ҳуқуқ доранд аз он «ғоибона» (аз рӯйи ҳуҷҷатҳо) гузаранд».

Муоинаи тиббӣ бояд танҳо шахсан ва барои ҳамаи шаҳрвандоне, ки нисбати онҳо дар бораи даъват ба хизмати ҳарбӣ қарор қабул шудааст, гузаронида шавад.

Ҳамин тариқ, «шаҳрвандони даъватшаванда бояд ба рӯзномаи комиссариати ҳарбӣ дар ҷой ва вақти дар онҳо нишондодашуда барои муоинаи тиббӣ ва интихоби касбии равоншиносӣ, инчунин, ба ҷаласаи комиссияи даъват ҳозир шаванд. Агар дар ҷаласа қарор дар бораи даъват ба хизмати ҳарбӣ қабул шуда бошад, он гоҳ барои фиристодан ба қисми ҳарбӣ ба хизмати ҳарбӣ ва то оғози хизмати ҳарбӣ дар комиссариати ҳарбӣ будан зарур аст».

Мушкилоти мавҷударо метавон шартан ба ду гурӯҳи калон тақсим кард:

1. Вайрон кардани тартиби гузаронидани чорабиниҳои вобаста ба даъват.

а) дар байни шахсони синни то даъват (ба қайди ибтидоии хизмати ҳарбӣ ва ғ.);

б) дар байни шахсони синни ҳарбӣ.

2. Вайронкуниҳое, ки дар рафти фаъолияти комиссияҳои тиббии ҳарбӣ содир карда мешаванд.

Даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ дар асоси Фармони Президенти ҶТ ҳар сол дар фасли баҳор (аз 1-уми апрел то 31-уми май) ва тирамоҳ (аз 1-уми октябр то 30-юми ноябр) сурат мегирад [11].

«Тибқи фармон, ҳамасола хизматчиёни ҳарбие, ки муҳлати муқарраргардидаи хизмати ҳарбиरो адо намудаанд, моҳҳои апрел-май аз сафи ҚМ-и ҶТ, қушунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии ҶТ, Гвардияи миллии ҶТ, қушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии ҶТ, қушунҳои мудофияи граждании Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофияи граждании назди Ҳукумати ҶТ, бригадаи посбоникунандаи сарраёсати иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Вазорати адлияи ҶТ, баталиони кишоварзии Агентии таъминоти амволи махсуси назди Ҳукумати ҶТ ба эҳтиёт рухсат карда мешаванд, ҳамзамон, моҳҳои апрел-май шаҳрвандони

чинси марди то рӯзи даъват ба синни 18 расида, инчунин, шаҳрвандони синни калонтари ҶТ, ки ҳуқуқи ба таъхир андохтани муҳлати даъват ё озод будан аз даъват ба хизмати ҳарбиро надоранд, барои хизмат ба сафи ҚМ-и ҶТ, қушунҳои сарҳади Кумитаи давлатии амнияти миллии ҶТ, Гвардияи миллии ҶТ, қушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии ҶТ, қушунҳои мудофияи граждании Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофияи граждании назди Ҳукумати ҶТ, бригадаи посбоникунандаи сарраёсати иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Вазорати адлияи ҶТ, баталиони кишоварзии Агентии таъминоти амволи махсуси назди Ҳукумати ҶТ даъват карда мешаванд» [6].

Мушкилоти ҷиддӣ дар ин раванд он аст, ки ротатсияи ҳайати комиссияҳои тиббии ҳарбӣ кам ба амал меояд ва ё тамоман сурат намегирад ва табибон солҳо як вазифаро ишғол мекунанд, ки ин барои коррупсия заминаи мусоид фароҳам меорад.

Бақайдгирии ибтидоии ҳарбӣ комилан танҳо барои сабти маълумот дар бораи даъватшавандаи оянда пешбинӣ шуда, категорияи қобилияти ба ҳарбӣ додасуда ҳангоми аз муоинаи тиббӣ гузаштани ӯ пас аз расидан ба синни 18-солагӣ ба осонӣ тағйир дода мешавад.

Дар баробари бесаводии ҳуқуқӣ, омили асосии паҳншавии ҳуқуқҳои шаҳрвандон ҳангоми даъват ба хизмати ҳарбӣ қариб пурра бечазо мондани шахсони мансабдор мебошад.

Вазифаҳои тартиби маъмурии баррасии парвандаҳои маъмуриӣ дар соҳаи даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ инҳо мебошанд:

1) таъсиси механизми муассири объективӣ, озод ва оперативии ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии даъватшаванда бо кам кардани хароҷот (иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, равонӣ); баланд бардоштани нуфузи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, кордонӣ ва самаранокӣ ҳангоми баррасии парвандаҳои маъмуриӣ (паст кардани сатҳи бюрократизм ва коррупсия); озод кардани судҳо ва озод кардани онҳо аз вазифаҳои мақомоти маъмурию юрисдиксия, ки хоси онҳо нестанд; фароҳам овардани

заминаҳои ҳуқуқии муҳофизаи маъмурии берун аз суд ва пеш аз суд баррасӣ намудани парвандаҳои маъмури.

«Дар айни замон шикоят аз қарорҳои комиссияи лоиҳавӣ ба комиссияи болоии лоиҳавии субъекти таъсисии ҚТ бо тартиби муқаррарнамудаи Қонуни ҚТ аз 30 майи соли 2017 «Дар бораи муҷриятҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» [3] сурат мегирад. Дар ин санади меъёрии ҳуқуқӣ имкони шикояти маъмури аз амалу қарорҳои мақомоти маъмури ва шахсони мансабдор боз бе тағйир додани принципҳои асосии танзими тартиби маъмурии додани шикоятҳо пешбинӣ шудааст» [3]. Қонуни мазкур барои пешниҳоди шикоят талаботи нисбатан сабукро муқаррар мекунад. Дар он бояд маълумоти зерин дарҷ карда шавад: номи мақомоте, ки шахрванд ба он муҷриятномаи хаттӣ мефиристад, ё номи пураи шахси мансабдори дахлдор ё вазифаи шахси дахлдор; номи аризадиханда; суроғаи почтае, ки ба он ҷавоб бояд фиристода шавад, огоҳинома дар бораи интиқоли муҷрият (агар суроға нишон дода нашавад, ҷавоб ба шикоят дода намешавад); моҳияти шикоят, имзои шахсӣ ва сана.

Дар мавриди зарурӣ шахрванд барои тасдиқи далелҳои худ ҳуҷҷату мавод ё нусхаи онҳоро ба шикоят замима мекунад. Баррасии шикоят ройгон буда, боқи давлатӣ ситонида намешавад.

Муҳлати умумии баррасии ҳама гуна шикоят (дар қонун – «муҷрияти хаттӣ»), тибқи моддаи 18 Қонуни ҚТ «Дар бораи муҷриятҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ», 30 рӯз муайян шудаанд [3]. Аммо банди 7 моддаи 28 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» барои баррасии шикоят аз болои қарори комиссияи даъват муҳлати махсуси кӯтоҳро муқаррар мекунад. Шикоят бояд дар давоми панҷ рӯз аз рӯзи ворид шудан ба комиссияи лоиҳавии субъекти ҚТ баррасӣ карда шавад.

«Ба назар чунин мерасад, ки қонунгузор бояд роҳи васеъ намудани имкониятҳои расмиёти маъмурии шикоятро пеш гирад. Аз тарафи дигар, дар чунин маврид омили саривақтиро ба назар гирифтани лозим аст, зеро

даъват ба хизмати ҳарбӣ сари вақт ва дар доираи рақамҳои муайяни даъват барои соли ҷорӣ анҷом дода мешавад. Дар ин маврид ҳам ҳуқуқи даъватшавандагон ва шахсони мансабдорро ба назар гирифтани зарур аст».

Аз лаҳзаи пешниҳоди ариза ба суд оид ба эътироз ба қарори комиссияи даъватӣ иҷрои ин қарор то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи суд боздошта мешавад (банди 7 моддаи 28 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»). Баръакс, бо роҳи ба суд пешниҳод кардани ариза дар бораи эътирози дигар акти маъмуриё, ки дар доираи лоиҳа қабул шудааст (масалан, ҳулосаи духтур), иҷрои ин акт, инчунин, иҷрои дигар марҳалаҳои даъват боздошта намешавад. Барои ғайриимкон будани қабули чунин қарор зарур аст, ки дар муддати кӯтоҳтарин (масалан, дар марҳилаи омодагии парванда ба муҳокимаи судӣ) судяро водор созад, ки дар бораи таъмини ариза бо роҳи манъи лоиҳа таъинот барорад.

Ҳуҷҷатҳое, ки далели муроҷиат ба судро тасдиқ мекунанд, нусхаи аризаи 100-ум бо аломати қабули судӣ (агар ариза тавассути идораи суд ё қабули судя дода шуда бошад) ё рӯйхати замимаи мактуби қиматбаҳо (агар ариза ба воситаи почта фиристода шуд) ба шумор меравад.

Комиссари ҳарбӣ ё раиси комиссияи даъват дар ин маврид вазифадор аст иҷрои лоиҳаи қарорро боздорад. Дар бораи боздошт нашудани иҷрои қарор, инчунин, кирдори комиссари ҳарбӣ, ки дар натиҷаи ин (масалан, дар кофтуков эълон кардани шахрванд) ба миён омадааст, ба суд шикоят кардан мумкин аст.

Фарқи байни хизмати ҳарбӣ аз дигар намудҳои хизмати давлатӣ дар қабули ҳатмии савганд аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ мебошад.

Вазифаи асосии хизмати ҳарбӣ омодагии доимии мақсаднок ба мудофияи мусаллаҳ ё муҳофизати мусаллаҳонаи тамомият ва дахлнопазирии қаламрави ҚТ мебошад.

«ҚМ-и ҚТ ташкилоти ҳарбии давлатӣ буда, асоси мудофияи ҚТ-ро ташкил медиҳанд. «Онҳо барои дафъ кардани таҷовузи зидди ҚТ, барои

дифои мусаллаҳонаи тамомият ва дахлнопазирии қаламрави он, инчунин, барои иҷрои вазифаҳо, тибқи шартномаҳои байналмилалии ҚТ», пешбинӣ шудаанд» [6]. Қалби ҚМ дар иҷрои вазифаҳо бо истифодаи яроқ, ки мувофиқи таъиноташон пешбинӣ нашудаанд, аз ҷониби Президенти ҚТ, тибқи қонунҳои ҚТ, амалӣ карда мешавад.

Дар мафҳуми мақоми ҳуқуқӣ дар шакли умумии он мавқеи аз ҷиҳати ҳуқуқӣ устувори шахс дар ҷомеа фаҳмида мешавад. Хизматчии ҳарбӣ субъекти махсуси ҳуқуқ ва дорои мақоми махсуси ҳуқуқ мебошад, ки дар хусусияти ҳуқуқ, уҳдадориҳо ва масъулият ифода мегардад.

Дар асоси назарияи умумии вазъи ҳуқуқӣ мо метавонем таърифи зерини вазъи махсуси ҳуқуқии хизматчии ҳарбиро диҳем: Вазъи махсуси ҳуқуқии хизматчии ҳарбӣ мақоми махсуси ҳуқуқии хизматчии ҳарбӣ дар ҷомеа ва давлат вобаста ба низоми ҳуқуқ, озодиҳо, уҳдадориҳо ва масъулиятҳои дар меъёрҳои махсуси қонунгузори умумӣ ва ҳарбӣ пешбинишуда мебошад.

«Ҳуқуқҳои хизматчии ҳарбӣ гуфта, имкониятҳои иҷрои самарабахши хизмати ҳарбӣ дар назар дошта шудааст, ки Конститутсияи ҚТ пешбинӣ намуда, қонунҳои ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии муқарраркардаи давлатро ҳифз мекунад».

Кормандони ҳарбӣ ҳамчун шаҳрвандони ҚТ аз ҳуқуқ ва озодиҳои бо Конститутсияи ҚТ (боби 2) ва қонунҳои ҚТ кафолат додашуда бо баъзе маҳдудиятҳо, ки дар поён муҳокима хоҳанд шуд, истифода мебаранд. Дар баробари ин, ба хизматчиёни ҳарбӣ барои бомуваффақият анҷом додани фаъолияти хизматиашон ҳуқуқҳои махсус (умумӣ) дода мешаванд, ки бо вазифаҳои мушаххаси ҳарбӣ ё дигар вазифаҳо ва иҷрои вазифаҳои махсус алоқаманд нестанд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки фаъолияти хизмати хизматчиёни ҳарбиро ба танзим мебароранд, ҳуқуқи гузаронидани тафтиши хизматро (маъмурӣ) бо дархости онҳо барои рад кардани маълумоте, ки шаъну шараф ва эътибори кориро паст мезанад, пешбинӣ накардааст. Аммо бо хоҳиши хизматчии ҳарбӣ чунин ҳуқуқ метавонад аз ҷониби ӯ бо

пешниҳоди шикоят ба фармондеҳӣ, тибқи тартиби муқаррарнамудаи Оинномаи ҚМ-и ҚТ, амалӣ карда шавад. Хизматчиӣ ҳарбӣ ҳуқуқ дорад, ки ба фармондеҳи олий вазирӣ мудофияи ҚТ, ба мақомоти адлияи ҳарбӣ ва дигар мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ (моддаи 109) пешниҳод ё баёнот фиристад.

Ҳуқуқи хизматчиёни ҳарбӣ ба таъминоти моддӣ ва баъзе дигар ҳуқуқҳои дорой хусусияти моддӣ, ки бо ҳуқуқҳои умумии онҳо алоқаманданд, барои беавосита таъмин намудани самаранокии фаъолияти онҳо тавассути амалӣ намудани ҳавасмандгардонии маънавӣ ва моддӣ пешбинӣ шудаанд. Ғайр аз ин, онҳо аксар вақт ҳамчун имтиёзҳои фаҳмида мешаванд, ки барои ҷуброни хизматчиёни ҳарбӣ барои маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои умумии шахрвандӣ вобаста ба хусусиятҳои хизмати ҳарбӣ пешбинӣ шудаанд. Дар воқеъ, аз як тараф, онҳо бо ҳуқуқҳои шахсии хизматчиёни ҳарбӣ зич алоқаманданд, аз тарафи дигар, онҳо ҳуқуқи мустақили субъективии хизматчиёни ҳарбиро ба имтиёзҳои ташкил медиҳанд.

«Ба гурӯҳи ҳуқуқҳои умумии хизматчиёни ҳарбӣ, ки барои ҳавасмандгардонӣ ва ҷуброни маҳдудияти ҳуқуқи озодиҳои шахс вобаста ба хизмати ҳарбӣ таъин шудаанд, инҳоянд: «а) пешбарӣ (ба мансаб); б) бо таъминоти моддии давлатӣ, истироҳат; в) бо ҳуқуқи ҳимоя; г) бо кафолатҳои (имтиёзҳои) иҷтимоӣ; г) ҳавасмандгардонӣ» [7].

Як намуди махсуси ҳуқуқҳои умумии хизматчиёни ҳарбӣ ҳуқуқ ба ҳавасмандкунӣ мебошад. На ҳама хизматчиёни ҳарбӣ ҳуқуқи ҳавасмандкунӣ доранд, балки танҳо онҳое, ки тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои татбиқи онҳо ваколатдор шудаанд, яъне командирон ва сардорон.

«Ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ, аз як тараф, воситаи тарбияи онҳо буда, аз тарафи дигар, воситаи мустаҳкам намудани интизоми ҳарбӣ мебошад».

Барои он ки ҳавасмандкунӣ самаранок бошад, бояд: 1) асоснок бошад, яъне барои натиҷаҳои мушаххаси мусбат дар хизмати ҳарбӣ ё

шоистагӣ мурочиат кардааст; 2) сари вақт; 3) одилона, яъне тадбири ҳавасмандгардонӣ бояд ба натиҷа ё шоистагӣ мувофиқ бошад; 4) ба таври катъӣ ва ба таври инфиродӣ татбиқ карда мешавад, яъне барои натиҷаҳои мушаххаси мусбати шахсӣ бояд ҳавасманд карда шавад. Дар баробари ин, муносибати инфиродӣ имконияти ҳавасманд гардондани тамоми ҳайати шахсии зерсохторҳоро, агар дар натиҷаи фаъолияти коллектив натиҷаи мусбат ба даст оварда шуда бошад, истисно намекунад.

Баланд бардоштани самаранокии таъсири тарбиявии ҳавасмандгардонӣ бо истифодаи навъҳои гуногуни он бо риояи тадричан дар татбиқи онҳо мусоидат мекунад, яъне ба кор бурдани навъҳои ҳавасмандгардонӣ аз поён ба боло. «Аммо тадричан имкони дар ҳол бо яке аз навъҳои олии ҳавасмандкунӣ - сарфарозгардонии хизматчиӣ ҳарбии махсусан намоёнро истисно намекунад, балки хусусиятҳои фардии шахси қадрдонишуда, интизоми ӯ, инчунин, дараҷаи таъсири тарбиявӣ ба дигар хизматчиёни ҳарбӣ» [6].

Ҳавасмандкунӣ бояд бо риояи принсипи ошкорбаёнӣ, яъне овардани он ба қисмҳои ҳарбӣ, қушунҳо ва ғ. сурат гирад.

Пешбурди эълоншуда бояд бечунучаро иҷро карда шавад, яъне бо анҷом додани амали муайян (супоридани мактуб, тухфа, пул, бекор кардани фармони ҷазо, гузоштани сабти дахлдор дар варақаи мукофотпулӣ, ҷарима ва ғ.) ба охир мерасад.

Ҳавасмандгардонӣ, аз як тараф, ҳуқуқи субъективии командир (сардор) бошад, аз ҷониби дигар, уҳдадорӣ ҳуқуқи ӯ мебошад, ки дар қонун пешбинӣ шудааст.

Ҳуқуқи субъективӣ фармондеҳ барои татбиқи ҳавасмандкунӣ имкон медиҳад, ки ба ӯ бо салоҳиди худ, вале бо тартиби муқарраршуда татбиқи намудҳои ҳавасмандкунӣ, ки Фармондеҳии ҚМ-и ҶТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ кардаанд, пешбинӣ менамояд. Хизматчиӣ ҳарбӣ ҳуқуқи субъективӣ татбиқи ҳар гуна ҳавасмандгардониро надошта, аз командир (сардор) талаб карда наметавонад, ки нисбат ба ӯ ҳавасмандӣ таъин кунад. Додани унвони

собикадори хизмати ҳарбӣ хангоми фарорасии синни нафақа дар синни пирӣ боиси ба даст овардани ҳуқуқҳо ва кафолатҳои (имтиёзҳои) иҷтимоие мегардад, ки барои собикадорони меҳнат пешбинӣ шудаанд.

Ҳавасмандкунии инфиродӣ ва дастачамъӣ аз ҷиҳати мазмун маънавӣ, моддӣ ё омехта, яъне унсурҳои маънавӣ ва моддиро дар бар мегирад. Аз рӯйи субъектҳои ҳавасмандгардонӣ ҳавасмандкуниҳо чун мешаванд: 1) ба ҳавасмандгардонии командирон ё сардорон (эълони миннатдорӣ, кадрдони бо тухфаҳои қиматбаҳо ва пул, диплом, нишони сарисинагӣ ва ғ.); 2) барои мукофотҳое, ки мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ мурочиат мекунанд (мукофотҳои давлатӣ, дипломҳо, додани унвонҳои фахрӣ ва ғ.); 3) барои ҳавасмандгардонии ташкилотҳои ҷамъиятӣ (сипоснома, мукофотонидани ифтихорномаҳо, инъомҳои номӣ, нишонҳои сарисинагии фахрӣ ва ғ.).

Ҳуқуқи командирон оид ба татбиқи намудҳои гуногуни ҳавасмандкунӣ вобаста ба мавқеи хизматиашон, яъне мансаб (вазифа) ва рутбаи ҳарбӣ фарқ мекунанд.

Вақте командир (сардор) чунин мешуморад, ки ҳуқуқҳои ба ӯ додашуда кофӣ нестанд, ӯ метавонад бо ваколати командир (сардор)-и калон дар бораи ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ мурочиат намояд.

Чорабиниҳои махсуси ҳавасмандкунӣ аз ҷониби маъмурияти ҚМ-и ҚТ муқаррар карда мешаванд, ки онҳо барои категорияҳои гуногуни хизматчиёни ҳарбӣ фарқ мекунанд.

Дар низоми ҳозираи ҳавасмандгардонӣ омили субъективӣ хеле калон аст, зеро татбиқи чораҳои ҳавасмандгардонӣ салоҳияти истисноии маъмурият (командирон ва сардорон) мебошад. Дар баробари ин, дар рафти ислоҳоти ҳарбӣ ва гузаштан ба артиши касбӣ ин масъала бояд равшантар танзим карда шавад; меъёрҳое, ки тибқи онҳо ба хизматчиёни ҳарбӣ ҳуқуқи пешбарӣ дода мешавад, бояд ба таври меъёрӣ муқаррар карда шаванд: иҷрои намунавӣ дар вазифаҳои хизматӣ, хизмати

дарозмуддат ва бенуксон, ба даст овардани натиҷаҳои мусбат бо сарфи камтари қувва, вақт, маблағ ва ғайра.

Таваҷҷуҳ ба эҳтиёҷоти кадрҳои ҳарбӣ, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии вобаста ба болоравӣ ва нуфузи артиш, мақоми хизматчиёни ҳарбӣ таҳия ва амалӣ менамояд. Воқеан, хизматчиёни ҳарбӣ шумораи хеле зиёди имтиёзҳои гуногун доранд. Ҳамаи ин имтиёзҳо ба беҳбуди вазъи молӣ, баланд бардоштани нуфузи хизмати ҳарбӣ, таъмини вуруди кадрҳо ба хизмати ҳарбӣ нигаронида шудааст. Бо назардошти мушкилоти маблағгузори артиш, ки имрӯз дар назди давлат қарор дорад, метавон гуфт, ки имтиёзҳои ҳарбӣ, ки ба хизматчиёни ҳарбӣ дода мешаванд, яке аз тадбирҳои воқеӣ чихати дар сатҳи муайян нигоҳ доштани мақоми хизматчиёни ҳарбӣ мебошад.

2.2. Ҳуқуқҳои инсон дар соҳаи уҳдадори ҳарбӣ ва татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Татбиқи ҳуқуқ дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳамчун татбиқи имкониятҳои аз ҷониби давлат муқарраршуда ва кафолатдодашуда, ки барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои субъективии шахсони воқеӣ нигаронида шудаанд, фаҳмида мешавад. Ҳуқуқ тавассути рафтори ғайриқонунии шахс дар истифодаи арзишҳо ва неъматҳои моддию маънавий амалӣ мегардад [168, с. 203].

Чунончӣ, Г.Н. Манов ва А.В. Василев ишора кардаанд, ки амалӣ гардондани ҳуқуқ ғайриқонунӣ, ки ба иродаи дар қонун ифодаёфта мувофиқ буда, аз ҷихати субъективӣ амалишавии ҳуқуқ бо муносибати субъект ба талаботи ҳуқуқи ҳангоми содир намудани амали пешбинишуда тавсиф мешавад. Вай метавонад ба татбиқи қонун ба иҷрои дастурҳои қонунӣ, дарк намудани вазифаи ҷамъиятӣ ё аз тарси оқибатҳои ногувор манфиатдор бошад. Агар яке аз шартҳои ҳатмӣ вайрон карда шавад, иҷро сурат намегирад [37, с. 206; 78, с. 206].

Ба андешаи И.И. Саидов, махз ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ дар марҳалаҳои ибтидоии сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ авлавият пайдо карданд, ки дар ҷараёни тағйир додани вазъи ҳуқуқии категорияҳои гуногуни аҳолии маҳаллӣ васеъ истифода мешуданд, ба баҳодиҳии ҳуди онҳо ба инсоният мусоидат карданд. Дар баробари ин, дар Тоҷикистон ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ бо назардошти хусусиятҳои шуур ва психологияи аҳоли, дар шароити мавҷуд набудани таҷрибаи давлатӣ ва амалияи ҳуди онҳо дар татбиқи меъёри онҳо ба амал бароварда мешуд [184, с. 4].

Шаҳрванд бояд аз ибтидо то анҷоми таълими ҳарбӣ амалҳоеро анҷом диҳад, ки ба таълим ва иҷрои вазифаҳои хизматчиёни ҳарбӣ нигаронида шудааст, инчунин, аз амалҳои, ки ба ин ҳалал мерасонад, худдорӣ намояд. Ҳамин тавр, шаҳрвандон аз лаҳзаи ба қисми захиравӣ сафарбар шудан ва то ба охир расидани муҳлати дар он буданаш ё расидан ба муҳлати дар боло зикргардидаи давомнокии умумии таълими ҳарбӣ метавонад такроран ба хизмати ҳарбӣ даъват карда шавад ва аз таълими ҳарбӣ гузарад. Миқдори умумии вазифаҳои ҳарбӣ, ки шаҳрванд дар ин давра даъват карда мешавад, ба салоҳдиди мақомоти ваколатдор, ки дар ин масъала озодии зиёд доранд, вобаста аст.

Танҳо дар давраи сафарбаркунӣ, вазъияти ҳарбӣ, инчунин, дар давраи ҷанг инҳо ба амал бароварда мешаванд: 1) тайёрии ҳарбӣ дар давраи вазъияти ҳарбӣ ва давраи ҷанг; 2) даъват ба хизмати ҳарбӣ барои сафарбарӣ, дар ҳолати ҳарбӣ ва замони ҷанг; 3) хизмати ҳарбӣ дар давраи сафарбарӣ, дар ҳолати ҳарбӣ ва замони ҷанг. Аз сабаби мавҷуд будани камбудихо дар танзими ҳуқуқии ин шаклҳои иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ доварӣ кардани амалҳои, ки содиршуда ё худдорӣ аз он барои шаҳрвандони уҳдадор зарур аст, то андозае душвор мебошад. Ҳамин тавр, барои ҳар шаҳрванд дар вақти тайёрии ҳарбӣ дониш ва маҳорати муайяни ҳарбиро аз худ кардан лозим меояд.

«Мазмуни уҳдадорӣ ҳарбӣ муносибатҳои ҳуқуқие мебошад, ки дар бораи зарурати иҷрои баъзе амалҳо ва худдорӣ кардан аз дигар амалҳои шаҳрвандон ҳангоми иҷрои вазифаи ҳарбӣ инкишоф меёбад», ки ин

талабот, асосан, мусбат аст. «Ба дугонагии мазмуни вазифаи ҳарбӣ аҳаммият надодан низ беэҳтиётӣ маҳсуб мешавад, зеро дар ин маврид муносибатҳои ҳуқуқии конституционӣ ба маъмури ворид мешаванд» [186, с. 154], дар ҳоле ки дар байни онҳо марз гузоштан душвор аст.

Дар Тоҷикистон муайян кардани категорияҳо ва синну соли даъват ба хизмати ҳарбӣ тавассути Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», инчунин, санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор муқаррар карда мешавад. Дар ин ҷо шарҳи категорияҳои умумӣ ва маҳдудиятҳои синну соли даъват ба хизмати ҳарбӣ оварда шудааст:

1. Категорияҳои даъвати ҳарбӣ: а). даъвати доимӣ: Ба ин гурӯҳ шахсоне дохил мешаванд, ки ҳаққи хизмати ҳатмии ҳарбӣ доранд. Онҳо тибқи синну сол, вазъи саломатӣ ва дигар меъёрҳои муқаррарнамудаи қонун даъват карда мешаванд. б). Даъвати ҳатмии ҳарбӣ: «Ба ин гурӯҳ шахсоне дохил мешаванд, ки хизмати ҳатмии ҳарбиро адо кардаанд, вале то ҳол уҳдадорӣҳои муайяноро иҷро мекунанд, ба монанди иштирок дар омодаسازی захиравӣ ё омода будан барои сафарбарӣ дар ҳолатҳои фавқулода.

2. «Маҳдудиятҳои синну сол: а). Синну соли даъват: Синни умумии даъват дар Тоҷикистон аз 18 то 27-сола аст. Ин маъноӣ онро дорад, ки шаҳрванде, ки ба синни 18 мерасад ва аз 27 нагузаштаст, ба хизмати ҳатмии ҳарбӣ ҷалб мешавад» [6]. б). Уҳдадорӣҳои эҳтиётӣ. Пас аз адои хизмати ҳатмии ҳарбӣ шахсони воқеӣ то синни муайян уҳдадорӣҳои захиравӣ доранд. Маҳдудиятҳои синну соли мушаххаси уҳдадорӣҳои захиравӣ фарқ карда, ба омилҳои ба монанди рутба, ихтисос ва собиқаи корӣ вобаста аст.

Бояд қайд кард, ки вобаста ба ҳолатҳои муайян, аз қабилӣ вазъи саломатӣ, таҳсилот ва дигар асосҳои аз ҷониби қонун эътирофшуда дар категорияҳо ва маҳдудиятҳои синну соли даъват истисноҳо ё тағйиротҳои мушаххас вучуд дорад. Илова бар ин, меъёрҳо ва категорияҳои синну соли даъват, мутобиқи талаботи тағйирёбандаи ҚМ ва масъалаҳои амнияти миллӣ, дигаргун ё нав карда мешаванд.

Дар соҳаи хизмати ҳарбӣ шаҳрвандон дар ҚТ ҳам уҳдадорихо ва ҳам ҳуқуққое доранд, ки тибқи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки уҳдадорихои ҳарбиро танзим мекунанд, пешбинӣ шудаанд.

Бояд қайд кард, ки уҳдадорихо ва ҳуқуқҳои мушаххаси шаҳрвандон дар соҳаи хизмати ҳарбӣ вобаста ба рутба, вазифа ва қонуну қоидаҳои татбиқшаванда фарқ мекунанд.

Дар Тоҷикистон ташкили комиссияҳои даъват барои иҷрои вазифаи низомӣ ва интихоби афрод ба хизмати ҳарбӣ муҳим арзёбӣ мешавад.

Тартиби муоинаи тиббӣ ва интихоби даъватшавандагон дар Тоҷикистон аз чанд марҳила барои арзёбии омодагии ҷисмонӣ ва вазъи саломатии афрод иборат аст:

1. Ҳисобот оид ба даъвати ҳарбӣ. Шаҳрвандоне, ки ба даъвати ҳарбӣ ҳуқуқ доранд, вазифадоранд, ки дар муҳлатҳои муқарраршуда ба комиссияи даъват ё комиссариати даъваткунанда ҳозир шаванд.

2. Санҷиши ибтидоӣ. Ҳангоми гузориш додан, шахсони алоҳида аз раванди муоинаи ибтидоӣ мегузаранд, ки маъмулан тафтиши маълумоти шахсӣ, ҳуҷжатҳо ва меъёрҳои мутабиқат ба даъватро дар бар мегирад.

3. Муоинаи тиббӣ: а) арзёбии пешакии тиббӣ. Даъватшавандагон аз муоинаи пешакии тиббӣ мегузаранд, то ҳама гуна мушкилоти саломатӣ ошкор ё шароите, ки онҳоро аз хизмати ҳарбӣ маҳрум месозад, муайян карда шавад. Ин арзёбӣ имтиҳони асосии ҷисмониро дар бар мегирад, аз қабали қад, вазн, биниш ва санҷиши шунавоӣ. б) муоинаи ҳамачонибаи тиббӣ. Онҳое, ки аз ташҳиси пешакӣ мегузаранд, муоинаи ҳамачонибаи тиббӣ, ки аз ҷониби мутахассисони соҳаи тиб гузаронида мешаванд. Ин ташҳис вазъи умумии саломатӣ, омодагии ҷисмонӣ ва ҳатарҳои эҳтимолии тиббии даъватшавандагонро арзёбӣ мекунад. в) санҷишҳо ва арзёбии тиббӣ: Муоинаи ҳамачонибаи санҷишҳои гуногуни тиббиро дар бар мегирад, аз қабали санҷишҳои хун, санҷиши пешоб, рентгенҳо ва электрокардиограммаҳо (ЭКГ), барои арзёбии параметрҳои мушаххаси саломатӣ ва ошкор кардани ҳама гуна шароити асосии тиббӣ.

Арзёбӣ ва қарор. Мутахассисони тиб дар асоси натиҷаҳои муоинаи ҳамачонибаи тиббӣ ва санҷишҳо қобилият ва мувофиқ будани шахсонро ба хизмати ҳарбӣ муайян мекунанд. Онҳо даъватшудагонро ба вазифаҳои ҳарбӣ мувофиқ, муваққатан корношоям (баҳодиҳии минбаъдаи тиббӣ ё таъбиқ талаб мекунанд) ё бо сабабҳои тиббӣ ба таври доимӣ барои хизмат корношоям гурӯҳбандӣ мекунанд.

Дар асоси баррасии масъалаи иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ, тибқи қонунгузори ҚТ, хулосаҳои асосии зеринро метавон чамбаст кард:

1. Асоси ҳуқуқӣ. Асосҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ дар Тоҷикистон, асосан, тавассути Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», ки ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шахрвандонро вобаста ба хизмати ҳарбӣ муайян менамояд, муқаррар карда мешавад.

2. Даъвати ҳарбӣ. Даъват дар Тоҷикистон аз рӯйи категорияҳо ва маҳдудиятҳои синну сол муайян карда мешавад ва шахрвандони қобили қабул дар асоси меъёрҳои мушаххас барои хизмати ҳарбӣ интихоб карда мешаванд. Азназаргузарони тиббӣ ва тартиби интихоб барои баҳодиҳии қобилияти даъватшавандагон гузаронида мешавад.

3. Уҳдадорӣҳо ва ҳуқуқҳо. Шахрвандон дар соҳаи хизмати ҳарбӣ уҳдадорӣҳои мушаххас доранд, аз ҷумла, риояи фармонҳо, риояи интизом ва иҷрои вазифаҳои ба зиммашон гузошташуда. Онҳо ҳуқуқ ба муносибати одилона, дастрасӣ ба хизматрасонии тиббӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсонии худро ҳангоми хизмати ҳарбӣ доранд.

4. Ташкил ва маъмурият. Комиссияҳои даъват барои ташкил ва идоракунии раванди даъват ба хизмати ҳарбӣ масъуланд. Онҳо ба сафи артиш гусел кардан ва ба сафи ҚМ фиристодани даъватшавандагонро назорат мекунанд.

5. «Хизмати алтернативии шахрвандӣ ва озодкунӣ. Тоҷикистон барои ашхосе, ки аз хизмати ҳарбӣ аз рӯйи вичдон саркашӣ мекунанд, хизмати алтернативии шахрвандӣ муқаррар кардааст» [6]. Озодкунӣҳо аз хизмати ҳарбӣ метавонанд барои категорияҳои алоҳидаи шахсон, ба монанди маъҷубон дода шаванд.

6. Гендер ва фарогирӣ. Эътирофоти афзояндаи аҳаммияти баробарии гендерӣ ва фарогирии занон ба артиш вучуд дорад. Бояд барои таъмини имкониятҳои баробар, роҳ надодан ба таъбиз ва дастгирии ҳамгироӣ ва пешрафти занон дар ҚМ саъй карда шавад.

Ғайр аз ин, интихоби тасодуфӣ ба даъватшавандагон дар интихоби шахсони дорой як қатор малакаҳо ва қобилиятҳои, ки барои самаранокии ҳарбӣ муҳим мебошад, кумак мекунад. Масалан, бо истифода аз низоми лотерея даъватшавандагон афроди табақаҳои мухталифи зиндагӣ ва дорой сатҳҳои гуногуни таҳсилу омӯзишро интихоб мекунанд, ки ин ба таъсиси неруи ҳамаҷониба ва муассири ҳарбӣ мусоидат мекунад.

Истифодаи қуръа барои ҳайати артиш аз қадим маъмул аст. Дар замони муосир қуръакашӣ дар ҷаҳон, бахусус дар кишварҳои аврупоӣ васеъ паҳн шудааст. Аз ҷумла, дар Фаронса дар асри XVIII, ҳатто дар замони Луис баъзан одамонро бо қуръа барои хизмат дар полкҳои милитсия интихоб мекарданд. Соли 1805 Наполеони I низоми навро ҷорӣ намуд, ки мувофиқи он хизматчиёни ҳарбӣ то соли 1814 аз рӯйи рӯйхат бо истифода аз қуръа даъват карда мешуданд. Артиши турк низ бо қуръакашӣ ҷалб мешуд [136, с. 444]. ИМА аз рӯзҳои аввали мавҷудияти худ интихоби тасодуфии навоарон ва сафарбаркуниро анҷом медиҳад [135, с. 439]. Ба гуфтаи В.Н. Руденко, татбиқи усули интихоби тасодуфӣ ҳатто дар сохторҳои давлатӣ самаранок аст [137, с. 496]. Дар Афинаи қадим аксари мансабдорон аз рӯйи қуръа интихоб мешуданд. Илова бар ин, ивазкунии кадрҳо хеле зуд-зуд ба амал меомад: масалан, судяҳои халқӣ ҳамагӣ як рӯз, аз ҷониби Шуро ба муддати як сол интихоб карда мешуданд. Юнониҳо фаҳмида буданд, ки усули лотерея кӯшишҳои зиддиҷамъиятии номзадҳоро барои ба даст овардани мавқеи дилхоҳашон барбод медиҳад. Баргузориҳои қуръа таъсири шахсии довталабро барои ин вазифа безарар мегардонад [141, с. 146].

К.И. Слесарский якчанд навъи моделҳои ҳуқуқии даъватро ҷудо мекунад ва дар байни онҳо интихоби тасодуфӣ зикр шудааст [147, с. 48].

Ба омӯзиши мавзӯ метавон 3 усули интихоби тасодуфиро чудо кард: лотерея, меъёрҳо ва даъвати бюллетенҳо.

А) Лотерея як усули интихоби тасодуфӣ мебошад, ки истифодаи генератори рақамҳои тасодуфӣ ё усули дигари тасодуфиро барои интихоби афрод ба хизмати ҳарбӣ дар бар мегирад. Ин усул дар чанд кишвар, аз ҷумла дар ИМА дар давраи ҷанги Вьетнам истифода мешуд [214]. Бартариҳои қуръакашӣ дар он аст, ки он усули интихоби комилан тасодуфӣ ва беғаразона буда, адолат ва баробариро таъмин мекунад, ҳарчанд бекамбудӣ нест, зеро он маҳорат, қобилият ва майлу хоҳиши шахсиро ба назар намегирад.

Б) Меъёрҳо як усули интихоби тасодуфӣ мебошад, ки интихоби одамонро дар асоси омилҳои гуногун, ба монанди синну сол, ҷинс ва шугл дар бар мегирад. Дар низоми лоиха, одамон, одатан, дар асоси маҷмуи меъёрҳои муайянкардаи ҳукумат ё артиш интихоб карда мешаванд. Ин усул дар чанд кишвар, аз ҷумла, дар ИМА дар давраи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва ҷанги Корея истифода мешуд. Бартариҳои ин усул дар он аст, ки дар он малака, қобилият ва афзалиятҳои инфиродӣ ба эътибор гирифта мешавад. Бо вуҷуди ин, ҷанбаи манфии он дар он аст, ки беадолатона ҳисобида шавад, зеро ба гурӯҳҳои муайян имтиёз дода шуда, ба ин аз хизмат озод мегарданд.

В) Даъвати бюллетенҳо як усули интихоби тасодуфӣ мебошад, ки интихоби шахсонро дар асоси бюллетенҳо ё низоми овоздиҳӣ дар бар мегирад. Ҳангоми таҳияи бюллетенҳо одамон, одатан, дар асоси овоздиҳии аҳоли ё кумита интихоб карда мешаванд. Ин усул дар чанд кишвар, аз ҷумла дар Исроил истифода мешавад. Бартариҳои даъват ба хизмати ҳарбӣ бо роҳи овоздиҳӣ дар он аст, ки он кафолат медиҳад, ки сарбозон дар асоси иродаи мардум интихоб карда шаванд, ки ин ба таҳкими эътимоди мардум ва дастгирии артиш мусоидат мекунад. Бо вуҷуди ин, ҷанбаи манфии он ин аст, ки ноодилона ҳисобида мешавад, зеро метавонад гурӯҳҳои муайян ба раванди овоздиҳӣ таъсири бештар дошта бошанд.

Кишварҳои гуногун даъвати тасодуфиро бо усулҳои гуногун амалӣ мекунад. Дар ин ҷо мо таҷрибаи се кишварро таҳлил мекунем: ИМА, Исроил ва Кореяи Ҷанубӣ.

ИМА лоиҳаи низомро дар давоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ, Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ, ҷанги Корея ва ҷанги Ветнам татбиқ кардааст. Интиҳоб ба синну сол асос ёфта буд ва мардони мувофиқ аз рӯйи санаи таваллудашон интиҳоб карда мешуданд. Дар давоми ҷанги Ветнам, соли 1969 низоми қуръакашӣ ҷорӣ карда шуд, то нигарониҳо дар бораи адолати лоиҳаро бартараф кунад. Низоми қуръакашӣ аз рӯйи санаи таваллуди шахс ва интиҳоби тасодуфӣ асос ёфта буд, ки он низоми пештараи комиссияҳои маҳаллии лотереяро иваз кард. Даъвати ҷарбӣ дар соли 1973 бекор карда шуд ва аз он вақт инҷониб ИМА ба артиши ихтиёриён таъя мекунад.

Исроил аз замони таъсисаш дар соли 1948 барои мардон ва занон хизмати ҳатмии ҷарбӣ дорад. Собикаи қор вобаста ба ҷинси шахс ва намуди хизмат фарқ мекунад: мардон се сол ва занон ду сол хизмат мекунад. Раванди интиҳоб дар асоси даъват ба хизмати ҷарбӣ тавассути овоздиҳӣ ва шахсони алоҳида дар асоси низоми лотерея интиҳоб карда мешаванд. Раванди даъват ба артиш ҳамчун як маросими муҳим барои ҷомеаи Исроил маҳсуб мешавад [116, с. 76-77].

Кореяи Ҷанубӣ дар соли 1950 барои мардон хизмати ҳатмии ҷарбӣ дошт. Собикаи қор вобаста ба қисми ҷарбӣ ва намуди хизмат фарқ карда, мардон қариб ду сол хизмат мекунад. Раванди интиҳоб ба низоми лотерея асос ёфтааст, ки мардони мувофиқ ба таври тасодуфӣ интиҳоб карда мешаванд. Низоми даъват дар Кореяи Ҷанубӣ як ҷузъи муҳими стратегияи амнияти миллии ин кишвар дониста мешавад ва барои таъмини он тарҳрезӣ шудааст, то кишвар неруи низомии тавоно ва хуб омӯзишдида дошта бошад.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи кишварҳои гуногун бо таҳияи тасодуфӣ вобаста ба шароити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии онҳо фарқ мекунад. ИМА низоми даъватро дар давоми ҷанг ҷорӣ кард, аммо он дар соли 1973 бекор карда шуд. Исроил аз замони таъсисаш хизмати ҳатмии ҷарбӣ

дорад ва даъвати артишро тавассути овоздихӣ барои интихоби афрод истифода мекунад. Кореяи Ҷанубӣ барои мардон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад ва барои интихоб аз низоми лотерея истифода менамояд. Ҳарчанд татбиқи даъвати тасодуфӣ гуногун бошад ҳам, принципҳои асосии адолат, баробарӣ ва самаранокӣ барои даъвати ҳарбӣ муҳим боқӣ мемонад.

Афзалиятҳо ва нуқсонҳои усулҳои гуногуни интихоби тасодуфӣ, ки дар се кишвар истифода мешаванд, ба ин зайланд:

– манфиатҳои интихоби тасодуфӣ дар ИМА;

– тартиби даъват ба ҚМ дар давраи ҷанг шумораи кофии сарбозонро таъмин мекард;

– низоми қуръакашӣ, ки дар давоми ҷанги Ветнам истифода шудааст, усули интихоби одилона ҳисобида мешуд;

– барҳам дода шудани даъвати ҳарбӣ боиси ба вучуд омадани артиши умумӣ-ихтиёрӣ гардид, ки бо маҳорати кордонӣ маъруф аст.

Камбудихои интихоби тасодуфӣ:

– бархе гурӯҳҳо, бахусус, онҳое, ки аз хизмат озод нашудаанд, низоми даъват ба артишро ноодилона мешуморанд;

– лоиҳаи низомро барои он танқид карданд, ки камсамар буда, маҳорату қобилияти одамро ба назар намегирад;

– низоми қуръакашӣ, ки дар давоми ҷанги Ветнам истифода мешуд, барои тасодуфӣ будан ва ба назар нагирифтани афзалиятҳои инфиродӣ танқид карда мешуд.

Дар Исроил хизмати ҳатмии ҳарбӣ кафолат медиҳад, ки шумораи зиёди сарбозони омӯзишдида пайваста дар ҳолати омодабош қарор дошта бошанд.

Даъват ба хизмати ҳарбӣ тавассути бюллетен интихоби одилоноро таъмин мекунад, зеро дар он ҳамаи ашхосе, ки ба хизмати ҳарбӣ ҳуқуқ доранд, имконияти баробари интихоб шуданро доранд.

Хизмати ҳарбӣ ҳамчун мактаби мардонагӣ барои ҷавонони исроилӣ арзёбӣ шуда, ҷузъи муҳимми фаъолияти ҷомеаи Исроил маҳсуб мешавад.

Камбудихои интихоби тасодуфӣ:

«– хизмати ҳатмии артишро метавон як бори гарони бархе аз афрод, бахусус, онҳое, ки ба хизмати ҳарбӣ майл надоранд, арзёбӣ кард;

– аз занон талаб карда мешавад, ки нисбат ба мардон муддати кӯтоҳтар хизмат кунанд, ин як навъ табъиз бардошт мешавад»;

– бархе гурӯҳҳо, бахусус, онҳое, ки бо сиёсати давлат муҳолифанд, даъвати ҳарбӣ бо роҳи раъйро ноодилона арзёбӣ кунанд.

Афзалиятҳои хизмати ҳатмии ҳарбӣ дар намунаи Кореяи Ҷанубӣ:

– хизмати ҳатмии ҳарбӣ кафолат медиҳад, ки шумораи зиёди сарбозони омӯзишдида дар ҳолати фавқулодаи миллӣ дастрас бошанд;

– низоми лотерея, ки барои интиҳоб истифода мешавад, кафолат медиҳад, ки ҳамаи шахсон имконияти баробари интиҳоб шуданро доранд;

– хизмати ҳарбӣ ҳамчун як роҳи тарғиби ваҳдати миллӣ ва ватандӯстӣ арзёбӣ мешавад.

Камбудихои интиҳоби тасодуфӣ:

– хизмати ҳатмии артишро метавон як бори гарони бархе аз афрод, бахусус онҳое, ки ба хизмати ҳарбӣ майл надоранд, арзёбӣ кард;

– муддати кор барои мардон хеле тулонӣ ҳисобида мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳар як усули интиҳоб барои хизмати ҳарбӣ, ки дар се кишвар истифода мешавад, афзалиятҳо ва камбудихои худро дорад. Интиҳоби усул ба чанд омил, аз ҷумла, аз шароити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии кишвар вобаста аст.

Чорҷӯби ҳуқуқӣ ва сиёсатҳое, ки ба ҷалби тасодуфии ҳарбӣ таъсир мерасонанд, дар ҳар як кишвар фарқ мекунанд, фарқиятҳои асосиашон аз ин қабиланд:

Хизмати ҳатмӣ ва ихтиёрии ҳарбӣ: Баъзе кишварҳо, ба мисли Исроил ва Кореяи Ҷанубӣ, хизмати ҳатмии ҳарбӣ доранд, дар ҳоле ки дар баъзе кишварҳо, ба монанди ИМА хизмати ихтиёрии низомӣ амал мекунад. Ин ба чаҳорҷӯби ҳуқуқӣ ва сиёсати марбут ба лоихаи тасодуфӣ таъсир мерасонад, зеро хизмати ҳатмӣ раванди интиҳоби мураккабтар ва муфассалро барои даъватшавандагон талаб мекунад.

Доираи синну сол ва меъёрҳои мувофиқат ба хизмати ҳарбӣ вобаста ба кишвар фарқ мекунад. Масалан, дар Исроил мардон ва занон бояд дар синни 18-солагӣ хизмат кунанд, дар ИМА танҳо мардони аз 18 то 25-сола барои хизмат ҳуқуқ доранд. Баъзе кишварҳо барои гурӯҳҳои муайян, аз қабилӣ донишҷӯён ё одамони гирифтори беморӣ қоидаҳои озодкунӣ ва таъхирандозӣ доранд.

Чаҳорҷумба қонунӣ ва сиёсатҳои, ки ба таври тасодуфӣ қалби низомӣро танзим мекунанд, дар ҳар як кишвар фарқ мекунанд, аз ҷумла:

1. «ИМА як низоми ихтиёрӣ дорад, аммо дар ҳолати фавқулодаи миллӣ, ҳукумат як низоми интихобии хизматрасониро фаъол мекунад, ки рӯйхати ҳамаи мардони аз 18 то 25-соларо, ки ҳаққи хизмати ҳарбӣ доранд, нигоҳ медорад. Дар сурати иҷозати даъват ба хизмати ҳарбӣ, низом барои интихоби шахсон барои хизмати ҳарбӣ аз тариқи лотерея истифода мебарад».

2. «Исроил барои мардон ва занон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад, ки хизмат дар синни 18-солагӣ оғоз мешавад. Раванди интихобро «Қонун дар бораи даъвати ҳарбӣ» танзим мекунад, ки дар он меъёрҳои мувофиқат ва озодшавӣ, инчунин, тартиби даъват ва ба таъхир андохтани даъват ба хизмати ҳарбӣ муқаррар карда мешавад». Раванди интихоб, инчунин, аз ҷониби Нерӯҳои дифои Исроил назорат карда мешавад, ки қудрати дар баъзе ҳолатҳо истисно карданро дорад.

3. Кореяи Ҷанубӣ барои мардон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад, ки дар синни 18-солагӣ оғоз мешавад. Раванди интихобро «Қонун дар бораи хизмати ҳарбӣ» танзим мекунад, ки дар он меъёрҳои мувофиқат, озодкунӣ ва таъхирандозӣ муайян карда шудааст.

4. Норвегия барои мардон ва занон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад ва хизмат аз синни 19-солагӣ оғоз мешавад. Раванди интихобро «Қонун дар бораи хизмати ҳарбӣ» танзим мекунад, ки меъёрҳои мувофиқат, озодкунӣ ва таъхирро муайян кардааст. Раванди интихоб аз низомии лотерея истифода мешавад ва шахсони интихобшуда бояд аз муоинаи тиббӣ гузаранд, то мувофиқати онҳо барои хизмат муайян карда шавад.

5. Сингапур барои мардон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад, ки аз синни 18-солагӣ оғоз мешавад. Раванди интихобро Қонун дар бораи қабул танзим карда, дар он меъёрҳои мутобиқат, озодкунӣ ва таъхир андозӣ муайян карда шудааст. Раванди интихоб аз низоми компютери овоздиҳӣ истифода мешавад ва афроди интихобшуда бояд аз муоинаи тиббӣ гузаранд, то мутобиқати онҳо ба хизмат муайян гардад.

Ҳамин тариқ, чаҳорчӯби қонунӣ ва сиёсатҳое, ки ҷалби тасодуфиро танзим мекунанд, дар ҳар кишвар фарқ мекунанд ва ба омилҳое, ба мисли хизмати ҳатмӣ ва ихтиёрӣ, синну сол ва мувофиқат ба хизмати ҳарбӣ, усулҳои интихоб ва меъёрҳои озодкунӣ, ба таъхир андохтан ва хизмати алтернативӣ вобастаанд. Ин чаҳорчӯб ва сиёсатҳо аксар вақт бо омилҳои фарҳангӣ, сиёсӣ ва таърихӣ хосси ҳар як кишвар ташаккул меёбад.

Даъват ба хизмати ҳарбӣ, саркарда аз ҷӣ гуна анҷом шуданаш, як қатор масъалаҳои конституционӣ ва ҳуқуқи инсон, аз ҷумла озодии интихоб, таъйин ва ҳифзи баробарро ба миён меорад.

Дар ИМА мушкилоти ҳуқуқӣ ба лоиҳа аз замони ҷанги Вьетнам идома дорад. Дар парвандаи муҳимми Росткер бар зидди Голдберг (1981) Суди Олӣ мувофиқати конституционии даъвати танҳо мардонро бо далели он, ки қонун аз нақшҳои ҷангӣ хориҷ карда шудаанд ва бо мардон аз ҷиҳати хизмати ҳарбӣ баробар нестанд, тасдиқ кард. Аммо дар соли 2013 Вазорати дифоъ эълон кард, ки мамнуияти ширкати қонун дар ҷангҳо ролағв мекунад ва ин дар мавриди мувофиқати конституционии танҳо даъвати мардон саволҳо ба миён овард. Соли 2019 судияи федеролии Техас бо ишора ба тағйири нақши қонун дар артиш, даъвати танҳо мардонро хилофи Конститутсия шуморид. Қарор то замони шикоят боздошта шуд ва масъала ҳанӯз ҳалношуда боқӣ мондааст.

Дар Исроил барои озод кардани шаҳрвандони араб аз хизмати ҳарбӣ, ки таъйин арзёбӣ мешуд, мушкилоти қонунӣ ба бор овард. Соли 2017 Додгоҳи олӣ ин истисноро хилофи Конститутсия эълон кард ва ба ҳукумат як сол муҳлат дод, ки қонуни нави таҳия намуда, ин масъаларо ҳал

кунад. Аммо ҳукумат то ҳол натавонистааст дар мавриди қонуни нав ба тавофуқ бирасад ва ин масъала ҳанӯз ҳалношуда боқӣ мемонад [210].

Мушкилоти ҳуқуқии лоиҳаи тасодуфӣ барои хизмати ҳарбӣ ва амнияти миллӣ метавонад оқибатҳои ҷиддӣ дошта бошад. Масалан, агар суд муайян кунад, ки даъват ба хизмати ҳарбӣ хилофи Конститутсия аст, он ба нарасидани кадрҳои низомӣ оварда мерасонад, ки барои дифои кишвар метавонад пайомадҳои ҷиддӣ дошта бошад. Илова бар ин, қарорҳои судӣ барои дигар кишварҳое, ки лоиҳаи тасодуфиро истифода мебаранд, шояд таъсири печида дошта бошад, зеро ба он тағйироти қонунии дигар кишвар таъсир расонида метавонад.

Умуман, масъалаҳои ҳуқуқии ҳолатҳои ғавқулода як ҷанбаи муҳимми баҳс дар бораи адолат ва ҳуқуқи конституционии хизмати ҳарбӣ мебошанд. Ҳарчанд қарорҳои судӣ барои хизмати ҳарбӣ ва амнияти миллӣ таъсири назаррас дошта бошанд, онҳо боз дар таъмини одилона ва беғарази раванди интиҳоб ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон нақши муҳим мебозанд.

Дар ин ҷо метавон дар тақия ба таҳлилҳои боло чанд тавсия манзур намуд, аз ҷумла:

Таҳияи заминаи возеҳи ҳуқуқӣ ва сиёсат. Қонунгузор бояд заминаи дақиқи ҳуқуқӣ ва сиёсатеро таҳия кунад, ки раванди интиҳобро барои хизмати ҳарбӣ танзим намояд. Ин чаҳорчӯба бояд ба принципҳои ҳифзи баробарӣ ва роҳ надодан ба таъбиз асос ёбад ва барои таъмини раванди интиҳоби одилона ва беғараз тарҳрезӣ шавад.

Самаранокии усулҳои гуногуни интиҳобро арзёбӣ карда, қонунгузор бояд самаранокии онҳо, аз қабилӣ қуръакашӣ, даъвати ҳарбӣ ва даъватро баҳо дода, бартарӣ ва нуқсонҳои ҳар як усулро баррасӣ кунад. Қонунгузор усулро интиҳоб кунад, ки барои расидан ба ҳадафҳои ҚМ бештар муассир, одилона ва беғараз бошад.

Қонунгузор бояд шаҳрвандонро ба раванди интиҳоб ҷалб карда, шаффофият ва ҳисоботдиҳии онро таъмин намояд. Ба шаҳрвандон бояд имконият дода шавад, ки андешаи худро баён кунанд ва дар раванди

интиҳоб саҳм гузоранд ва ба онҳо дар бораи ҳуқуқу уҳдадорихояшон вобаста ба хизмати ҳарбӣ маълумот дода шавад.

Қонунгузор бояд шаҳрвандонро ба назорат ва арзёбии раванди интиҳоб ҷалб намояд, то самаранокии онро таъмин намояд. Онҳо бояд маълумотро дар бораи раванди интиҳоб ҷамъоварӣ кунанд ва ин маълумотро барои такмил ва тағйирот дар ҳолати зарурӣ истифода баранд.

Бо риояи ин дастурамалҳо сиёсатмадорон ва раҳбарони низомӣ метавонанд адолат, беғаразӣ ва самаранокии раванди интиҳоб ба хизмати ҳарбӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандонро таъмин намоянд.

Эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон яке аз самтҳои афзалиятноки давлатҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад [145, с. 28]. Ҳамчунин, бояд аз ҳисоби озодкунӣ ва имтиёзҳои, ки ба гуфтаи В.В. Анисимова, «аз паси ашроф тоҷирон, шаҳрвандони фахрӣ ва шахсони дорои маълумоти олии тадриҷан аз хизмат озод мешаванд, ба сокинони баъзе маҳалҳо низ имтиёзҳо дода шаванд» [94, с. 133].

Дар Тоҷикистон, аллақай, таҷрибаи гузаронидани чунин фаъолиятҳо, аз қабилӣ интиҳоб бар асоси адолат дида мешавад. Мисоли ин Маркази миллии тестӣ аст, ки ба шаҳрвандон кафолати ҳуқуқи баробар дар дохил шудан ба муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва олии касбиро додааст. Бар асоси ин пешниҳод мекунем, ки барои интиҳоби шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ чунин минбар таъсис дода шавад.

Дар Қарори Шурои Олии аз 9 сентябри соли 1991 «Дар бораи Эълумияи Истиқлолияти ҚТ» таъсиси ҚМ таъкид гардида буд, вале ташкили он дар баробари дигар ҳодисаҳои муҳимми солҳои 90-уми асри гузашта, ба Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии, аниқтараш ба фармони Раёсати Шурои Олии аз 18 декабри соли 1992 рост меояд.

«Бо назардошти ин зарурат, дар суҳанронӣ ба ифтихори 30-юмин солгарди таъсисёбии ҚМ-и ҚТ Роҳбари давлат Ҳукумати мамлакат, Вазорати мудофия ва дигар сохторҳои низомиро махсус вазифадор

намуданд, ки «Концепсияи мудофияи миллӣ»-ро таҳия ва пешниҳод намоянд» [209].

Ҳуҷҷати мазкур самтҳои асосии сиёсати мудофиявии мамлакатро муайян карда, дар баробари дигар чорабиниҳо, инчунин, тақвияти иқтидору имкониятҳои ҚМ, азнавсозӣ ва мучаҳҳазгардонии онҳоро чиҳати мутобиқ намудан ба хусусияти таҳдиду хатарҳо ва вазъияти зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир дар бар мегирад.

Оинномаи ҳарбӣ санади ҳуқуқие мебошад, ки фаъолияти ҚМ-ро танзим мекунад. Оинномаҳо фаъолияти ҳаррӯзаи хизматчиёни ҳарбӣ ва воҳидҳоро дар соҳаҳои гуногуни корҳои ҳарбӣ танзим намуда, ба умумиҳарбӣ ва ҷангӣ тақсим мешавад.

Оинномаи ҳарбӣ ҳуҷҷати расмие мебошад, ки ҳадафҳо, вазифаҳо, усулҳо ва принципҳои истифодаи хизматчиёни ҳарбӣ, ҷузъу томҳо ва иттиҳодияҳои намудҳои гуногуни ҚМ, қисмҳои қушунҳои (қувваҳои) сохторҳои ҚМ-ро муайян мекунад.

Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқӣ се тафсири истилоҳи ҳуқуқии «оиннома»-ро пешниҳод менамояд [61, с. 6]:

«– маҷмуи қоидаҳое, ки муносибатҳои дохилӣ-ташкilotиро танзим мекунад;

– маҷмуи қоидаҳои муқаррарнамудаи қонун ё дигар санади ҳуқуқӣ

– санади меъёрии ҳуқуқие, ки дар асоси он фаъолияти ҚМ (махз хамин тафсир мафҳуми оинномаро ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи ҳарбӣ)-ро ошкор мекунад» [112, с. 6].

Аввалин оинномаҳо баъди Инқилоби соли 1917 дар солҳои 1918-1919 пайдо шуданд, ки инҳо ба ҳисоб мераванд: Оинномаи хизмати дохилӣ, Оинномаи хизмати гарнизонӣ ва гвардия, Оинномаи хушкигард ва интизомӣ [95, с. 5].

Оинномаҳои ҳарбӣ ба оинномаҳои ҷангӣ ва умумиҳарбӣ тақсим мешаванд. Қоидаҳои ҷангӣ асосҳои тайёр кардан ва гузарондани амалиёти ҷангиро аз тарафи қисмҳои гуногун, намуд ва бахшҳои ҚМ, қисмҳои қушунҳо (қувваҳое), ки бевосита ин амалҳоро анҷом медиҳанд,

муайян мекунад; дигар отрядҳо (таъминоти ҷангӣ ва хизмат) бо дастурҳои дахлдор роҳбарӣ мекунад. «Оинномаи умумии ҳарбии ҚМ Ҷумҳурии Тоҷикистон тарзи ҳаёт ва фаъолияти ҳайати шахсиро ба танзим медарорад, муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбӣ, ҳуқуқи уҳдадорҳои умумӣ ва хизмати онҳо, тартиби иҷрои хизмати дохилӣ, гарнизонӣ, комендантӣ ва посбониро муайян мекунад». Ба инҳо дохил мешаванд: Оинномаи хизмати дохилӣ, Оинномаи интизомӣ, Оинномаи хизмати гарнизонӣ ва қаровулӣ ва Оинномаи сафорӣ.

Оинномаҳое, ки ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти ҚМ, дигар қушунҳо, ҷузъу томҳо ва мақомоти ҳарбиро танзим мекунад, оинномаҳои ҳарбӣ номида мешаванд. Оинномаҳои ҳарбӣ маҷмуи меъёриро ҳуқуқи рафтор ва фаъолияти хизматчиёни ҳарбӣ мебошанд, ки барои муддати тӯлонӣ муқаррар гардида, ҷанбаи муайяни ҳаёт, рӯзгор, таълим ва истифодаи ҷангии ҚМ ё ҷузъҳо (хизматҳои) онҳоро танзим мекунад. Оинномаҳои ҳарбӣ як системаи муттасил, дар ҳаёт санҷидашудаи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқии рафтор ва фаъолияти хизматчиёни ҳарбӣ мебошанд, ки бо амалия ва таҷрибаи рушди ҳарбӣ пайваста бой мешаванд. Чунончи, мутахассисони соҳаи ҳарбӣ дуруст қайд мекунад, ки «дар оинномаҳои ҳарбӣ таҷрибаи бисёр ҷангҳо ва наслҳои муҳофизони Ватан гирд оварда шудааст. Онҳо рафтору фаъолияти хизматчиёни ҳарбӣ, ҳаёт, зиндагии рӯзмарро ба танзим медароранд ва низомномаи ҷангӣ амалҳоро дар вазъияти ҷангӣ танзим мекунад» [110, с. 4].

Бо тағйирёбии ин омилҳо ва ҷамъоварии таҷрибаи нав қоидаҳои ҷангӣ мушаххас ва таҷдиди назар карда мешаванд.

Низомномаҳои ҷангӣ муносибатҳои ҷамъиятиро, ки ҳангоми иҷрои супоришҳои ҷангӣ дар давраи осоишта (вазифаҳои ҷангӣ, хизмати ҷангӣ, хизмати сарҳадӣ ва ғ.) ва истифодаи ҷангии қушунҳо ва қувваҳои ҳарбии баҳрӣ дар шароити воқеии ҷанг (дар вақти ҷанг ва даргириҳои мусаллаҳона) ба вуҷуд меоянд, танзим мекунад. Вобаста ба ин, олимони ҳуқуқи ҳарбӣ масъалаи ташаккули як зерсоҳаи нисбатан мустақил дар ҳуқуқи ҳарбӣ – ҳуқуқи оперативӣ, ки фаъолияти қушунҳо (қувваҳо)-ро дар

шароити муқовимати мусаллаҳона танзим менамояд, ба таври асоснок ба миён мегузоранд. Чунин ба назар мерасад, ки асоснокии илмии ин масъала имрӯз яке аз самтҳои ояндадори рушди илми ҳуқуқи ҳарбӣ мебошад.

Ислоҳоти ҳарбӣ дар ИҶШС дар солҳои 1924-1925 гузаронида шуда, дар он қабул намудани системаи омехтаи ҚМ пешбинӣ карда шудааст. Шумораи ҚМ 540 ҳазор нафар кам карда шуд. Барои коргарони эҳтиётӣ тайёрии васеъ қорӣ карда шуд, басти қорӣ ва сохтори қор ба тартиб оварда шуда, системаи нави тайёрии қангӣ муқаррар гардид, низомномаи нав тартиб дода шуд, қонун дар бораи хизмати ҳатмии ҳарбӣ ва ягонагии фармондеҳӣ қорӣ карда шуд.

Дар ҚТ 4 Оиннома вобаста ба уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ амал мекунад:

1. «Оинномаи интизомии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 10 декабри соли 1999, №868 тасдиқ шудааст [15].

2. Оинномаи хизмати дохилии ҚМ ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 5 декабри соли 2001, №469 тасдиқ шудааст [18].

3. Оинномаи хизмати гарнизонӣ ва қаровулии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 4 апрелии соли 2001, №273 тасдиқ шудааст [17].

4. Оинномаи сафороии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 6 юни соли 2001, №311 тасдиқ шудааст» [16].

Дар банди 1 Оинномаи интизомӣ омадааст, ки тамоми хизматчиёни ҳарбии ҷузъу томҳои гуногуни ҚМ-и ҚТ, аз ҷумла қисмҳои ҳарбӣ, ситодҳо, идораҳо ва муассисаҳои таълимии ҳарбӣ дастурҳои дар Оиннома зикргардидаро қатъиян риоя намоянд. Ин уҳдадорӣ ба шахсон, новобаста ба рутбаҳои ҳарбӣ, мақоми касбӣ ва нақши мушаххас дар хизмати ҳарбӣ таъмин карда мешавад.

Ин санад ҳуқуқ ва уҳдадориҳои умумии хизматчиёни ҳарбии ҚМ ва муносибати байни онҳо, уҳдадориҳои шахсони мансабдори полк ва қисмҳои он, инчунин, қоидаҳои тартиботи дохилро муайян мекунад. Оинномаи интизомӣ моҳияти интизоми ҳарбӣ, уҳдадориҳои хизматчиёни ҳарбиро оид ба риояи он, навъҳои ҳавасмандгардонӣ ва ҷазоҳои интизомӣ, ҳуқуқҳои фармондеҳони (сардорони) татбиқи онҳо, инчунин, тартиби пешниҳод ва баррасии пешниҳодҳоро муайян мекунад.

Дар оинномаи интизомӣ мафҳуми интизоми ҳарбӣ дода шудааст, ки он иҷрои қатъӣ ва дақиқи қоидаву тартибот аз ҷониби ҳамаи хизматчиёни ҳарбӣ ба ҳисоб меравад.

«Роҳҳои таъмини интизоми ҳарбӣ тибқи низомнома чунинанд:

– тарбияи хизматчиёни ҳарбӣ дар руҳияи сифатҳои баланди маънавӣ
– психологӣ;

– масъулияти шахсии хизматчиёни ҳарбӣ;

– нигоҳ доштани интизоми дохилӣ;

– ташкили омодагии ҷангӣ;

– тавассути фароҳам овардани шароити зарурии маишӣ ва ғ». [15].

Дар қисматҳои дигари Оинномаи интизомӣ уҳдадориҳои командир ва воситаҳои ҳавасмангардониву ҷавобгарии интизомӣ муайян карда мешавад.

Гарнизон аз қисмҳои ҳарбии иборат аст, ки доимӣ ё муваққатан дар маҳалли аҳолинишин ё берун аз он ҷойгир карда шудаанд. Ба гарнизони калон чун қоида ҳамаи қисмҳои ҳарбии дар маҳалҳои наздиктарин воқеъгардида дохил мешаванд.

Мақсади хизмати гарнизонӣ таъмини риояи интизоми ҳарбӣ дар гарнизон мебошад. Хизмати қаровулӣ барои ҳифзи боэътимоди анбор ва аслиҳа, техникаи ҳарбӣ ва дигар лавозимоту объектҳои ҳарбию давлатӣ таъин шудааст. Барои иҷрои уҳдадориҳои қаровулӣ посбонҳо таъин карда мешаванд. Посбон воҳиди мусаллаҳе мебошад, ки барои иҷрои вазифаи ҷангии посбонӣ ва ҳифзи парчамҳои ҷангӣ, иншооти ҳарбӣ ва давлатӣ,

инчунин, хифзи баталони интизомӣ таъин шудааст. Ба посбонӣ инҳо таъин карда мешаванд:

- сардори посбон;
- посбонҳо аз рӯйи шумораи постҳо ва сменаҳо [95, с. 5];

Қисмати дигари Оинномаи интизомиро институти ҳавасмандгардонӣ ташкил медиҳад, зеро ин барои баланд бардоштани интизом ва ҳисси ватандӯстӣ муҳим ба ҳисоб меравад.

Ҳавасмандгардонии кормандонро моддаи 61 Кодекси Меҳнат, шартномаи коллективӣ, созишнома ё қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнат, инчунин, оинномаҳо ва низомномаҳо дар бораи интизом ва ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ муайян мекунад:

- бекор кардани ҷазои интизомии қаблан додашуда;
- изҳори миннатдорӣ;
- иҷозати тарки қисми ҳарбӣ;
- хизматчиёни ҳарбии хизмати ҳатмӣ, аз ҷумла онҳое, ки ба хориҷа сафар мекунанд;
- ҳудуди гарнизон;
- паём ба волидон (шахсоне, ки сарбон дар кӯдакӣ дар парастории онҳо буд);
- иҷрои намунавии уҳдадорихои ҳарбӣ ва гирифтани мукофотҳо;
- «зиёд кардани давомнокии рухсатии хизматчиёни ҳарбӣ дар тамоми давраи хизмати ҳарбӣ;
- бо шаҳодатнома, тухфаи қиматбаҳо ё пул қадрдонӣ намудан;
- қадрдонии акси шахсии хизматчии ҳарбӣ, ки бо Парчами ҳарбии қисми ҳарбӣ кушода гирифта шудааст;
- ба хизматчиёни ҳарбии дорои рутбаи ҳарбии «аср» додани рутбаи ҳарбии «ефрейтор»;
- ба хизматчиёни ҳарбии дорои рутбаҳои ҳарбии «сержант» ва «сержанти калон» додани рутбаи навбатии ҳарбӣ нисбат ба рутбаи ҳарбӣ, ки мутобиқи вазифаи ҳарбии ишғолкардааш пешбинӣ шудааст, як зина баландтар»;

– ба Китоби фахрии қисми ҳарбӣ дохил кардани номи хизматчиҳои ҳарбӣ.

Нисбат ба афсарон дар шакли пеш аз муҳлат додани рутбаи навбатии ҳарбӣ ҳавасмандкунӣ татбиқ карда мешавад. Илова ба ин, афсарони баландпоя ба ғайр аз имтиёзҳои дар боло зикршуда метавонанд барои тамоми давраи хизмат бо силоҳҳои шахсӣ қадрдонӣ шаванд [108, с. 52].

Ҳамин тавр, бо таҳлили намудҳои ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ ба хулосае омадан ба маврид аст, ки онҳо аз ҳавасмандгардонии кормандон, ки бевосита ба хусусиятҳои хизмати ҳарбӣ алоқаманд аст, хеле фарқ мекунанд.

Оид ба тартиби татбиқи ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ он метавонад бевосита нисбат ба як хизматчиҳои ҳарбӣ ё ба гурӯҳи шахсон татбиқ карда шавад. Илова бар ин, уҳдадорӣ сардори бевоситаро дар бораи ҳавасмандгардонии тобеонаш барои ташаббуси оқилона, меҳнатдӯстӣ ва фарқият дар хизмат, инчунин, истисморҳо пешбинӣ мекунад.

Ҳангоми татбиқи яке аз намудҳои ҳавасмандкунӣ командири қисм бояд моддаи мазкурро роҳнамоӣ кунад. Илова бар ин, супурдани мукофотҳои давлатӣ дар вазъияти тантанавӣ, чун қоида дар чараёни концерт ё маросими сураат мегирад. Супоридани мукофотҳои давлатӣ бояд аз ҷониби роҳбар на камтар аз командири қисмҳо амалӣ карда шавад. Ин қоиदारо қонун муқаррар накардааст, балки аз ҷониби фармондеҳӣ дар ҳама ҷузъу томҳои ҳарбӣ татбиқ мешавад.

Таҳлили қоидаҳои сершумори ҳарбӣ ба мо имкон медиҳад, ки аломатҳои асосии зерин (хусусиятҳои хислатнома) ҳамчун сарчашмаҳои ҳуқуқи ҳарбӣ муайян карда шаванд:

– аввалан, ин санадҳои меъёрии ҳуқуқии кодификатсияшуда мебошанд, яъне дар онҳо меъёрҳои ҳуқуқие, ки ин ё он соҳаи муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи мудофияи миллӣ ва таъмини амнияти давлат ба танзим медиароранд, то андозае муттаҳид карда мешавад. Аксарияти ин меъёрҳо дар табиати меъёрҳои бевосита

татбиқшаванда мебошанд. Бинобар ин, чун қоида, оинномаҳои ҳарбӣ қабули ҳеҷ гуна санади ҳуқуқии иловагии дорои хусусияти равшанкунанда ва мушаххасро талаб намекунад. Аксари оинномаҳои ҳарбӣ хеле камҳаҷм буда, дар шакли брошюра (китобҳо)-и алоҳида нашр мешаванд, ки дар амалияи ҳаррӯза аз ҷониби мақомоти асосии ҳифзи ҳуқуқ - фармондеҳон (сардорон), дигар мансабдорони ҳарбӣ, инчунин, дигар хизматчиёни ҳарбӣ истифода мешаванд;

– дуҷум, оинномаҳои ҳарбӣ аз ҷиҳати мазмуни худ хусусияти дугона доранд. Онҳо, аз як тараф, принципҳои асосии назарияи ҳарбӣ, санъати ҳарбӣ ва намунаҳои инъикос мекунанд, ки ба зухуроти зидду нақзи ҳаёти қушунҳо, чи дар замони осоишта ва чи дар замони ҷанг, ба таври объективӣ хосанд. Аз тарафи дигар, онҳо самти амалии намоён доранд, ки як қатор стандартҳои фаъолияти қушунҳоро дар шароити гуногун, аз ҷумла дар шароити воқеии ҷанг танзим мекунанд;

– сеҷум, бар ҳилофи дигар шаклҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар оинномаҳои ҳарбӣ ҳиссаи хеле зиёдро меъёрҳо ишғол мекунанд, ки на танҳо муносибати байни одамон, гурӯҳҳо (ташкилотҳо)-и ҳарбию барои истифода бурдани яроқу аслиҳа, техникаи ҳарбӣ ва дигар воситаҳои техникӣ, воситаҳои муҳофизат, таъсири оташ ба душман ва ғ., балки тартиби ҳарбию низ танзим мекунанд.

Ҳамин тариқ, «оинномаҳои ҳарбӣ муҳимтарин сарчашмаҳои ҳуқуқӣ барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи мудофиаи миллӣ ва таъмини амнияти ҳарбии давлат таъин шудаанд».

Пешниҳод мешавад, ки «оинномаҳои умумихарбӣ бо назардошти тақсими феълии ин ҳуҷҷатҳои роҳнамо ба бахшҳо ва бо назардошти принципҳои нигоҳ доштани ҳуввияти максималии матнӣ ва муттасилии равишҳои концептуалӣ таҷдиди назар карда шаванд. Натиҷаи тағйироти пешниҳодшуда бояд навсозии технологияҳои ҳуқуқии дар Оиннома истифодашаванда, баланд бардоштани таъминоти ҳуқуқии нигоҳдории ҚМ ва дигар қушунҳо дар сатҳи омодагии ҷангӣ бошад» [97, с. 56].

Ҳаёти ҷамъиятиро бе иҷрои бечуну ҷарои қонунҳо ва уҳдадорихо тасаввур намудан ғайриимкон аст. Аммо, ҷамъият аз камбудихо ҳолӣ нест ва баъзан ҳолатҳое ба миён меояд, ки баҳри нигоҳдошти тартибот дар ҷомеа муайян намудани ҷавобгарии ҳуқуқӣ муҳим аст.

Р.Ш. Сотиволдиев ҷавобгарии ҳуқуқиро вобаста ба мазмун 3 намуд тақсим мекунад: шахсӣ, моддӣ ва интизомӣ. Вобаста ба соҳа чун анъана, ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба 4 намуд тасниф карда мешавад:

- чиноятӣ;
- маъмури;
- маданӣ;
- интизомӣ [77, с. 625].

«Аз нигоҳи оморӣ аз маҷмуи умумии парвандаҳои ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурии соли 2022, ки ба 54 344 мерасад, 43 372 онро парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, омӯзиши он барои илми ҳуқуқи ҷарбӣ ва институти уҳдадории ҷарбӣ аҳаммияти зиёд дорад» [203]. Ба андешаи муаллиф, танҳо бо роҳҳои тарбиявӣ, ки бо қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» танзим мешавад, механизми таъсиррасонӣ ва тарбияи насли наврасро истифода карда, масъулияти шахсиро дар насли ҷавон метавон бедор намуд ва ба иҷрои бечуну ҷарои уҳдадории ҷарбӣ равона сохт.

Чунончӣ, дар қонун зикр мегардад, «тарбияи ҷарбию ватандӯстӣ – маҷмуи тадбирҳо, ки баҳри дар тафаккури шаҳрвандон ташаккул додани дарки бошууронаи ҳимояи Ватан, омодагӣ ба хизмати ҷарбӣ, тарбияи ҳисси ифтихор аз мансубият ба халқи худ, дастовардҳои он ва ҚМ-и кишвар, эҳтиром ба таърихи меҳан, хизмати ҷарбӣ, либоси низомӣ, ташаккули ҳисси ҳифзу ғанигардонии анъанаҳои пуршарафи ҷарбии ниёгон, абадигардонии хотираи муборизони дар роҳи ҳифзи Ватан ҳалокшуда нигаронда шудааст» [5]. Илочи охирин дар ин механизм ҷавобгарии маъмури ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ҷавобгарии ҷиноятӣ дар соҳаи иҷрои уҳдадории ҷарбӣ метавон ибраз дошт, ки имрӯз дар ҷиноятҳои категорияҳои начандон вазнин, ба андешаи муаллиф,

ҷавобгарии ҷиноятӣ функсияҳои худро ба таври зарурӣ иҷро карда наметавонад. Аз тарафи дигар, бо татбиқи санксияи моддаи 343 ва 344 Кодекси ҷиноятии ҚТ, шахс ислоҳ нашуда, баръакс ҳолати масъаларо боз ҳам мушкил мегардонад, зеро шахси дорандаи доғи судӣ дигар ба иҷрои уҳдадории ҳарбии худ баргашта наметавонад.

Боби 40 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ ҳуқуқвайронкунии маъмурий дар соҳаи ҳарбӣ ном дошта, моддаҳои аз 683 то 691-ро дар бар мегирад. Ин навъи ҷавобгарӣ (маъмурий) бештар масъалаҳои уҳдадории ҳарбӣ ва саркашӣ аз онро ба танзим мебарорад.

«Барои аз рӯйи даъват бе сабабҳои узрнок бо мақсади бақайдгирии ибтидоии ҳарбӣ, гузаронидани омӯзиши шахрвандони синну соли даъватӣ ва шахрвандони дар эҳтиёт қарордошта ба комиссариати ҳарбӣ ҳозир нашудани даъватшаванда, мутобиқи моддаи 683 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, ки мутобиқи қисми 3, моддаи мазкурба андозаи аз даҳ то дувоздаҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъин карда мешавад» [2].

«Дар асоси қисми 1 моддаи 14 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»: «дар қайди ибтидоии ҳарбӣ гузоштани шахрвандони ҷинси мард аз ҷониби комиссияи шахрӣ ё ноҳиявӣ дар давраи аз 1-уми январ то 31-уми март дар соли ба синни 16 расидан сурат мегирад. Яъне, аз қайди ибтидоии ҳарбӣ гузаштан уҳдадории шахрвандони муайян мебошад ва барои иҷрои пурраи он ташкилоту муассисаҳо новобаста ба шакли ташкилиашон уҳдадориҳои муайянодоранд», ки ин масъала дар Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шахрвандони ҚТ муфассал муайян шудааст» [14].

Моддаи 684 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ «масъалаи дар муҳлатҳои муқарраргардида ба комиссариати ҳарбӣ пешниҳод накардани рӯйхати шахрвандоне, ки бояд ба қайди ибтидоии ҳарбӣ гирифта шаванд, аз тарафи шахси масъуле, ки ба зиммаи ӯ ин масъулият вогузор шудааст, арзёбӣ шудааст. Чи тавре дар боло қайд намудем, вобаста ба қайди ҳарбӣ,

хатто ташкилотҳо новобаста ба шакли ташкилиашон масъул ва чунин уҳдадорихо доранд»:

«– бақайдгирии ҳарбии пурраи ҳамаи шаҳрвандонро, ки дар корхона, муассиса ва ташкилотҳои дигар кор меkunанд ва ё таҳсил менамоянд, дар сатҳи зарурӣ таъмин намоянд;

– варақаҳои шахсии шаҳрвандонро мунтазам бо сабтҳо дар шаҳодатномаи бақайдгирии ҳарбӣ, билети ҳарбӣ ва маълумотнома бар ивази билети ҳарбӣ муқоиса намуда, ба комиссариатҳои ҳарбии маҳалли ҷойгиршавӣ пешниҳод кунанд;

– бақайдгирии мунтазами тағйироти зиндагии шаҳрвандони дар қайди ҳарбӣ қарордошта, аз ҷумла вазъи оилавӣ, суроғаи маҳалли зист, вазъи хизматӣ, омодагии умумӣ ва техникий онҳоро амалӣ намояд ва ин тағйиротро дар муҳлати ҳафт рӯз ба варақаҳои шахсӣ дохил карда, минбаъд ба комиссариатҳои ҳарбии маҳалли ҷойгиршавӣ пешниҳод намоянд;

– дар давраи сафарбарӣ ва ҳолати ҷангӣ дар захира (брон) нигоҳ доштани шаҳрвандон, аз ҷумла кормандони муҳандисию техникӣ ва баландихтисосро, ки дар қайди ҳарбӣ қарор доранд, амалӣ намоянд;

– дар муҳлати ҳафт рӯзи корӣ ба комиссариатҳои ҳарбии маҳалли ҷойгиршавии шаҳрвандоне, ки дар қайди ҳарбӣ қарор доранд ё бояд қарор дошта бошанд, онҳое, ки нав ба кор (таҳсил) қабул шудаанд ё аз кор озод карда шудаанд (аз муассисаи таълимӣ хориҷ карда шудаанд), хабар диҳанд;

– ҳангоми қабули шаҳрвандон ба кор (таҳсил) мавҷудияти ҳуҷҷати бақайдгирии ҳарбӣ (шаҳодатномаи бақайдгирии ҳарбӣ, билети ҳарбӣ, инчунин, маълумотнома бар ивази билети ҳарбӣ)-ро санҷанд ва дар қайди ҳарбӣ будани онҳоро муқаррар кунанд».

Дар моддаи 686 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ вобаста ба хабардор накардани уҳдадорони ҳарбӣ ва ҷавонони синни даъватӣ дар хусуси даъват шудан ба комиссариати ҳарбӣ омадааст:

Бақайдгирии ибтидоии Ҳарбӣ ва мавсими даъвати Ҳарбӣ ба як маъракаи маъмулӣ таъдил ёфтааст ва кам шахсеро ёфта мумкин аст, ки аз ин чиз хабар нашофта бошад. Ҳарчанд мо дар асри пешрави иттилоотию техникаӣ қарор дорем, қонунгузор ба таври хаттӣ хабардор сохтанро талаб мекунад, зеро ин расмиёти қонунгузорӣ ба шумор меравад ва дар асоси қисми 2 моддаи 42 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «надонистани қонун ҷавобгариро истисно намекунад» [1]. Дар сурати аз муоинаи тиббӣ саркашӣ кардани даъватшаванда, тибқи моддаи 691 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ (Саркашӣ кардан аз муоинаи тиббӣ), ҷавобгарӣ татбиқ карда мешавад.

Вақте шахрванд барои бақайдгирии ибтидоии Ҳарбӣ ё даъват ба комиссариати Ҳарбӣ даъватнома мегирад, вазифадор аст, ки дар вақти таъиншуда ҳозир шавад ва аз муоинаи тиббӣ гузарад. Дар бораи ба хизмати Ҳарбӣ мувофиқ буданро мутахассисони соҳаи тиб муайян мекунанд, дар сурати иҷрои нодуруст ва ғаразнок мутахассисон бо моддаҳои дахлдори қонунгузорӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

И.В. Беренштейн роҳҳои беҳтар кардани масъулиятшиносии даъватшавандагон ва механизмҳои онро чунин тавсиф мекунад, ки барои муносибгардонии тартиби ба ҷавобгарию ҳуқуқӣ кашидани шахси даъватшаванда бояд ду роҳи рушди ин ниҳоди ҳуқуқӣ интиҳоб карда шавад. Роҳи аввал либералӣ аст. Ҷавобгарию маъмурӣ барои саркашӣ аз хизмати Ҳарбӣ дар замони осоишта, яъне саҳттар кардани ҷазои маъмурӣ то ҳабси маъмурӣ ва ҷавобгарию ҷиноятӣ барои саркашӣ аз хизмати Ҳарбӣ дар замони ҷанг ҷорӣ карда мешавад. Дар баробари ин, баланд бардоштани саводи ҳуқуқии шахсони мансабдор оид ба баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурии дахлдор муҳим аст. Роҳи дуюм ин аст, ки ҳамаҳо ҳамон тавре ки ҳаст, боқӣ монда шавад, ё ин ки моддаҳои 343 ва 344 Кодекси ҷиноятии ҚТ хориҷ карда шаванд, зеро мавҷудияти доғи судӣ имкони баргашта, иҷро кардани уҳдадорию Ҳарбиро намедихад. Ҳамин тариқ, даъватшавандагоне, ки аз хизмати Ҳарбӣ ё алтернативӣ саркашӣ мекунанд, бояд дарк кунанд, ки дер ё зуд, новобаста ба

мавҷудияти доғи судӣ бояд вазифаи ҳарбии худро иҷро кунанд [100, с. 47-48]. Муаллиф ҳам вобаста ба он ки дар институти уҳдадории ҳарбӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ ва доғи судӣ роҳи ҳалли масъала нест, ҳамфикр аст.

Н.А. Маслов низ қайд мекунад, ки «масъулият барои хизматчиёни ҳарбӣ саҳттар ба назар мерасад, зеро ба ҳадафҳои тарбиявӣ ва ниёзҳои омодагии ибтидоии касбии хизматчиёни ҳарбӣ вобаста аст» [117, с. 66].

Имрӯз мушкилоти бештарро дар ин соҳа пешниҳод накардани маълумот дар бораи уҳдадорони ҳарбӣ ва шахрвандони синни даъватӣ ба вучуд меорад, зеро муассисаҳо новобаста аз шакли ташкилиашон аз додани маълумоти дуруст ва саривақтӣ, ҳамчунин, бо хоҳиши худ ва дуруст додан саркашӣ мекунад ва якчанд сабаби онро номбар кардан мумкин аст:

– манфиат доштани корфармо дар саркашӣ намудан аз пешниҳоди маълумот;

– муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии касбӣ сари вақт ва бо хоҳиши худ маълумоти заруриро пешниҳод намекунанд, ки сабабаш аз даст додани шумораи донишҷӯён ва аз даст додани маблағҳои шартномаи онҳо мебошад.

Аз ин рӯ, месазад, ки вобаста ба самаранокии бақайдгирии қабули донишҷӯён ҳамкорӣ байни мақомоти давлатӣ ва муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва олии касбӣ тақвият дода шавад.

БОБИ Ш. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ УҲДАДОРИҶОИ НИЗОМӢ ВА НАҚШИ ВАТАНДӢСТӢ ДАР ИҶРОИ УҲДАДОРИИ ҲАРБӢ

3.1. Таҳлили муқоисавии уҳдадории ҳарбӣ ва таҷрибаҳои давлатҳо

Дар илми муосири ҳуқуқшиносии муосири тоҷик анъана шудааст, ки хангоми баррасии масъалаҳои муқоисавӣ ба давлатҳои пасошуравӣ тақя карда мешавад, ки дар анҷом ин таҳлилҳо натиҷаи дилҳо ба бор намеоваранд, зеро як объект бояд бо объекти нисбатан монанд, аммо хубтар ва пешрафтатар муқоиса карда шавад.

К. Волтс чунин мешуморад, ки «набояд ба ислоҳоти ин соҳа, инчунин, ба бунёди тартиботи байналмилалӣ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ, амнияти дастаҷамъона ва нақши ҳалқунандаи ташкилотҳои фаромиллӣ умед баст. Ба амнияти он ғайр аз ҳуди давлат (дар шахси роҳбарияти сиёсии он) касе манфиатдор нест. Мустаҳкам намудани беҳатарии умумӣ ва иқтисодии ҳарбии давлат, иқтисоди он ҳамчун қобилияти таъсир расондан ба дигар давлатҳо унсурҳои асосии манфиатҳои миллии он мебошад» [76, с. 278]. Аз ин рӯ, таҳлили муқоисавии ҳуқуқии уҳдадории ҳарбиро беҳтар аст бо давлатҳои намоем, ки дар вазъияти бо мо монанду ошно қарор доштанд, вале тавонистанд, мушкилотро ҳал намоянд.

Барои муқоиса мо тасмим гирифтаем, ки давлатҳои Исроил, Сингапур ва Гурҷистонро интихоб намоем, ки ин интихоб бо якҷанд омил асоснок карда мешавад:

Давлати Исроил:

– фалокати ба сари ин миллат омада дар давраи Чанги Дуюми Чаҳон даҳшатовар буд;

– ин давлат низ дар баробари Тоҷикистону Сингапур дар байни рақибони пурқудрат қарор дошт ва ҳар соат имкони аз байн рафтани давлат мавҷуд буд;

– Исроил то ин дам таҷрибаи давлатдорӣ надошт ва ҳамаро аз сифр оғоз намуд.

Дар айни замон Исроил яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, аз ҷумла дар соҳаи низомӣ мебошад. Он дорои иқтисоди кофӣ барои тавлиди аслиҳаи пешрафта, техникаи сифатӣ ва миқдорӣ барои артиш, дар баробари ин, дар арсаи ҷаҳонӣ мавқеи баҳсбарангез дорад ва аксар вақт мавриди маҳкумияти шадид қарор мегирад. Аммо, ин ба Исроил барои нигоҳ доштани сатҳи баланди комплекси ҳарбӣ-саноатии худ ва қобилияти содироти беҳтарин моделҳои аслиҳа ва техникаи ҳарбӣ ҳалал намерасонад.

Бо кадом сабабҳо Исроил тавонист ба яке аз бузургтарин содиркунандагони силоҳ дар ҷаҳон табдил ёбад (ҷойи 6-ум аз рӯи арзиши содироти силоҳ дар солҳои 2006-2013 пас аз ИМА, Русия, Фаронса, Олмон ва Британияи Кабир). Дар баробари ин, Исроил аз рӯи андозаи худ яке аз хурдтарин кишварҳои ҷаҳон аст (20,779 км. кв.). Ин давлат захираҳои инсонии маҳдуд дорад: дар он қариб 9 миллион нафар зиндагӣ мекунанд ва дар ҳақиқат, ягон намуди маъдани ғоиданок, ки барои истеҳсоли бевоситаи навҳои асосии техникаи ҳарбӣ зарур аст, вуҷуд надорад [194, с. 145]. Пас, чаро Исроил, ки чунин «маҳдудият» дорад, яке аз таъминкунандагони самараноки аслиҳа дар ҷаҳон аст ва ҳамкориҳои ҳарбӣ-техникӣ дар сиёсати хориҷии Исроил чӣ мавқеъ дорад?

Ҷанги шашрӯза ҷанг дар Ховари Миёна байни Исроил, аз як тараф ва Миср, Сурия, Урдун, Ироқ ва Алҷазоир аз тарафи дигар аст, ки аз 5 июн то 10 июни соли 1967 давом кард.

Бо ризоияти сарвазир Эшкол вазири мудоғибаи Исроил генерал Моше Даян ва сардори штаби генералӣ генерал-лейтенант Исҳак Рабин қарор доданд, ки зарбаҳои ҳавоӣ ва заминӣ зада шаванд. Ҳавопаймоҳои Қувваҳои ҳарбӣ-ҳавоии Исроил пагоҳии барвақт дар болои баҳри Миёназамин ба ҳамаи аэродромҳои Миср ҳуҷум карда, Қувваҳои ҳарбии ҳавоии Мисрро амалан несту нобуд намуд. Баъдтар Қувваҳои ҳарбии ҳавоии Урдун ва Сурия торумор карда шуда, ба Қувваҳои ҳарбӣ-ҳавоии Ироқ дар минтақаи Мосул зарари калон расонда шуд.

Тайёрӣ ба ҳучуми ногаҳонии ҳавоии Исроил дар вазъияти комилан махфӣ сураат гирифт. Дар рӯзе, ки ҷанг сар шуд, пагоҳии барвақт разведкаи Исроил ба боми сафоратхонаи ИМА дар Тел-Авив рафта, антеннаи пайгирии дар он ҷо гузошташударо бекор кард, то ИМА парвози ҳавопаймоҳои Исроилро ошкор накунад. Сарбозони исроилӣ дар бораи амалиёти дарпешистода ҳамагӣ 5 соат пеш аз ҳучуми ҳавоӣ хабардор шуда буданд.

Асосҳои дар боло овардашуда, фикр мекунам, ба таври кофӣ интихоби объектҳои муқоисашавандаҳои моро асоснок мекунад.

Таҳлили муносибатҳои артиш, ҷамъият ва ҳокимияти сиёсии Исроил бояд аз он сар шавад, ки артиш дар ин мамлакат пеш аз эълон шудани истиқлолияти давлатӣ ба вучуд омадааст. Гузашта аз ин, дар давраи тодавлатӣ дар ҷамоати яҳудиён барои давлатдории худ ҷаҳор лашкари ғайриқонунӣ меҷангиданд. Аз ин рӯ, пас аз эълони истиқлоли давлатӣ дар соли 1948, зарурати таъсиси артиш аз сифр не, балки ба шароити нав мутобиқ кардани он чизе, ки аллақай вучуд дошт, пеш омад. Барои ҳамин аввалин вазифае, ки дар назди роҳбарони давлат меистод, ҳар ҷи зудтар муттаҳид намудани артиш буд, ки ҳар кадоми онҳо фармондиҳии худро доштанд, ба қувваҳои сиёсии ба худ наздик нигаронида шуда буданд.

Қувваҳои мудофиавии Исроил САҲАЛ ном дорад. САҲАЛ баъд аз ду ҳафтаи барпо гардидани давлат, дар давраи ҷанг барои истиқлол ба вучуд омад. Ҳукумати муваққатӣ бо сардории Дэвид Бен-Гурион дар бораи таъсиси артиш қарор қабул кард ва 26 майи соли 1948 сарвазирӣ кишвар «Қарор дар бораи Қувваҳои мудофиаи Исроил»-ро имзо кард. Шитобкорӣ дар ташкили артиш дар Исроил аз таваҷҷуҳи зиёди ҳукумати кишвар ба ин соҳа шаҳодат медиҳад. Ин ҳодисаи муҳим дар таърихи Исроил буд, ки гурӯҳҳои гуногуни мусаллаҳи яҳудӣ барои ҳифзи давлати нав муттаҳид шуданд.

Доктринаи ҳарбии Исроил ҳуччати расмиест, ки сиёсати ҳарбии давлатро муайян менамояд ва он соли 1953 қабул шудааст [195, с. 29]. Муқаррароти асосии доктринаи ҳарбии Исроил инҳо мебошанд:

– аҳолии Исроил аз ҷиҳати шумора аз мамлакатҳои ҳамсоя кам аст ва дар ояндаи наздик Исроил ҳамеша маҷбур мешавад, ки ба муқобили душмане, ки аз ҷиҳати шумора аз вай зиёдтар аст, ҷанг кунад;

– баҳси Исроил бо давлатҳои ҳамсоя на аз ҳалли масъалаи сарҳадҳо, балки аз он иборат аст, ки душман ҳуди факти мавҷудияти давлати Исроилро қабул намекунад. Бартариҳои назарраси душманро дар техникаи ҷарбӣ ва шумора ба назар гирифта, Исроил танҳо дар сурате ба ғалаба умед баста метавонад, ки сохтори ҷарбии душман зуд барҳам дода шавад;

– ҳудуди начандон калон, сарҳадҳои хеле дарунсохт ва наздикии инфрасохтор ва шахрҳои калон ба ҳатти фронт давлати Исроилро аз ҳама гуна умқи стратегӣ маҳрум мекунад. Дар минтақаи наздиктарин масофа аз баҳри Миёназамин то сарҳад ҳамагӣ 14 км аст. Дар ноҳияҳои сарҳадии Исроил монеаҳои табиӣ барои мудофия (дарёҳои васеъ, кӯлҳо ва тепаҳо) вучуд надоранд;

– барои Исроил сар кардани ҷанги дуру дароз манфиатовар нест. Ҷанг ба зарурати сафарбар кардани ғоизии бузурги аҳоли оварда мерасонад. Дар чунин шароит иқтисодиёти давлат дар давоми чанд ҳафта баъди сар задани амалиёти ҷанг аз кор мемонад.

Санаи 11-уми июли соли 2013 вазири дифои Исроил Моше Яалон изҳор дошт, ки ба далели вазъ дар Ховари Миёна, ки хусусияти таҳдид ба давлати яҳудиёнро тағйир додааст, зарурати ислоҳоти артиш вучуд дорад: «Мо бояд чунин фактор ба назар гирем, ки театри имрӯзаи ҷарбӣ аз ҳамаи он чизе, ки мо пештар медонистем, ба кулӣ фарқ мекунад. Дар айнаи замон ба истифодаи яроқи вазнин диққати хеле кам дода мешавад, диққат ба технология, ба ҳавопаймоҳои бесарнишине дода мешавад, ки ба мо нисбат ба ҳарифони худ бартариҳои калон медиҳад. Имрӯз набардҳои артиш ба артиш, ба монанди ҷанги Йом Киппур эҳтимоли камтар дорад».

Нерӯҳои мудофиявии Исроил бояд ба ҳама шахрвандони Исроил, ки синни низомии аз 18 то 27-сола доранд, таълим дода шаванд. Даъватномаҳо шахсоне, ки мақоми «резиденти доимӣ» доранд ва муҳоҷирони ватанӣ гирифта метавонанд.

Мухлати хизмат дар артиш барои мардон 36 моҳ, барои занон 24 моҳ муайян шудааст. Баъди ба охир расидани иҷрои вазифаи ҳарбӣ аскарон ва афсарон ба ҳайати захиравӣ ҷавоб дода мешаванд. Пас аз ба охир расидани муҳлати адои хизмати ҳарбӣ хизматчиёни ҳарбӣ метавонанд хизмати ҳарбиро тибқи шартнома давом диҳанд. Шумораи сарбозони шартномавӣ на бештар аз 15% шумораи умумии артишро ташкил медиҳад. Ин рақам аз масъулияти баланди шаҳрвандони Исроил дарак медиҳад [195, с. 32].

ҚМ Исроил чойест, ки дар он робитаҳои муҳимми иҷтимоӣ ташаккул меёбанд. Ин як муассисаи бузурги иҷтимоӣ аст, ки метавонад ҳамчун замина барои мансаб хизмат кунад. Бисёр ширкатҳои Исроилӣ киро кардани мутахассисони дорои таҷрибаи ҳарбиро афзал медонанд. Аз ин рӯ, шаҳрвандони Исроил одатан ба неруҳои ҷангӣ, полиси низомӣ ё посбонҳо дохил мешаванд. Саркашӣ аз иҷрои вазифаи ҳарбӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани асосҳои қонунӣ сурат мегирад.

Категорияҳои зерини шахсон аз тартиби муқарраргардидаи даъват озод карда мешаванд:

- талабагони мактаби динӣ;
- духтарони 20-солаи синни даъвати ҳарбӣ;
- духтароне, ки дар вақти даъват ва бештар аз он буданд, писарон аз 23-сола ва калонтар. Онҳо ба хизмати ҳарбӣ даъват карда намешаванд, вале бо хоҳиши худашон ба сафи артиш дохил карда мешаванд;
- «занони кӯдакдори исроилӣ;
- бозгашти ҳар ду ҷинс бо кӯдакон;
- духтароне, ки бинобар эътиқоди динӣ наметавонанд дар сафи ҚМ хизмат кунанд, ба онҳо хизмати алтернативӣ пешниҳод карда мешавад;
- шахсоне, ки бо сабаби саломатӣ хизмати ҳарбиро иҷро карда наметавонанд»;

Агар исроилӣ дар давраи маъракаи даъват дар муассисаи таҳсилоти олии таҳсил кунад, пас, ӯ ҳуқуқи таъхирро дорад.

Агар шахрванди Исроил дар кишвар камтар аз 120 рӯз бошад ва резидент набошад, ӯ ҳуқуқи ба таъхир андохтани хизмати ҳарбиро дорад.

«Дар ин чо ӯ бояд дар бораи ба таъхир андохтани даъват ба хизмати ҳарбӣ муроҷиат кунад ё ҳуҷҷатҳое пешниҳод намояд, ки даъватшавандаро аз хизмати ҳарбӣ озод мекунад».

Даъватшаванда барои ба таъхир андохтани хизмат дар Неруҳои дифои Исроил ариза пур мекунад. Агар яке аз волидайн дар Исроил зиндагӣ кунад, сафорат бояд аз ӯ аризаи хаттӣ пешниҳод кунад, ки кӯдак бо модараш (падараш) дар кишвари дигар зиндагӣ мекунад.

Саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ барои Исроил як чизи нодир аст. Аммо, агар шахсе, ки ба ӯ даъватнома фиристода шудааст, дар давоми 21 рӯз аз лаҳзаи гирифтани он ба макони даъват ҳозир нашавад, расман дезертир эълон карда мешавад.

Санаи 9 августи соли 1965 Сингапур аз Федератсияи Малайзия чудо шуд ва дар ҳайати Иттиҳоди Миллатҳо таҳти роҳбарии Британия давлати мустақил гардид [73, с. 198-199]. Моҳи майи соли 1966 дар Лондон дар бораи имкони аз нав дида баромадани мақоми базаҳои низомии Бритониё дар Сингапур гуфтушунидҳо сурат гирифт [72, с. 362-363]. Аз соли 1967 инҷониб рушди интенсивии ҚМ-и Сингапур бо иштироки мушовирон ва мутахассисони ҳарбии хориҷӣ (аз Британияи Кабир, Австралия ва Исроил) оғоз ёфт.

Сарфармондеҳи олии ҚМ-и Сингапур тибқи Конститутсия Президент буда, роҳбарии умумии сиёсӣ ва ҳарбии ҚМ-ро Шурои машваратӣ ба амал мебарорад.

Дар охири солҳои 60-ум ва ибтидои солҳои 70-уми асри гузашта артиши Сингапурро инструкторони исроилӣ таълим медоданд ва яроку аслиҳои Исроил харида мешуд. Неруҳои ҳавоии Сингапур соли 1968 таъсис ёфт.

Баъди имзои созишнома бо ИМА дар соли 1990 як гурӯҳи ҚМ-и ИМА дар ҳудуди Сингапур ҷойгир шудааст.

Артиши Сингапур дар амалиёти посдори сулҳи СММ ширкат мекунад.

Соли 1991 ҚМ-и Сингапур дар Ҷанги Халиҷи Форс иштироки маҳдуд намуда, қормандони тиббии низомиро ба беморхонаи низомии Бритониё, ки дар ҳудуди фурудгоҳи байналмилалии «Малик Ҷалид» (Амалиёти Булбул) ҷойгир шуда буданд, фиристоданд.

Солҳои 2003-2004 иштироки Сингапур дар ҷанги зидди Ироқ маҳдуд шуд.

Дар давраи аз майи соли 2007 то 22 июни соли 2013 контингенти низомии Сингапур дар ҷанги Афғонистон ширкат дошт.

Соли 2014 шумораи умумии ҚМ-и муқаррарии ин кишвар 72,5 ҳазор нафарро ташкил меод [52, с. 18-24].

Нерӯҳои хушқигард, ки 50 ҳазор нафарро ташкил меоданд, бо 200 танк, беш аз 270 мошини ҷангии пиёда, 1280 зирехпӯш, 350 мошини зирехпӯш, 18 MLRS, 350 тӯпхона, тақрибан 640 миномёт, 60 АТГМ зенитӣ, таҷҳизоти артиллерияи ҳавопаймоӣ, тақрибан 80 MANPADS таъмин мебошад.

Нерӯҳои ҳавоӣ аз 13,5 ҳазор нафар, зиёда аз 130 ҳавопаймои ҷангӣ, 9 ҳавопаймои нақлиётӣ ва 24 ҳавопаймои таълимӣ, 80 ҷарҳболи ҷангӣ ва ёрирасон, якҷанд ҳавопаймои итолиёвӣ иборат мебошад.

Нерӯҳои баҳриро 9 ҳазор нафар, 4 киштии зеробӣ, 6 фрегат, 11 киштии посбонӣ, 4 киштии минагузор ва 4 киштии танкӣ беш аз 100 адад киштии хурд ва 2 киштии ёрирасон (ба истиснои катерҳои ҳифзи соҳил) ташкил медиҳад.

Шумораи умумии дигар воҳидҳои ҳарбӣ 19,9 ҳазор нафар: воҳидҳои мудофияи граждани – 6,1 ҳазор нафар ва сохтори Вазорати қорҳои дохилӣ – 13,8 ҳазор нафарро ташкил меод.

Мушқилоти аввалиндараҷаи давлатиро дифоъ ташкил мекунад: муносибатҳо бо Малайзия ва Индонезия, ҷунончи, дар боло зикр шуд, муташанниҷ буданд ва тамоми артиши Сингапур каме бештар аз ҳазор

аскару афсарро ташкил меод ва аз ду баталони пиёдагард иборат буд, ки асосан аз ҷониби малайзияҳо ташкил карда шуда буданд.

Илова бар ин, дар Сингапур як бригадаи Малайзия ҷойгир шудааст. Бо тавачҷуҳ ба нуфузи раҳбарони сиёсӣ, ба мисли Саид Чаъфар Албар, дабири кулли СММ ва муҳолифи сарсаҳти истиқлоли Сингапур хатаре вучуд дошт, ки истиқлолият пеш аз оғози он ба поён расад. Барои муҳофизати кишвар тақрибан аз ҳеҷ чиз артиши нави ба ҷанг омода сохтан лозим буд.

Таҷрибаи Сингапур нишон медиҳад, ки ҳатто дар шароити маҳдудияти ҷиддии захираҳои инсонӣ, иқтисодӣ ва низомӣ, давлат метавонад тавассути сафарбарсозии самараноки иқтидорҳои дохилӣ, роҳбарии қавии сиёсӣ ва банақшагирии стратегии дарозмуддат неруҳои мусаллаҳи қобили дифоъ ва ҳатто рақобатпазирро ташаккул диҳад. Ин модел, пеш аз ҳама, «ба устувории низоми сиёсӣ, мутамарказии қабули қарорҳо ва мавҷудияти элитаи сиёсӣ таъя карда, тавонистааст ҳадафҳои амниятиро ба як қисми таркибии сиёсати давлатӣ табдил диҳад».

Дар айни замон, маҳдуд намудани таҳлил танҳо ба чунин модели нисбатан муваффақ ва “устувор” тасавури нопурра дар бораи равандҳои ташаккули неруҳои мусаллаҳ дар давлатҳои нафтаъсис ё дар ҳоли трансформатсия ба вучуд орад. Зеро дар амалияи байналмилалӣ на ҳамаи давлатҳо имкони татбиқи ислоҳотро дар шароити субот ва идоракунии пайваста доранд. Баръакс, бисёре аз кишварҳо маҷбур мешаванд иқтидори ҳарбии худро дар шароити бухронҳои сиёсӣ, ихтилофҳои дохилӣ ва таҳдидҳои ҷиддии беруна рушд диҳанд.

Дар ҳамин замина, таҷрибаи Гурҷистон, ки пас аз рӯйдодҳои сиёсӣ ва махсусан пас аз инқилоби соли 2003 вориди марҳилаи нави ислоҳоти давлатӣ гардид, аҳамияти махсуси таҳқиқотӣ пайдо мекунад. Бар хилофи Сингапур, ки ташаккули неруҳои мусаллаҳро асосан аз сифр ва дар шароити нисбатан идорашаванда оғоз намуд, Гурҷистон маҷбур буд

низомии ҳарбии худро дар фазои пасошӯравӣ, дар шароити заъфи институтсионалӣ ва таҳдидҳои мустақими амниятӣ аз нав ташкил намояд.

Маҳз ҳамин фарқияти ибтидоӣ — яъне, аз як тараф, модели рушди “пешгирикунанда” ва банақшагиришудаи Сингапур аз тарафи дигар, модели “таъҷилӣ” ва воқунишии Гурҷистон — имконият медиҳад, ки таҳлили муқоисавии ин ду таҷриба амиқтар анҷом дода шавад. Чунин муқоиса на танҳо хусусиятҳои мушаххаси ҳар як давлатро ошкор месозад, балки қонуниятҳои умумии ислоҳоти неруҳои мусаллахро дар шароити гуногуни сиёсӣ ва иқтисодӣ муайян менамояд.

Аз ин лиҳоз, гузаштан ба баррасии таҷрибаи Гурҷистон имкон медиҳад, ки масъалаи ташаккул ва ислоҳоти неруҳои мусаллаҳ на танҳо аз нуқтаи назари модели муваффақ, балки дар заминаи ҳолатҳои мураккаб ва зиддиятнок низ мавриди таҳлил қарор гирад.

Пас аз инқилоби садбарги соли 2003 ислоҳоти Неруҳои мусаллаҳи Гурҷистон оғоз шуд, ки бо афзоиши харочоти низомӣ ҳамроҳ буд. Дар давраи баъд аз соли 2003 Гурҷистон рекорди ҷаҳонӣ оид ба афзоиши буҷети ҳарбӣ гузошт. Солҳои 2003-2007 ин буҷет беш аз 30 маротиба афзуда, аз 30 миллион доллар (0,7% ММД) дар соли 2003 то 940 миллион доллар (8,0% ММД) дар соли 2007 афзоиш ёфтааст. Дар буҷаи Гурҷистон барои соли 2008 харочоти Вазорати мудофия ба 1 миллиард доллар пешбинӣ шуда буд, ки тақрибан 8% ММД ва зиёда аз 25% тамоми даромадҳои буҷети Гурҷистонро ташкил меод.

Гурҷистон соли 2004 дар ҷанги Афғонистон ширкат кард.

Моҳи сентябри соли 2004 неруҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Гурҷистон ба ихтиёри фармондеҳии Ситоди генералии Вазорати мудофияи Гурҷистон супурда шуданд.

Моҳи октябри соли 2005 Концепсияи амнияти миллии қабул гардид, ки дар он ИМА, Туркия, Иттиҳоди Аврупо ва Украина шарикони стратегияи Гурҷистон номида шудаанд.

Моҳи октябри соли 2006 ҳукумат ва парлумони Гурҷистон тасмим гирифт, ки шумораи артишро аз 26 000 то 28 000 нафар зиёд ва аз моҳи сентябри соли 2007 ҳукумат ва парлумони Гурҷистон тасмим гирифт, ки шумораро то 32 000 нафар зиёд кунад.

Моҳи январи соли 2008 Президенти Гурҷистон М. Саакашвилӣ изҳорот дод, ки Гурҷистон мучахҳаз кардани ҚМ-ро бо таҷҳизот ва аслиҳаи стандартҳои НАТО ба анҷом расонида истодааст [35, с. 13].

Санаи 15 июли соли 2008 Ҳукумат ва Парлумони Гурҷистон дар бораи зиёд кардани хароҷоти низомӣ, инчунин, дар бораи зиёд кардани шумораи артиш аз 32 000 то 37 000 нафар қарор қабул карданд.

Дар Гурҷистон дар асоси тағйироти охирин ба қонунгузориҳои уҳдадориҳои ҳарбӣ вобаста ба доғи судӣ танҳо шахсоне озод карда мешаванд, ки ҷинояти вазнин ва махусан вазнин содир намудаанд. Ҳамчунин, дар асоси ин навоарӣ, ба таъхир андохтани хизмати ҳарбӣ бо пардохти маблағи муайян имконпазир мебошад [198].

Қонунгузориҳои Гурҷистон боз як навоариҳои ҷолиби диққат дорад, ки дар он ба хизмати ҳарбӣ шаҳрвандони хориҷӣ қабул карда мешаванд. Дар боло қайд намуда будем, ки дар ИМА новобаста аз шаҳрвандӣ шахс уҳдадор аст аз синни 18 то 45 дар қайди ҳарбӣ бошад, аммо дар Гурҷистон боз ҳам пештар рафтанд. Хулоса, барои боз ҳам беҳтар намудани даъват ба хизмати ҳарбӣ ва хубтар намудани шароити хизмат, ҳамзамон, ҷиҳати ташкили як артиши муқтадир дар минтақа метавон аз таҷрибаҳои болозикр истифода намуд. Аслан, қабули чунин навоарӣ ва ташкили он дар соҳаҳои ғайринизомии уҳдадориҳои ҳарбӣ самаранок ба назар мерасад.

3.2. Мафҳуми ватандӯстӣ ва нақши он дар иҷрои уҳдадориҳои ҳарбӣ

Ватандӯстӣ ҳамчун мафҳуми васеъ муҳаббат ва садоқатро дар бар мегирад, ки шахс нисбати ватани худ дорад. «Ватандӯстӣ пайванди амиқро бо миллат, таърих, фарҳанг, арзишҳо ва идеалҳои он дар бар мегирад.

Дар асл ватандӯстӣ ҳисси ифтихор аз кишвари худ ва хоҳиши сахм гузоштан ба беҳбудии он аст». Ватандӯстӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад, аз намоиши рамзҳои миллӣ ва иштирок дар иҷрои уҳдадорихои шаҳрвандӣ то таблиғи ғаълолаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ.

Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки ватандӯстӣ дар фарҳангҳо ва ҷомеаҳо шаклу тафсириҳои гуногун дорад. Ифодаи ватандӯстӣ вобаста ба шароити таърихӣ, низомҳои сиёсӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ фарқ мекунад, дар ҳоле ки баъзе муҳаққиқон ватандӯстиро як қувваи фарогир ва муттаҳидкунанда мешуморанд, бархеи дигар онро ҳамчун хатари миллатгарӣ ба қалам медиҳанд.

«Асоси мафҳуми «ватандӯсти»-ро калимаи ватан ташкил медиҳад. Аз ҷумла, «дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» чунин» оварда шудааст: «Ватан – Тоҷикистон, кишвари азизу маҳбуб барои шахс, ҷомеаи иҷтимоӣ ё миллии одамон, ки онҳо мансубияташонро ба он ҳамчун шароити зарурии некуаҳволии худ медонанд». Дар асоси ин мафҳуми ватандӯстӣ чунин оварда шудааст: «ватандӯстӣ – муҳаббати шахс ба Ватан, сарзамин ва халқ, ҳифз намудан аз душман ва ба манфиати онҳо содиқона хизмат кардан» [5].

Ба андешаи А.М. Мирзокаримзода, «Ватандӯстӣ яке аз арзишҳои мафкуравӣ ва пояи устувори давлат аст» [122, с. 195].

Дарки мафҳуми васеи ватандӯстӣ барои омӯхтани моҳият, аҳаммияти таърихӣ ва нақши он дар ҷомеаи муосир хеле муҳим аст. «Ташаккули рафтори шаҳрвандӣ-ватандӯстӣ маънии ташвиқи наврас ба танзими рафтори ӯ буда, метавонад меъёрҳои дар ҷомеа қабулшударо дар бар гирад» [121, с. 266].

Муҳаббат ба ватан асоси ватандӯстиро ташкил медиҳад. Он пайванди эҳсосӣ, эҳтироми меҳрубонӣ ва ғамхорӣ ҳақиқӣ ба замин, одамон, фарҳанг ва мероси миллатро дар бар мегирад. Ин муҳаббат аз доираи манфиатҳои шахсӣ фаротар буда, саъю кӯшиши васеътарро ба беҳбудии коллектив ва муваффақиятҳои тамоми мамлакат низ фарогир аст.

Садоқат боз як ҷанбаи асосии ватандӯстист. Ин маънои фидокорӣ ва садоқати шахсро нисбат ба идеалҳо, арзишҳо ва принципҳои кишвари худ дорад. Ватандӯстон дар ғаъолият ва ташаббусҳое, ки ба беҳбудӣ, пешрафт ва ягонагии миллат мусоидат мекунанд, ғаъолона иштирок мекунанд.

Вафодорӣ ҷузъи ҷудонашавандаи ватандӯстӣ мебошад. Ватандӯстон садоқати собитқадамонаи худро нисбат ба кишвари худ нишон дода, дар даврони мусоид ва душвор дар канори он меистанд. Онҳо манфиатҳо ва амнияти миллатро авлотар медонанд ва аксар вақт онҳоро аз манфиатҳои шахсӣ ё ҳадафҳои инфиродӣ болотар мегузоранд.

«Дар баъзе фарҳангҳо ватандӯстӣ бо ғояи қарзи шахрвандӣ ва хизмат ба миллат зич алоқаманд аст. Шахсони алоҳида ватандӯстии худро бо иштироки ғаъолона дар ташаббусҳои ҷамъиятӣ, волонтерӣ ва хизмат кардан дар сафи ҚМ нишон медиҳанд. Таваҷҷуҳ ба сахми ғаъолона дар беҳбудии ҷомеа ва тамоми миллат гузошта мешавад».

Гузашта аз ин, ватандӯстӣ аз миллатгароӣ фарқ мекунад, ҳарчанд ин ду истилоҳ унсурҳои нисбатан ба ҳам монанд доранд. Ватандӯстӣ муҳаббат ба кишвари худ ва хоҳиши сахми мусбат дар рушди он аст, вале миллатгароӣ майл дорад, ки манофеи миллатро болотар аз ҳама чиз гузашта, баъзан дурнамо ва некӯахлоқии миллатҳои дигарро ноҳида гирад.

Ҳамин тавр, дар таърих ватандӯстиро ҳамчун ҳисси хосса падидаҳои гуногун дар муносибатҳои иҷтимоӣ меноманд. Аксар вақт фаҳмиши муҳаббат ба Ватан, масалан, бо муҳаббат ба давлат ва ғайра иваз карда мешавад:

- ватандӯстии давлатӣ (этатикӣ) муҳаббат ба давлат;
- ватандӯстии империалистӣ – садоқат (муҳаббат) ба Ватан ва ҳукумати он;
- ватандӯстии полис (шаҳрӣ) – муҳаббат ба полис (шаҳр), яъне тарзи зиндагӣ, анъана, хусусият ва равиҳо.
- ватандӯстии этникӣ – муҳаббат ба миллат;

– ватандӯстии шаҳрдорӣ – муҳаббат ба шаҳри худ [87, с. 328].

«Таҳаввулоти ватандӯстӣ дар замони муосир эътирофи бештари вобастагии ҷаҳонишавӣ, бисёрфарҳангӣ, арзишҳои демократӣ ва шаҳрвандии ҷаҳолро инъикос мекунад. Ватандӯстони муосир сабӣ мекунанд, ки ҷомеаҳои фарогир ва одилона бунёд намуда, ба некӯаҳволӣ ва пешравиӣ миллатҳои худ саҳм гузоранд, ҳамзамон, гуногунрангӣ ва пайваستاгии ҷаҳонро фаро гиранд».

Ватандӯстӣ муҳаббат, садоқат ба ватан, арзишҳо ва ниҳодҳои он буда, дар бисёр ҷиҳатҳо, аз ҷумла дар дастгирии манфиатҳои миллӣ, рамзҳо, анъанаҳо ва фарҳангҳо зоҳир шаванд.

Ба гуфтаи Ҷ. Саъдизода, имрӯз ташаккули маданияти баланди ҳуқуқии аҳоли дар маҷмуъ ва аз ҷумла маданияти ҳуқуқи инсон аҳаммияти иҷтимоӣ касб карда, хусусияти умумиинсонӣ дорад [144, с. 55]. Ў дар ҷойи дигар қайд мекунад, ки ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон мақсади ҳар як давлат аст [156, с. 51]. Ба таъкиди Э.С. Насриддинзода: «Дар шароити таъсири ҷаҳонишавӣ ба фарҳанги ҳуқуқии миллӣ барои ҳифзи он аз вуруди унсурҳои бегона, ки пояҳои миллию маънавии онро вайрон мекунанд, муайян намудани меъёрҳои зарур аст, ки ба асолати ҳуқуқӣ баҳо медиҳанд» [126, с. 48]. Аз ин лиҳоз, баланд бардоштани руҳияи ватандӯстӣ дар байни ҷавонон муҳим аст.

Дар давраи кунунии тараққиёти ҷамъият зухуроти «идеяи миллӣ» аҳаммияти калон пайдо мекунад [181, с. 67].

Ба андешаи сиёсатшинос В.Ю. Дорожкина, ғояи миллӣ «шакли махсуси худшиносии ҷомеа буда, низоми таркибии арзишҳои асосии миллӣ, пеш аз ҳама, идеалҳо ва ақидаҳо мебошад, ки дар заминаи таҷрибаи таърихӣ, худшиносии миллӣ ташаккул меёбад. Тафаккури мардум ва элитаҳои сиёсӣ, чун қоида, дар замони дигаргуниҳои куллии иҷтимоӣ, идеология ва стратегияи муайяни рушди давлатро аз нигоҳи манфиатҳо ва афзалиятҳои миллии он дар назар дорад» [169, с. 135].

Ватандӯстӣ, аз тарафи дигар, ба уҳдадорӣ марбут аст, ки шахс хангоми хизмат дар ҚМ ба уҳда дорад. Ин метавонад вазифаҳоеро аз

кабили ҳифзи кишвар аз таҳдидҳои беруна, ҳифзи сулҳу амният, нигоҳ доштани интизом ва арзишҳои ҳарбӣ дар бар гирад. Даъват ба хизмати ҳарбӣ аксар вақт аз худро дар хатар гузоштан, иҷрои фармони афсарони болоӣ ва омода будан ба қурбониҳо ба манфиати миллат иборат аст.

«Масъалаи асосҳои ҳуқуқи уҳдадорӣ ҳарбӣ дар Тоҷикистон ҳарчанд дар санадҳо ва барномаҳои стратегияҳо дарҷ ёфта бошад ҳам, нигоҳи сирф ҳуқуқӣ ба ин соҳа, маҳз аз тағйиротҳо ба Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» оғоз шуд, зеро қабули ин қонун дар таҳрири нав ва ҷорӣ намудани шакли «сафарбарӣ» дар ҷомеа саволҳои гуногунро ба вуҷуд овард». Аз ин рӯ, мақомоти қонунгузори кишвар дар як муддати кӯтоҳ, Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»-ро қабул намуд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ соли 2022 қайд намуданд: «Мо имсол «Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026» ва «Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027»-ро қабул намудем. Дар ин замина, зарур аст, ки аз ҷониби Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш якҷо бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо ҷиҳати қабули барномаҳои маҳаллии кор бо ҷавонон тадбирҳои амалӣ андешида шаванд» [205].

Мавҷудият ва рушди давлат бидуни фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки асоси онро аҳолии кишвар ташкил медиҳад, ғайриимкон аст. Муҳимтарин ҷузъи ҷомеаи шаҳрвандӣ муассисаи таълимӣ мебошад, ки насли наврас (ҷавонон)-ро дар асоси принципҳои эҳтиром ба фарҳанг, таърих, қонунҳои давлат, яъне дар асоси муносибати ватандӯстӣ ба миллат тарбия мекунад.

Принсипҳои амалисозии ваколатҳои давлатӣ ва амалӣ намудани фаъолияти тарбияи ватандӯстӣ аз ҷониби институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ принципҳои зеринро дар бар мегирад: қонуният; баробарии

иштирокчиёни ин муносибатҳо – шахсони алоҳида, ҷамъият ва давлат; оммавӣ; уҳдадорӣ; мувофиқат.

«Мақсади сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстӣ фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани масъулияти шаҳрвандӣ барои сарнавишти кишвар, баланд бардоштани сатҳи муттаҳидшавии ҷомеа бо мақсади ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти миллӣ ва рушди устувори ҶТ мебошад. Мустаҳкам намудани ҳисси мансубияти шаҳрвандон ба таъриху маданияти бузурги Тоҷикистон, таъмин намудани давомнокии наслҳо, тарбия намудани шаҳрвандон, ки Ватан ва оилаи худро дӯст медоранд, мавқеи фаъолонаи ҳаётӣ дорад».

Яке аз самтҳои муҳимми тарбияи ватандӯстӣ баланд бардоштани фарҳанги ҳукукии кӯдакону ҷавонон мебошад. Яъне, тарбияи шаҳрвандон бояд дар руҳияи эҳтиром ба Конститутсия, ҳамчун Қонуни асосии кишвар ва мувофиқан манбаи асосии танзими ҳукукии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва қонуният амалӣ карда шавад.

«Дар фаъолияти амалии тарбияи ватандӯстӣ бояд ба омӯхтан ва фаҳмонда додани меъёрҳо, санадҳои асосии ҳукукӣ, ки асоси таҷлили ҷашнҳо ва санаҳои хотирмон гардидаанд, диққати махсус дода шавад».

Ватандӯстии сарбозони ҚМ дар садоқат ба вазифаи ҳарбӣ, дар хизмати фидокорона ба Ватан, омода будан ба ҳимояи манфиатҳо, яқпорчагӣ ва истиқлолияти он дар ҳар лаҳза зоҳир мешавад. Ватандӯстӣ аз вазифаҳои ахлоқии инсон аст, ки аз ангезаҳои вичдон иҷро мешавад. Муҳимтар аз ҳама, дар ҷомеа қарзи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ дар назди Ватан аст, ки ҳамеша бо манфиатҳои ҷамъиятӣ ва ниёзҳои мардум алоқаманд мебошад. Меъёри ахлоқию ҳукукии рафтори хизматчиёни ҳарбӣ вазифаи ҳарбӣ буда, ягонагии талаботи ҳукукӣ ва ахлоқии ҷамъиятро ифода мекунад. «Моҳияти он аз ҳифзи истиқлоли давлатӣ ва тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, амнияти давлат ҳангоми рафъи ҳамлаи мусаллаҳона, инчунин, аз иҷрои вазифаҳо, тибқи уҳдадорӣҳои байналмилалӣ кишвар иборат аст».

Дар ҳаёти осоишта вазифаи ҳарбӣ ҳар як сарбозро вазифадор мекунад, ки масъулияти шахсии худро барои ҳимояи Ватан амиқ дарк намояд, азхудкунии аслиҳа ва техникаи ҳарбии ба бовариашон супурдашуда, пайваста такмил додани сифатҳои маънавӣ, ҷангӣ ва равонии онҳо, муташаккилӣ ва интизоми баландро талаб мекунад. Ватандӯстӣ ва садоқат ба вазифаи ҳарбӣ дар дарки амиқи ҳар як хизматчии ҳарбӣ масъулияти шахсӣ барои ҳифзи Ватан ва зарурати софдилона ва иҷро намудани вазифаи хизмати худро зоҳир менамояд. «Онҳо дар тайёрии доимии маънавӣ, равонӣ, ҷисмонӣ ва касбӣ ба мудофияи мусаллаҳи Ватан, дар тайёр будан ба бартараф намудани ҳар гуна душвориҳо дар иҷрои вазифаи ҷангӣ дар замони осоишта ва ҷанг ифода ёфтаанд».

Одамони ватандӯст метавонанд ҳисси масъулиятро барои дифоъ аз арзишҳо ва манфиатҳои кишвари худ эҳсос кунанд. Онҳо, инчунин, метавонанд бовар кунанд, ки миллати онҳо дар ҷаҳон нақши беҳамто дорад ва хизмати ҳарбӣ як роҳи сахмгузорӣ дар ин рисолат аст.

Илова бар ин, ватандӯстӣ метавонад ба одамон ҳисси ҳадаф ва маънӣ диҳад. Бо ҳамроҳ шудан ба артиш, онҳо метавонанд як қисми ҷомеаи одамони ҳамфикр шаванд, ки арзишҳо ва эътиқоди худро мубодила мекунанд. Онҳо метавонанд аз пӯшидани либоси миллии кишварашон ва намояндагии миллати худ эҳсоси ифтихор намоянд.

Ватандӯстӣ метавонад ба садоқатмандии шахс ба вазифа ва масъулияти худ дар хизмати ҳарбӣ таъсири назаррас расонад. Ҳисси баланди меҳру муҳаббат ва садоқат ба Ватани худ метавонад сарбозонро ба меҳнат, беҳтар иҷро кардани вазифаи худ содиқтар гардонад.

Вақте ки сарбозон робитаи амиқро бо кишвари худ эҳсос мекунанд, онҳо бештар омодаанд, ки қаҳрамониҳо кунанд ва ҷони худро барои ҳифзи ҳамватанони худ дар хатар гузоранд. Онҳо метавонанд дар назди ҳамсафони худ ҳисси масъулиятшиносии қавӣ дошта бошанд ва кӯшиш кунанд, ки ба сӯйи ҳадафҳои умумӣ якҷоя кор кунанд.

Ватандӯстӣ, инчунин, метавонад таъсир расонад, ки сарбозон нисбати вазифаҳои худ чӣ ҳис мекунад. Онҳо метавонанд хизмати худро ҳамчун имтиёз ва шараф ҳисоб кунанд, на танҳо кор. Аз эҳтироми арзишҳо ва анъанаҳои ҳарбӣ ифтихор мекунад ва вазифадоранд, ки шаъну эътибори кишвари худро ҳифз созанд.

Н.М. Зарифов қайд мекунад, ки таълим дар раванди ташаккули шуури ватандӯстӣ нақши ҳалқунанда дорад [104, с. 192]. Масалан, омӯзиши таърих имкон медиҳад, ки анъанаҳои бузурги ватандӯстӣ омӯхта, моҳияти ислоҳоти низоми сиёсӣ, соҳаи худидоракунии ҷамъиятро ошкор карда, барои ҳамаҷониба инкишоф додани тарбияи шаҳрвандон шароити зарурӣ фароҳам оварда шавад.

Ватандӯстӣ метавонад ба қисми ҳарбӣ манфиатҳои зиёд оварад. Вале дар баробари ин, ватандӯстии аз ҳад зиёд метавонад зарарҳои эҳтимоли дошта бошад, ба монанди:

а) андешаи гурӯҳӣ: Ватандӯстии аз ҳад зиёд метавонад боиси тафаккури гурӯҳӣ гардад, ки дар он сарбозон афкор ва ақидаҳои воҳид ё кишвари худро аз афкор ва ғояҳои мустақили худ бартарӣ медиҳанд. Ин метавонад боиси нарасидани тафаккури интиқодӣ ва эҷодкорӣ гардад ва қобилияти мутобиқ кардани қисми ҳарбиро ба шароити тағйирёбанда маҳдуд созад.

б) таҳаммулнопазирӣ: Ватандӯстии аз ҳад зиёд баъзан метавонад боиси нобоварӣ ё нописандӣ ба одамони дигар кишварҳо ё фарҳангҳо гардад. Ин ба таҳаммулнопазирӣ оварда мерасонад, ки метавонад муносибатҳо бо иттифоқчиёро вайрон кунад ва боиси таъбиз дар дохили ҚМ гардад.

в) истифодаи нодурусти захираҳо: Ватандӯстии аз ҳад зиёд баъзан боиси тамаркуз ба қудрати низомӣ ва қудрат бар дигар афзалиятҳо, аз қабилӣ маориф, тандурустӣ ва некуаҳволӣ гардад. Ин ба тақсимооти нодурусти захираҳо ва номутавозунии афзалиятҳои миллӣ оварда мерасонад, ки метавонад барои кишвар оқибатҳои манфии дарозмуддат дошта бошад.

Ҳарчанд ватандӯстӣ метавонад як ангезаи пурқувват барои сарбозон бошад, ватандӯстии аз ҳад зиёд ба итоаткориҳои кӯр-кӯрона, андешаи гурӯҳӣ, бегонапарастӣ ва истифодаи нодурусти захираҳо оварда мерасонад. «Барои сарбозон ва сарварони ҳарбӣ муҳим аст, ки дар байни ватандӯстӣ ва тафаккури интиқодӣ мувозинатро нигоҳ доранд, то дар роҳи таъмини манфиатҳои миллӣ принципҳои ахлоқӣ вайрон нашаванд».

Ояндаи хизмати ҳарбӣ эҳтимолан таҳаввулоти минбаъдаи нақши ватандӯстиро бубинад. Вақте ҷомеаҳо тағйир меёбанд ва мушкилоти нав ба миён меоянд, тарзи фикрронии одамон дар бораи уҳдадорихои худ дар назди кишвари худ низ метавонад тағйир ёбад.

Дар ташаккул додани ватандӯстӣ, ба андешаи С.Д. Сафарова либоси ҳарбӣ чун ёдоварӣ аз далерӣ ва шучоат нақши муҳим дорад [143, с. 251].

Ба андешаи А.М. Пронина, ташаккули низоми тамоюлҳои арзишҳои ахлоқии аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳаммиятнок дар шахс вобаста ба танзими уҳдадорихои ахлоқии худ ва худдории ахлоқӣ низоми одатҳоро ба вучуд меорад [181, с. 177].

Дар ҷомеаи демократӣ институти ватандӯстӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарини он ба ҳисоб меравад, зеро ин имкон медиҳад, то насли наврас дар асоси принципҳои эҳтиром ба фарҳанг, таърих, қонунҳои давлат ва шахрвандон ба иштирок дар нигоҳдории амният ва беҳбудии он нигаронида шавад.

Ба андешаи Ш.М. Мусоев: «Тағйирёбии фазои сиёсӣ геополитикӣ, нооромии вазъи ҷаҳони муосир, муташанниҷ шудани вазъият дар як қатор давлатҳои Шарқи наздик ва Шарқи Миёна кишварҳои тозаистиклолро ба он водор месозад, ки баҳри таъмини амният ва ҳифзи манфиатҳои миллии хеш дар самти сиёсати ҳарбӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ намоянд» [177, с. 3].

Ин ҳолат ба он далолат мекунад, ки қудрати ҳарбии давлат бештар ба инкишоф, мазмун ва сифати меъёрҳои ҳуқуқӣ вобаста аст. Нақши танзимкунандаи қонун на танҳо ба татбиқи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии хизматчиёни ҳарбӣ, балки ба таъмини муттаҳидӣ, ягонагии амали онҳо, сафарбар намудани хизматчиёни ҳарбӣ барои такмили маҳорати ҷангӣ,

ба иҷрои бенуксони вазифаҳои хизмати ҳарбӣ мусоидат мекунад. Ин дар ниҳоят боиси баланд шудани омодагии ҷангии Қувваҳои Мусаллаҳ мегардад.

Профессор Э.С. Насриддинзода «муътақид аст, ки ҳисси баланди ватандӯстӣ, ҳифзи урфу одатҳои ҳуқуқӣ ва давлатӣ асоси ҷунбиши шуубия дар хилофати араб ва пояи ҳаракатҳои тоҷикӣ-форсӣ гардид, ки тоҷикон ба ниҳодҳои зиёди давлатӣ ворид шуданд, идоракунии Хилофат ва баъдтар давлати худ – давлати Сомониёнро ташкил карданд. Ин давра на танҳо дар таърихи рушди халқи тоҷик, худшиносӣ ва такмили фарҳанги ҳуқуқии он марҳилаи нав, балки шиносӣ бо маданияти баланди давлати Сомониён ва дигар халқҳо гардид» [179, с. 11].

В.М. Звонков «принсипҳои зерини ҳавасмандгардонии хизмати ҳарбиро ҷудо мекунад: вобастагии ҳаҷми ҳавасмандгардонӣ ба натиҷаҳои ҳақиқии хизмати ҳарбӣ; ягонагии ҳавасмандгардонии моддию маънавӣ; маҷмуи ҳавасмандгардонии инфиродӣ, коллективӣ ва ҷамъиятӣ; истифодаи пайғиронаи ҳавасмандгардонии гуногун; сари вақт ва самаранок истифода бурдани шаклҳои алоҳидаи ҳавасмандгардонӣ; ошкорбаёнӣ ва муқоисавӣ дар ҳавасмандгардонӣ; мавҷудият ва бехатарии ҳавасмандкунӣ; иштироки васеи ашхос дар муайян кардани доктринаҳои барои пешбарӣ» [170, с. 126-127].

Эҷоди тартиботи иҷтимоӣ, дар маҷмуъ, ҷомеа ва баҳусус ҳар як аъзои алоҳидаи он қоидаҳо ва қолабҳои рафтори мустақим ва ғайримустақим, возеҳ ва ғайриимкониро муқаррар мекунад, ки барои риоя ҳатмӣ ё матлуб мебошанд. Чунин ташкили ҳаёти иҷтимоӣ хусусияти стратегияи муоширати одамонро бо ҳамдигар пешбинӣ менамояд. Аммо, омӯзиши категорияи стратегия аз нигоҳи таҳлилӣ ва як қатор самтҳои марбут ба пажӯҳиш то ҳол боиси асосноккунии пайвастаи лингвистии мафҳумҳои стратегия, тактика ва технология нашоудааст.

«Ҳамин тариқ, О.С. Иссерс таърифҳои зерини мафҳуми «стратегия»-ро пешкаш мекунад: маҷмуи амалҳо, ки барои расидан ба мақсади коммуникативӣ нигаронида шудааст [45, с. 169].

Е.И. Христофорова «қайд мекунад, ки дар замони шуравӣ ватандӯстиро муҳаббат ба Ватан, садоқат ба он ва майлу хоҳиши хизмат кардан ба манфиатҳои он маънидод мекарданд [154, с. 106]. Идеяи ватандӯстӣ яке аз эҳсосоти амиқеро дар бар мегирад, ки дар тули садсолаҳо ва ҳазорсолаҳо мавҷудияти сарзаминҳои чудоғона ва қавмҳои фарҳангӣ бавучудомада мустаҳкам шудааст».

«Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи Барномаи тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ ва рушди намудҳои варзиши ҳарбӣ-амалӣ дар байни наврасону ҷавонони синни тодаъватӣ ва даъвати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2015 [13] ва ҳамчунин, барои солҳои 2015-2022 [12] имкон дод, ки як зумра корҳои муҳимро ба анҷом расониданд, аммо вобаста ба тағйир ёфтани вазъи сиёсӣ иқтисодии ҷаҳон баъд аз хуруҷи бемории COVID-2019, муноқишаҳои марзӣ ва вазъи ногувори ҷаҳон аз оғози соли 2022 ин тараф, зарур аст, ки дар баробари «Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030», ки масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоиро дар бар мегирад, бояд «Стратегияи рушди тарбияи ватандӯстии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шавад, ки бо омилҳои зерин асос ёфтаанд»:

– «вобаста ба хатари терроризм ва экстремизм нақшаи чорабиниҳо, барномаҳо ва ҳатто «Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» аз 1 июни соли 2021», №187 бо Фармони Президенти ҶТ қабул карда шуд, ки дар мубориза бо ин вабои аср дар муддати кӯтоҳ самарани нек ба бор овард. Бояд ёдовар шуд, ки то ин муддат якҷанд стратегияи дигар вобаста ба ин мавзӯ қабул шуда буд;

– «бо қабули Қонуни ҶТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи соли 2021» мушкилоти зиёде вобаста ба фаҳмондадиҳии қонуни мазкур ба аҳоли ва ҳатто кормандони ҳифзи ҳуқуқ ба вучуд омад, ки он месазад дар муддати кӯтоҳтарин ба анҷом расонида шавад, зеро мақсади қонун аз танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ иборат аст

ва дар асоси Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёри ҳуқуқӣ» он бояд фаҳмо ва мушаххас бошад ва набояд ба духӯрагӣ роҳ диҳад;

– дигаргуншавии фазои ҷаҳонӣ, таъсири омилҳои манфии ҷаҳонишавӣ ба тарбияи насли наврас, инкишофи бемайлоии воситаҳои иртиботӣ ба тарбияи насли ҷавон бозгӯи он аст, ки бояд чунин стратегия қабул карда шавад;

– ҳарчанд пас аз пошхӯрии ИҚШС зиёда аз 35 сол сипарӣ шуда, дар давоми ин солҳо тамоми низоми қонунгузорию ҷумҳурӣ пурра нав карда, маҷмуи барномаву стратегияҳо қабул шуда бошанд ҳам, вобаста ба таъсири раванди ҷаҳонишавӣ ва таъсири манфии он то ҳол мафкураи миллӣ дар зеҳни аксарияти ҷавонон мавҷуд нест;

– бо таҳрири нав қабул гардидани Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорию ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», ба ақидаи баъзе аз олимони кишвар, низоми маориф равиши муътадили худро аз даст дод ва қабули ин қонун, ки мебоист мушкилоти таъмини қувваҳои мусаллаҳ бо наваскаронро ҳал мекард, ба мушкилот дучор шуд;

Асосҳои илмии Стратегия инҳоро бояд дар бар гирад:

«– натиҷаҳои кори илмию амалии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳои таҳсилоти олий, пажухишгоҳҳои илмӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, шуроҳои ҷамъиятӣ ва машваратии назди мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ;

– таҷрибаи андӯхташудаи ҳамкорию субъектҳои асосии тарбияи ватандӯстӣ – мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ;

– натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла мониторинги тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун ҷузъи рушди иҷтимоӣ, худидора ва ҳамкорию байнисоҳаҳо;

– таҳлили натиҷаҳои татбиқи барномаҳо, лоиҳаҳо, нақшаҳои мукамал, шаклҳои интегративӣ, моделҳои тарбияи ватандӯстии категорияҳои гуногуни шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалияи

муассисаҳои мушаххаси давлатию иҷтимоӣ, технологияҳои наво, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратиро истифода мебаранд;

– натиҷаҳои таҷрибаи чандинсолаи шарикӣ дар доираи ҳамкориҳои байниминтақаҳо ва ҳамкорӣ бо субъектҳои тарбияи ватандӯстӣ дар сатҳи ноҳиявӣ, шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳурӣ, махсусан дар соҳаҳои иттилоотӣ, маориф ва фарҳанг.

Муҳимияти таҳияи Стратегия ба инҳо вобаста аст:

– мавҷудияти заминаҳои зарурӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон барои тарбияи шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ, хизмати шоиста ба Ватан ҳамчун заминаи воқеии фароҳам овардани шароит барои такмили кулӣ дар ин фаъолият ба ҳисоб меравад;

– зарурати мутобиқсозии мақсадноки асосҳои назариявӣ ва низоми таҳсилот ба шароити нави тағйирёфтаи ҷомеаи Тоҷикистон;

– зарурати кор карда баромадан ва асоснок кардани маҷмуи тадбирҳои ба ҳам алоқаманди дарозмуддат дар сатҳи байниминтақавӣ ва минтақавӣ, таъмини робитаи зичи фаъолияти давлатӣ, минтақавӣ ва ҷамъиятӣ дар раванди тарбияи ватандӯстӣ;

– зарурати таҳия ва асоснок кардани муқаррароти асосии ташкилию методӣ, инчунин, шаклҳои самтҳо ва самтҳои тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун фаъолияти низомнок;

– ба субъектҳои асосии низоми тарбияи ватандӯстӣ бо шароити захираҳо барои истифодаи самарабахши шаклҳо, воситаҳо, усулҳо ва технологияҳои сифатан нави ин фаъолият ва ба даст овардани натиҷаи ниҳоии он» [5].

Стратегия ба идеяи афзалияти ҳаёти созандаи инсон дар раванди рушди иҷтимоию иқтисодии ҶТ асос ёфтааст. Методологияи Стратегия ғояи ватандӯстӣ ҳамчун омили ҷудонашавандаи маънавии амали дарозмуддат, ки ба муносибатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат дохил мешавад, ба ҳисоб меравад.

Ватандӯстӣ аз хоҳиши объективии ҷомеа ва ҳар як шахс ба субот ва дарки амнияти худ зухур менамояд. Ватандӯстӣ як низоми ҷаҳонбинии

муштраки давлат ва ҷомеа буда, барои муттаҳидсозии ҷомеа, ташаккул додани худшиносӣ, мақсаду вазифаҳои стратегии он равона гардидааст.

Мақсади рушди низоми тарбияи ватандӯстии шаҳрвандони ҚТ ба конунгузорӣ мувофиқат мекунад ва вазифаи умумие мебошад, ки бояд чунин мақсадҳоро муайян кунад»:

«– дастурҳои тактикий барномаҳо, моделҳо ва лоиҳаҳои тарбияи ватандӯстӣ;

– роҳҳои қонун кардани интизориҳои гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа;

– риояи вазифаҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстӣ.

«Мақсади Стратегия аз таъсиси низоми самарабахши ташаккули ватандӯстӣ дар асоси муттаҳид намудани саъю кӯшиши мақомоти конунгузор ва иҷроия, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, дигар ташкилотҳои давлатӣ, ҷомеа иттиҳодияҳо ба ҳисоб меравад.

Ҳамчун вазифаҳои, ки ҳалли онҳо ноил шудан ба ин ҳадафро таъмин менамояд, татбиқи Стратегия инҳоро пешбинӣ мекунад:

– афзалияти тарбияи ватандӯстӣ дар сиёсати мақомоти иҷроия;

– пурзӯр намудани масъулияти мақомоти иҷроия барои тарбияи ватандӯстӣ;

– васеъ намудани ҳайати субъектҳои тарбияи ватандӯстӣ, фароҳам овардан ва такмил додани заминаи меъёрии ҳуқуқии фаъолияти онҳо;

– такмили ҳамкориҳои сохторӣ ва функционалии мақомоти ҳокимияти конунгузор, иҷроия ва судӣ, муассисаҳои илмию таълимӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҷамоаҳои созиш фаъолияти онҳо дар ҳалли масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ;

– ба шароити ҳаёти кишрҳои гуногуни аҳоли, хусусиятҳои иҷтимоию фарҳангӣ, тарбиявӣ, синну солӣ ва дигар хусусиятҳои онҳо нигаронида шудани низоми тарбияи ватандӯстӣ;

– тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи тайёр будан ба муҳофизати Ватан, иҷрои вазифаи ҷангӣ, фаъолияти фаъоли меҳнатӣ ва эҳёи ҳаёти комили оилавӣ» [5]

– зинда намудани арзишҳои таърихии халқи тоҷик, аз қабилӣ эҳтироми хосса ба низомӣ, вазифаи пурифтихор ба ҳисоб рафтани уҳдадорӣ ҳарбӣ. Дар давраи Ҳахоманишиён ҳокими вилоят аз ҳисоби шахсонӣ маҳаллӣ, аммо ҳокими ҳарбӣ танҳо аз ҳисоби форсҳо таъин карда мешуд. Дар тамоми асарҳои гузаштагонанон ва дар адабиёти ҷаҳон бештари қаҳрамонанон низомӣ буданд.

Ҳамин тариқ, дар Стратегия сафарбар намудани тамоми имкониятҳо, пеш аз ҳама, имкониятҳо, ки давлат дорад, дар масъалаи рушди иҷтимоӣ ва тарбияи ватандӯстӣ шаҳрвандон пешбинӣ шудааст.

«Бо назардошти он ки яке аз муҳимтарин бартариҳои рақобатӣ, ки Тоҷикистон дар заминаи рушди инноватсионӣ нигоҳ медорад, ин сармояи инсонӣ мебошад. Стратегия ҳамчун роҳи тамаркуз ва истифодаи самараноки захираҳои ватандӯстӣ, дар муқоиса бо консепсияҳо, моделҳо, лоиҳаҳо ва барномаҳои мавҷуда, ба амалӣ гардондани муносибати систематикӣ дар тарбияи ватандӯстӣ шаҳрвандон нигаронида шудааст.

Бояд қайд намуд, ки арзиши ватандӯстӣ ҷавонанон дар функсияҳои хосси он зоҳир мегардад» [48, с. 12].

Муҳаққиқ Ф. Алиев ба арзишҳои ватандӯстӣ ҷавонанон чунин функсияҳоро дохил мекунад:

- ҳамгирӣ;
- муҳофизатӣ;
- мувозинатӣ;
- танзимӣ;
- тарбиявӣ [164, с. 60].

Функсияҳо, ки дар боло зикр шуда, ба он мусоидат мекунанд, ки ҷавонанон дар ҳаллу фасли масъалаҳои ҷамъиятӣ, маҳаллӣ ва давлатӣ ғайбона иштирок намојанд. Ин вазифаҳо имкон медиҳанд, ки ҷойгоҳ ва нақши ҷавонанон дар низомӣ идоракунии давлатӣ ва қонунгузорӣ дуруст дарк шуда, ҳамзамон, доираи рафтори ҳуқуқии онҳо равшан муайян гардад.

«Низоми тарбияи ватандӯстӣ тамоми зинаҳои фаъолияти тарбиявиरो фаро мегирад, ки аз оила, муассисаҳои томактабӣ ва тарбиявӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, воситаҳои ахбори омма, варзиш, меҳнат, ҳарбӣ ва дигар дастаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ сар карда то мақомоти олии давлат анҷом меёбад. Он ташкили ҷорабиниҳои ватандӯстиро, чи дар сатҳи ноҳиявӣ ва чи дар вилоятҳо, дар коллективҳои алоҳида ва бо як шахс гузаронидани кори индивидуалии тарбиявиरो дар бар мегирад.

Дар низоми тарбияи ватандӯстӣ оила ҳамчун асоси ҷомеа ҷойи махсусро ишғол мекунад. Маҳз дар оила раванди тарбияи шахсият, ташаккул ва инкишофи ватандӯстӣ оғоз гардида, баъдан дар коллективҳои тарбиявӣ, меҳнатӣ, ҳарбӣ, муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ ва дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ идома меёбад.

Дар низоми тарбияи ватандӯстӣ ҷузъи муҳимтарин кори оммавии ватандӯстӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ мунтазам ташкил ва бо иштироки фаъолони воситаҳои ахбори омма, намояндагони иттифокҳои илмию эҷодӣ, ветеранҳо, ҷавонон ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ ташкил ва гузаронида мешавад.

Низоми тарбияи ватандӯстӣ барои таъмини мақсадноки ташаккули мавқеи фаъоли шаҳрвандон, мусоидат намудан ба фарогирии пурраи он дар ҳалли вазифаҳои умумидавлатӣ, фароҳам овардани шароит барои рушди тафаккури давлатӣ дар байни шаҳрвандон, майлу хоҳиш ва омодагӣ ба фаъолияти мувофиқи манфиатҳои миллии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Он бояд ҷавононро ба чунин фаъолияти пурҷӯшу хурӯш, ки дар онҳо дониш ва таҷрибаи ҳаётӣ бо мавқеи вазифаи шаҳрвандӣ ва соҳиби тақдирӣ Ватан, манфиатҳои шахсӣ бо манфиатҳои ҷамъиятӣ пайваст бошад, даъват намояд.

Зарурати таъсис ва инкишоф додани низоми тарбияи ватандӯстӣ дар бисёр ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, барномаҳо, лоиҳаҳо, нашрияҳои илмӣ ва оммавӣ, ки ба проблемаи рушди мусбат нигаронида шуда ва ҷомеашиносии фаъоли насли наврас бахшида шудаанд, изҳор карда шудааст. Бо вучуди ин, ҷомеаи Тоҷикистон то ҳол дидгоҳи концептуалии

ҳалли мушкилоти тарбияи ватандӯстӣ ва стратегияи амалӣ кардани ин фаъолиятро дар доираи низоми комилан нав, ки ба шароити тағйирёфта мутобиқ карда шудааст, надорад.

Низоми тарбияи ватандӯстӣ, асосан, аз фаъолияти низоми маориф, ки стандартҳои давлатии таълимиро барои амалӣ намудани таълим дар асоси идеали миллии тарбиявӣ ва арзишҳои асосии миллии пешбинӣ шудааст, амалӣ мешавад. Дар заминаи васеи иҷтимоӣ-фарҳангӣ низоми тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун механизми махсуси муташаккили иҷтимоӣ педагогии истифодаи мақсаднокӣ қонунҳои рушд ва тарбияи иҷтимоии шахсият дар асоси тарҳрезии моделҳои навоарона амал мекунад.

Ин принсипи мақсаднокӣ ва ҳамроҳсозии амалиёти ҳамаи мақомоти давлатиро, ки дар татбиқи Стратегия иштирок доранд, пешбинӣ мекунад. Чунин амалисозӣ татбиқи низоми ҷорабиниҳои мушаххаси пайваста ва бо ҳам алоқамандро дар сатҳи ҷумҳурӣ пешбинӣ мекунад, ки ташкил ва гузаронидани онҳо ба зиммаи иҷроқунандагони мушаххас вогузор карда мешавад.

Нуктаи асосии тамоми низом маҳз дар он аст, ки бо ёрии воситаҳо, усулҳои махсус ва технологияҳои нави мавҷуда фарогирии ҳар ҷи бештари шаҳрвандон, хусусан кӯдакон ва ҷавонро таъмин менамояд.

Тарбияи ватандӯстӣ бояд нақшавӣ, мунтазам, доимӣ ва яке аз самтҳои афзалиятнок дар сатҳи ҷумҳурӣ ва соҳаи фаъолияти таълимӣ бошад.

Низоми тарбияи ватандӯстӣ бетағйир монда наметавонад, вале тағйирот ва рушди он ҳам ба дастовардҳои вазифаҳои аввалиндараҷаи низоми тарбияи ватандӯстӣ ва ҳам ба дигаргунӣ, ки дар соҳаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва дигар соҳаҳои ҷомеа ба амал меоянд, вобаста аст.

Маҷмуи тадбирҳои низомнок фаро гирифтани тарбияи ватандӯстии қулли шаҳрвандон ва махсусан ҷавонро пешбинӣ мекунад. Дар баробари ин, дар ин самт ба иштироки мақомоти ҳама шохҳои ҳокимияти давлатӣ, бахусус мақомоти асосии иҷроия, пеш аз ҳама,

Вазорати муфойа, Вазорати маориф ва илм, Вазорати фарҳанг, васоити ахбори омма диққати асосӣ дода мешавад.

Самтҳои рушди низоми тарбияи ватандӯстӣ аз ҷиҳати сохтор ба ду ҷузъи асосӣ тақсим мешаванд. Дар навбати аввал ба самтҳои, ки дар баланд бардоштани самаранокии фаъолият дар зернизоми шаҳрвандӣ–ватандӯстӣ, маънавию ахлоқӣ, таърихӣ, ватандӯстӣ, фарҳангию ватандӯстӣ, ҳарбию ватандӯстӣ ва дигар зернизоми таълиму тарбия, ба сатҳи баландтар бардоштан, ҳалли мушкилоти ҷамъшуда, фароҳам овардани шароити беҳтар нақш доранд, диққати бештар дода мешавад.

Яке аз самтҳои умедбахши татбиқи рушди бомайлони Тоҷикистон ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии равандҳои ташаккули фаъоли «марказҳои рушди инноватсионӣ» ва такрористехсоли сармояи инсонӣ мебошад.

«Мазмуни асосии ҷорабиниҳо дар ин самт ба ташаккули хотираи таърихӣ дар байни насли наврас, эҳтиром ба таърихи қаҳрамонон кишвар, маърифати баланд, фарҳанг, маънавият, муҳаббат ба Ватан, мазмуни ҳосилгояи ватандӯстӣ, махсусан дар иртибот бо арзишҳо ва манфиатҳои ҷомеа, давлат, шахсият, масъулияти шаҳрвандӣ, омода будан ба хизмати шоиста ба Ватан ва дар ҳолати зарурӣ ҳифзи соҳибхушӣ, яқиндорӣ давлат ва манфиатҳои миллӣ ҶТ нигаронида шудааст» [5].

Хусусиятҳои тарбияи ватандӯстии ҷавонони донишҷӯ дар шароити муосир инҳоянд:

– истифодаи равиши аксиологӣ дар муайян ва мушаххас кардани арзишҳои шаҳрвандӣ ва ватандӯстие, ки муносибатҳои байнишахсӣ, байнигурӯҳӣ, байниҷамъиятӣ ва байнимиллиро инъикос мекунанд;

– татбиқи равиши интегративӣ ба тарбияи ватандӯстӣ, ки бо ташаккули ҷанбаи ватандӯстии ҷаҳонбинии ҷавонон, аз ҷумла ҷузъҳои маърифатӣ, эмотсионалӣ-баҳогузори ва рафторӣ алоқаманд аст;

– таълим ба муносибати яқиндорӣ ба тарбияи ватандӯстӣ, ки рушди тамоми ҷузъҳои таркибии раванди педагогӣ, аз ҷумла ҳадафҳои тарбияи

ватандӯстӣ, мазмун ва ғояҳои асосии ватандӯстӣ, меъёрҳо ва усулҳои санҷиши сатҳи ташаккули онҳоро дар бар мегирад;

– истифодаи ба тарбияи ватандӯстӣ, ки бо мавҷудияти омилҳои берунӣ ва дохилӣ ва шароити амалисозии он дар сатҳи иҷтимоӣ-педагогӣ, педагогӣ ва равонӣ-педагогӣ алоқаманд аст.

Таҳлили рушди афкори педагогӣ ва амалияи педагогӣ нишон медиҳад, ки тарбияи ватандӯстӣ заминаҳои назариявӣ дорад, ки тамаддуни асрҳои гузашта ҳамчун сарчашмаи пайдоиш ва инкишофи он ба вуҷуд овардааст, аз қабилӣ:

– пайдоиши ватандӯстӣ ҳамчун ҳадафи тарбия дар иттиҳодияҳои миллию давлатии одамон, ки ба ҳифзи Ватан, иҷрои вазифаи интегративӣ нигаронида шудааст. Дар баробари ин, ватандӯстӣ, ки ба берун нигаронида шудааст, ба миллатгароӣ мубаддал мешавад, бинобар ин, ватандӯстӣ бояд бо интернационализм алоқаманд бошад;

– назария ва чараёнҳои педагогии муосир ҳамчун шартҳои асосии ташаккули тарбияи шахрвандӣ ва ватандӯстӣ амал мекунад. Ба ин гуна назарияҳо «педагогикаи тарбия дар роҳи сулҳ», «педагогикаи безуриётӣ», «педагогикаи гуманизм», «педагогикаи ҳамкорӣ» ва ғайра;

Ба эътиқоди равоншиносон, омӯзгорон, ҷомеашиносон, маҳз ҷавонон ғайратарин ва пешрафтатарин қишри ҷомеа буда, субот ва амнияти миллии кишвар ба он вобаста аст, ки он кадом идеалҳо, арзишҳо, принсипҳои ахлоқиро тарғиб мекунад. Романтизм ва саъю кӯшиш ба идеал, ки ба давраи наврасӣ хос аст, ҷавононро ба ҳар коре қувва, шучоат, қаҳрамонӣ талаб водор мекунад [183, с. 91]. Ин барои идеалҳои баланди ахлоқӣ ва дар байни донишҷӯён тарбия намудани ҳисси ватандӯстӣ шароити мусоид фароҳам меорад, ки дараҷаи ифодаи он саҳми онҳоро дар рушди кишвар муайян мекунад.

Ғайратарии омӯзгор дар тарбияи ватандӯстии хонандагон бояд ба инҳо нигаронида шавад:

– ташаккули ҷузъи дониши ҳавасмандии ватандӯстӣ, яъне рушди назариявии арзишҳои ватандӯстӣ, идеалҳо, дониш, ташаккули ақидаҳо;

– ташаккули таҷрибаҳои ватандӯстӣ – муносибати эҳсосӣ ба дониш ва арзишҳои ватандӯстӣ, ташаккули эътиқоди ватандӯстӣ;

– ташаккули рафтори ватандӯстӣ тавассути ҷалби иштирок дар чорабиниҳои ватандӯстӣ.

Дар раванди ислоҳоти ҚМ ҚТ як қатор мушкилоте ба миён меоянд, ки бо зарурати таҳия ва қабули санади кодификатсионӣ дар соҳаи муносибатҳои ҳарбӣ алоқаманданд. Ба андешаи муаллиф, кодификатсияи санадҳои ин соҳа ба рушди ватандӯстӣ таъсири бевосита хоҳад гузошт.

Дар натиҷаи таҳқиқи зербоб ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст.

Мафҳуми ватандӯстӣ:

Ватандӯстӣ ҳиссиёти эҳсосӣ, ахлоқӣ ва амалии муҳаббат, дилбастагӣ ва муҳаббат ба Ватан буда, тавассути омодагӣ ба хизмат ва дифои кишвари худ, дастгирии арзишҳо, ҳифзи ҳувиёт ва манфиатҳои он ифода меёбад.

Таърифи ватандӯстӣ:

Ватандӯстӣ ин иштироки фаъолона дар ҳаёти ҷомеа, дастгирӣ ва пешбурди ҳадафҳои миллӣ, ҳифзи соҳибхитиёрӣ ва манфиатҳои кишвари худ мебошад. Онро бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла масъулияти шаҳрвандӣ, хизмати ҳарбӣ, эҳтиром ба мероси фарҳангӣ, иштирок дар корҳои ҷамъиятӣ ифода кардан мумкин аст».

Моҳияти ватандӯстӣ дар меҳру муҳаббати амиқ ба Ватан, омодагӣ ба иштироки фаъолона дар ҳаёт ва дифои он аст.

Ватандӯстӣ тавассути аломатҳои гуногун зоҳир мегардад, ки меҳру муҳаббати амиқ ба Ватанро ифода мекунад. Аломатҳои асосии ватандӯстӣ инҳо ба ҳисоб мераванд:

– муҳаббат ба Ватан: Ватандӯст муҳаббати амиқро нисбат ба кишвари худ зоҳир намуда, онро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт – аз чорабиниҳои фарҳангӣ ва варзишӣ то муоширати ҳамарӯза баён мекунад;

– эҳтиром ба рамзҳои миллӣ: Ватандӯст ба парчам, нишон, суруди миллӣ ва дигар рамзҳои миллии кишвараш эҳтиром мегузорад;

– масъулияти шахрвандӣ: Ватандӯст дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва ҷаҳонӣ фаъолияти шахрвандӣ фаъолона иштирок намуда, ба қонунҳо итоат мекунад ва барои ояндаи кишвараш масъулият дорад;

– омодагӣ ба хизмат: Ватандӯст омода аст ба кишвари худ хизмат кунад;

– дастгирии ҳадафҳои миллӣ: Ватандӯст дастгирии ҳадафҳои миллӣ, аз қабилӣ рушди иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ ва ҳифзи мероси фарҳангиро изҳор мекунад;

– ифтихор аз дастовардҳои кишвар: Ватандӯст аз дастовардҳои кишвараш дар соҳаҳои гуногун, аз қабилӣ илм, санъат, варзиш ва технология ифтихор ва дастгирӣ мекунад;

– эҳтиром ба гуногуншаклӣ: Ватандӯст ба гуногунии миллати худ, аз ҷумла фарқияти забон, дин, фарҳанг ва анъанаҳо эҳтиром мегузорад ва барои ҳамроҳангӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ саъй мекунад;

– иштироки фаъолона дар интихобот: Ватандӯст тавассути овоздиҳӣ дар интихобот ва таваҷҷуҳ ба масъалаҳои ҷамъиятӣ дар ҳаёти сиёсии кишвараш фаъолона иштирок мекунад.

ХУЛОСА

Дар асоси таҳлил ва таҳқиқи мавзӯ метавон чунин хулоса кард:

1. Уҳдадории ҳарбӣ – яке аз пояҳои асосии давлатдорӣ буда, вобаста ба талаботи замон ва рушди ҷомеа ба тағйирот рӯ ба рӯ мешавад. Ҳарчанд дар адабиёти ҳуқуқӣ байни мафҳумҳои «уҳдадории ҳарбӣ» ва «хизмати ҳарбӣ» фикри ягона вучуд нашофта бошад ҳам, истифодаи мафҳуми «уҳдадории ҳарбӣ» дар қонунгузорӣ нишон медиҳад, ки он аз мафҳуми «хизмати ҳарбӣ» фарогиртар аст [2-М; 3-М].

2. Уҳдадории ҳарбӣ дар даврони қадим ва асрҳои миёна ба маънои имрӯзааш фаҳмида намешуд. Давлатдорҳои қадима ва асримиёнагӣ муносибаташонро ба уҳдадории ҳарбӣ дар заминаи эътиқодоти динӣ ва табақаҳои ҷомеа ба роҳ мемонданд. Аз ҷумла, дар Шарқ, хусусан гузаштагони тоҷик, муносибати худро бо уҳдадории ҳарбӣ, чи дар замони зардуштӣ ва чи дар давраи исломӣ, дар заминаи дин пайрезӣ мекарданд, дар ҳоле ки давлатдорҳои ғарбӣ то интишор ёфтани масеҳият дар он дар масъалаҳои мазкур аз рӯйи табақабандии мардум муносибат мекарданд. Уҳдадории ҳарбӣ ба маънои имрӯзааш барои тоҷикон аз инқилоби октябр маншаъ мегирад [7-М; 8-М; 12-М].

3. Ҳангоми адои уҳдадории ҳарбӣ бархе аз ҳуқуқҳои инсон, ки аз принципҳои бунёдӣ маншаъ мегиранд, ба гунае маҳдуд карда мешаванд. Омӯзиши мавзӯ нишон дод, ки уҳдадории ҳарбӣ, дар қонунгузориҳои миллӣ ва байналмилалӣ на ҳамчун маҳдуднамоии ҳуқуқӣ инсон, балки ҳамчун масъулияти инсонӣ ва қарзи шаҳрвандӣ эътироф шуда, барои таъмини принципҳои бунёдии ҷомеа зарур мебошад [1-М; 3-М].

4. «Уҳдадории ҳарбиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабиле Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизат», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии виҷдон ва иттиҳодияҳои динӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»,

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тайёрии сафарбаркунӣ ва сафарбаркунӣ» ба танзим медарорад».

Илова бар ин, уҳдадории ҳарбӣ дар санадҳои зерқонунӣ аз қабили Низомнома «Дар бораи тартиби даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ», Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Низомномаи Комиссияи даъвати ҷумҳуриявии шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ, Низомномаи мақомоти маҳаллии идоракунии ҳарбӣ, Низомномаи тартиби ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардани шаҳрвандон, Оинномаҳои интизомӣ ва ғайра мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таҳқиқи мавзӯи нишон медиҳад, ки бо дигаргун шудани вазъи геосиёсии ҷаҳон имрӯз зарурати таҷдиди назар намудани санадҳои маъёрӣ-ҳуқуқии марбут ба уҳдадории ҳарбӣ пеш омадааст [1-М; 3-М].

5. «Ҳарчанд соли 2021 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» дар таҳрири нав қабул карда шуда», амалишавии уҳдадории ҳарбӣ заминаҳои мусоид ва роҳкорҳои нав ба миён оварда бошад ҳам, то ҳол дар ин масъала мушкилот ба назар мерасад [2-М; 4-М].

6. Таъсис ва ташкили ҚМ дар давлатҳои Исроил, Сингапур ва Гурҷистон бо таъсису ташкили ҚМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шабоҳати зиёд дорад, зеро ҚМ дар ин кишварҳо аз сифр оғоз шудааст. Аз ин рӯ, истифода аз таҷрибаҳои кишварҳои мазкур дар ин самт барои рушди пешрафти ҚМ Тоҷикистон бисёр мувофиқ мебошад [2-М; 4-М].

7. Мафҳуми ватандӯстӣ бисёр васеъ буда, дар адабиёти илмӣ бо шарҳу тавзеҳи гуногун оварда шудааст. Хусусан, дар сарчашмаҳои гуногунсоҳаи классикии форсу тоҷик мафҳуми ватандӯстӣ аз далолати муосир ба кулӣ фарқ мекунад. Имрӯз ватандӯстӣ яке аз муҳимтарин унсурҳои тарбияи ҷавонон буда, масъулиятпазирӣ ва иҷрои уҳдадорихои шаҳрвандиро нишон медиҳад [6-М; 9-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Аз таҳқиқ ва таҳлили мавзӯ маълум мешавад, ки диссертатсияи мазкур дар ин самт қадами нахустин буда, вобаста ба ҳар паҳлуи дигари уҳдадории ҳарбӣ метавон таҳқиқоти монографӣ анҷом дод. Бо хулосагирӣ аз таҳқиқи мавзӯ барои истифодаи амалии он чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешавад:

1) Принципи «ногузирии уҳдадории ҳарбӣ» ба қонунгузорӣ дар бораи уҳдадории ҳарбӣ илова карда шавад. Ин принцип ба рушди уҳдадории ҳарбӣ вобаста ба иҷрои хизмати ҳарбӣ оварда мерасонад, зеро он ҳангоми иҷро накардани уҳдадории ҳарбӣ то синни 27-солагӣ ҷавобгариро ба бор меоварад;

2) Синни хизмати ҳарбӣ дар баробари хизмати давлатӣ баланд бардошта шавад, яъне аз 27 ба 30-солагӣ. Дар ин ҳолат ягонагии синнусолӣ дар хизмати давлатӣ ба вучуд меояд.

3) Ҷавобгариҳои уҳдадории ҳарбӣ бештар хусусияти маъмурӣ дошта бошад, на ҷиноятӣ. Чи тавре аз мақсади ҷазо дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, мақсади ҷазо ислоҳ намудани шахси ҷиноятсодирнамуда ва ба ҷамъият баргардонидани ӯ ба ҳисоб меравад, на таҳқиру азоби ҷисмонии ӯ. Ба ин васила қонун имконият медиҳад, ки шахс аз иҷрои уҳдадории ҳарбӣ озод шавад.

4) Вобаста ба таъмини шаффофият, адолат ва баробарӣ низоми электронии бақайдгирии ҳарбӣ ташкил карда шавад. Дар асоси ин додгоҳ маркази ягонаи даъватии ҳарбӣ ташкил карда, шаҳрвандонро дар асоси «интихобӣ тасодуфӣ» бе назардошти миллат, ранги пуст, вазъи молумулкӣ, баромади иҷтимоӣ ва дигар принципҳои конститусионӣ интихоб намояд.

5) Банди 2 қисми 1 моддаи 31 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» вобаста ба амалӣ нашудан ва аҳаммияти зиёди иҷтимоӣ надоштан хорич карда шавад.

6) Хизматчии давлатӣ танҳо аз ҳисоби шахсони адокардаи хизмати ҳарбӣ ҷалб карда шавад. Ба ин васила, ҳам рафтори ғайриқабули байни сарбозон ва ҳам эҳтироми хизматчии давлатӣ ба давлату миллат зиёд хоҳад гашт.

7) Институти ба таъхир андохтани уҳдадории ҳарбӣ бо роҳи пардохти маблағ ба бучаи давлат ва ба таъхир андохтан на зиёда аз ду маротиба ва барои хатмкардагони бакалавр иҷозат дода нашавад.

Боварӣ дорем, ки амалӣ намудани ин тавсияҳо дар баланд бардоштани ҳисси ватандӯстии ҷавонон, ҷалби онҳо ба хизмати ҳарбӣ ва таҳкими пояҳои Истиқлолияти давлатӣ, инчунин, ҳифзи тамомияти арзӣ мусоидат менамояд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО)

I. Санадҳои меъерии ҳуқуқӣ ва расмӣ:

- [1]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст [Захираи электронӣ] – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 5.09.2025).
- [2]. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2008, №455 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).
- [3]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеи ва ҳуқуқӣ» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат: 30.04.2023).
- [4]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии виҷдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз 26.03.2009, №489 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).
- [5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шахрвандон» аз 24 декабри соли 2022, №1920 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.01.2023).
- [6]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, №1753 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2023).
- [7]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 05.03.2007, №233 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2023).
- [8]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, №1004 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2023).

- [9]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизат» аз 4.11.1995, №208 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 25.11.2022).
- [10]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тайёрии сафарбаркунӣ ва сафарбаркунӣ» аз 16.04.2012 с., №799 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 25.11.2022).
- [11]. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба эҳтиёт руҳсат додани хизматчиёни ҳарбие, ки муҳлати муқарраргардидаи хизмати ҳарбиро адо намудаанд ва даъвати навбатии шаҳрвандони солҳои таваллуди 1996-2005 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хизмати ҳарбӣ» аз 1 марти соли 2023, №541 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/30124> (санаи муроҷиат: 30.04.2023).
- [12]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳуввияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» аз 1 марти соли 2018, №79 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 26.11.2022).
- [13]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ ва рушди намудҳои варзиши ҳарбӣ-амалӣ дар байни наврасону ҷавонони синни то даъвати ва даъвати ҚТ барои солҳои 2012-2015 аз 1 марти соли 2012, №93 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 26.11.2022).
- [14]. Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 августи соли 2022, №416 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 22.02.2023).
- [15]. Оинномаи интизомии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 10 декабри соли 1999, №868 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 25.01.2023).

- [16]. Оинномаи сафороии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 6 июни соли 2001, №311 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).
- [17]. Оинномаи хизмати гарнизонӣ ва қаровулии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 4 апрелии соли 2001, №273 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).
- [18]. Оинномаи хизмати дохилии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 5 декабри соли 2001, №868 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).
- [19]. Всеобщая декларация прав человека [Текст]: принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948 // Международное публичное право: Сб. док. / Сост. и вступ. ст.: Бекашев К.А., Ходаков А.Г. – М.: Бек, 1996. – Т. 1. – 570 с.
- [20]. Женевская конвенция от 12 августа 1949 года о защите гражданского населения во время войны. Принята 12 августа 1949 года Дипломатической конференцией для составления международных конвенций о защите жертв войны, заседавшей в Женеве с 21 апреля по 12 августа 1949 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://un.org> (дата обращения: 30.04.2023).
- [21]. Конвенсияи меҳнати маҷбури [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?docid=5614cace4> (санаи мурочиат: 22.11.2021).
- [22]. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16.12.1966 [Текст] // Международное публичное право: Сб. док. / Сост. и вступ. ст.: Бекашев К.А., Ходаков А.Г. – М.: Бек, 1996. – Т. 1. – 570 с.
- [23]. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16.12.1966 [Текст] // Международное публичное право: Сб.

- док. / Сост. и вступ. ст.: Бекашев К.А., Ходаков А.Г. – М.: Бек, 1996. – Т. 1. – 570 с.
- [24]. Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид аз 26 июни 1945 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (санаи мурочиат: 25.01.2023).
- [25]. Конститутсияи Дания аз 5-уми июни соли 1953 қабул шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://legalns.com/download/books/cons/denmark.pdf> (санаи мурочиат: 10.06.2022).
- [26]. Конституция – (Основной закон) России. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета РСФСР девятого созыва 12 апреля 1978 года с изменениями и дополнениями, внесенными законами РСФСР от 27 октября 1989 года, от 31 мая, 16 июня и 15 декабря 1990 года, от 24 мая и 1 ноября 1991 года и законами Российской Федерации от 21 апреля, 9 декабря и 10 декабря 1992 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rusarchives.ru/sites/default/files/prezident-library-23.pdf> (дата обращения: 25.11.2023).
- [27]. Федеральный закон от 28.03.1998, №53-ФЗ (ред. от 11.06.2022) «О воинской обязанности и военной службе» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18260 (дата обращение: 26.07.2023).
- [28]. Устав о воинской повинности [Текст]: высочайше утвержденный 1 января 1874 г.: со всеми подлежащими к иным дополнениям статей законов о состояниях, Воинского устава о наказаниях и правительственных постановлений о физических недостатках и болезнях, препятствующих поступлению в военную службу. – М: Тип. В. Готье, 1874. – 196 с. = [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/ustav_o_voinskoy_povinnosti_1874 (дата обращение: 30.04.2022).

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

- [29]. Авксентьев, А.В., Акимушкин, О.Ф., Акиниязов, Г.Б. и др. Джихад [Текст] // Ислам: Словарь атеиста / Под общ. ред. М.Б. Пиотровского, С.М. Прозорова. – М.: Политиздат, 1988. – 254 с.
- [30]. Адо, А.В., Наумова, Н.Н., Пименова, Л.А. и др. Документы истории Великой французской революции [Текст]: в 2-х т. Т. 1 / Отв. ред. А.В. Адо. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 526 с.
- [31]. Белов, В.К. Военное право [Текст]: учебник. Серия «Право в Вооруженных Силах – консультант» [Текст] / В.К. Белов. – М.: «За права военнослужащих», 2004. – Вып. 45. – 640 с.
- [32]. Бжезинский, З. Великая шахматная доска [Текст] / З. Бжезинский. – М.: АСТ, 2018. – 256 с.
- [33]. Борисов, А.Б. Большой юридический словарь [Текст] / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2010. – 848 с.
- [34]. Брагинский, И.С. Аша Вахишта [Текст] / Брагинский И.С. // Мифы народов мира: Энцикл. в 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1: А-К. – 671 с.
- [35]. Буракова, Л.А. Почему у Грузии получилось [Текст] / Л.А. Буракова. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2011 г. – 161 с.
- [36]. Буриев, И.Б. История государства и права Таджикистана [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2007. – Т. 2. – Ч. 1-2. – 240 с.
- [37]. Васильев, А.В. Теория права и государства [Текст]: учебник / А.В. Васильев. – М., 2008. – 350 с.
- [38]. Воеводин, Л.Д. Юридический статус личности в России [Текст]: учебное пособие / Отв. ред. Богданова Н.А. – М.: Издательство МГУ, Норма, Инфра-М, 1997. – 296 с.
- [39]. Гегель, Г.В.Ф. Работы разных лет [Текст]: в двух томах / Г.В.Ф. Гегель. – Т. 2. – М.: Мысль, 1971. – 630 с.
- [40]. Дандамаев, М.А. Ахурамазда [Текст] / М.А. Дандамаев // Анкилоз – Банка. – М.: Большая российская энциклопедия, 2005. – 581 с.

- [41]. Диноршоев, А.М., Салохидинова, С.М. Конституционное право Республики Таджикистан [Текст] / А.М. Диноршоев, С.М. Салохидинова. – Душанбе, 2017. – 250 с.
- [42]. Диноршоев, А.М., Сафаров, Д.С. Ҳуқуқи инсон [Матн] / А.М. Диноршоев, Д.С. Сафаров. – Душанбе, 2010. – 320 с.
- [43]. Добровольский, А.М. Военная повинность [Текст]: конспект лекций / А.М. Добровольский. – СПб., 1912. – 125 с.
- [44]. Иоффе, О.С., Шаргородский, М.Д. Вопросы теории права [Текст] / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М.: Госюриздат, 1961. – 381 с.
- [45]. Иссерс, О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи [Текст] / О.С. Иссерс. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.
- [46]. История военного искусства [Текст]: Том I / Под ред. Алексеев М.А. – М.: Воен издат, 1963. – 528 с.
- [47]. Керимов, Д.А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права [Текст] / Д.А. Керимов. – М., 2008. – 520 с.
- [48]. Козлов, А.А. О патриотизме и гражданственности [Текст]: учебное пособие / Под ред. А.А. Козлова. – СПб.: Элексис Принт, 2005. – 227 с.
- [49]. Коновалов, В.Н. Политология [Текст]: словарь / В.Н. Коновалов. – М.: РГУ, 2010. – 285 с.
- [50]. Кревельд, М. Расцвет и упадок государства [Текст]: пер. с англ. / Под ред. Ю. Кузнецова и А. Макеева. – М.: Ирисэн, 2006. – 544 с.
- [51]. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ) [Матн]. – Душанбе: «Ирфон», 2007. – 616 с.
- [52]. Ли, К.Ю. Из третьего мира – в первый. История Сингапура (1965-2000) [Текст]: пер. с англ. Александра Боня / К.Ю. Ли. – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2013. – 576 с.
- [53]. Луғати истилоҳоти ҳуқуқи инсон [Матн]: бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ. – Душанбе: Контраст, 2021. – 128 с.
- [54]. Малько, А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах [Текст]: учеб.-метод. пособие / А.В. Малько. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002. – 320 с.

- [55]. Маркс, К., Энгельс, Ф. Сочинения [Текст]: в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Гос. изд-во, 1955. – Т. 22. – 512 с.
- [56]. Матузов, Н.И. Актуальные проблемы теории права [Текст] / Н.И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2004. – 512 с.
- [57]. Матузов, Н.И. Правовая система и личность [Текст] / Н.И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратов.ун-та, 1987. – 294 с.
- [58]. Маҳмудзода, М., Худоёрзода, Б., Муқимӣ, С., Ҳошимзода, Д. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М. Маҳмудзода, Б. Худоёрзода, С. Муқимӣ, Д. Ҳошимзода. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 648 с.
- [59]. Назаршоев, Н.М. Военная история Таджикистана. Краткий очерк [Текст] / Н.М. Назаршоев. – Душанбе, 2002. – 573 с.
- [60]. Низомулмулк. Сиёсатнома [Матн]. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2019. – 200 с.
- [61]. Ожегов, С.И. Словарь русского языка [Текст] / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
- [62]. Ойев, Х. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Х. Ойев. – Душанбе, 2013. – 564 с.
- [63]. Ойев, Х. Хизмати давлатӣ [Матн]: китоби дарсӣ / Х. Ойев. – Душанбе, 2011. – 400 с.
- [64]. Петражицкий, Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности [Текст] / Л.И. Петражицкий. – СПб.: Издательство «Лань», 2000. – 606 [1] с.
- [65]. Правовая политика России: общетеоретические и отраслевые проблемы [Текст] / Под науч. ред. А.В. Малько. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 416 с.
- [66]. Разин, Е.А. История военного искусства XVI-XVII вв. [Текст] / Е.А. Разин. – СПб.: ООО «Издательство Полигон», 1999. – 736 с.
- [67]. Раҳмонов, Э.Ш. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн]: иборат аз чаҳор ҷилд / Мурат.: С. Фаттоев. – Ҷилди аввал. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 512 с.

- [68]. Раҳмонов, Э.Ш. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон. 2009. – 372 с.
- [69]. Раҳмонов, Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён [Матн]: китоби 3 / Муҳар.: С. Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128 с.
- [70]. Сафарзода, Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность [Текст] / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2016. – 345 с.
- [71]. Сафаров, И.Д. Правовая система государства Саманидов. (IX-X вв.) [Текст] / И.Д. Сафаров. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 198 с.
- [72]. Сингапур (Республика Сингапур) [Текст] // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии. – 1967. – Вып. 11. / Глав. ред. Б.А. Введенский. – М.: «Большая Советская энциклопедия», 1967. – 622 с.
- [73]. Сингапур (Республика Сингапур) [Текст] // Страны мира. Краткий политико-экономический справочник / Коллектив авторов. – М.: Политиздат, 1972. – 472 с.
- [74]. Смирнов, А.И. Россия на пути к профессиональной армии: опыт, проблемы, перспективы [Текст]: монография / А.И. Смирнов. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1998. – 204 с.
- [75]. Советский энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 1008 с.
- [76]. Сомойлов, В.И. Реформирование военного института российского общества (теоретико-методологический анализ) [Текст] / В.И. Сомойлов. – М.: ИСПИ РАН, 2008. – 320 с.
- [77]. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – 724 с.
- [78]. Теория права и государства [Текст] / Под ред. Г.Н. Манова. – М., 1995. – 323 с.
- [79]. Тоҳиров, Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон [Матн] / Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 258 с.
- [80]. Унсурмаолии, К. Қобуснома [Матн] / К. Унсурмаолии. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 248 с.

- [81]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн] / Муҳар.: С. Назарзода. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи Забон ва Адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, 2008. – Ҷ. 1-2 (иборат аз 2 ҷилд). – Ҷ. 2: О-Я. – 945 с.
- [82]. Хантингтон, С.П. Столкновения цивилизаций [Текст] / Перевод Валимеев Т.А., Крилцов Е. – М.: АСТ, 2017. – 603 с.
- [83]. Хушвахтзода, Х.Х. Исторические институты военного управления в Таджикистане и их современное значение [Текст] / Х.Х. Хушвахтзода. – Худжанд, 2023. – 212 с.
- [84]. Цицерон, М.Т. Моральные размышления о старости, о дружбе, об обязанностях [Текст] / М.Т. Цицерон. – Рипол-Классик, 2018. – 512 с.
- [85]. Шавцова, А.В. Право прав человека: ответы на экзаменац. вопр. [Текст] / А.В. Шавцова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск: ТетраСистемс, 2011. – 256 с.
- [86]. Шарҳи лоиҳаи тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Шарҳи озод, 2016. – 124 с.
- [87]. Яценко, Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов [Текст] / Н.Е. Яценко. – СПб.: Из-во Лань, 1999. – 524 с.
- [88]. Blackstone, W. Commentaries on the Laws of England [Text] / W. Blackstone / Translation of greek, latin, italian and french quotations (with some modifications) by J.W. Jones, Esq. (1823). – This electronic edition: Copyright 2003, 2005 Lonang Institute: www.lonang.com. – 297 pp.
- [89]. Guiora, A.N. Top Ten Global Justice Law Review Articles 2008 [Text] / A.N. Guiora. – Oxford University Press, 2009. – 466 pp.
- [90]. Peter, B. Pacifism in Europe to 1914 [Text] / B. Peter. – Princeton University Press, 1972. – 568 pp.
- [91]. Peters, R. Islam and Colonialism: The Doctrine of Jihad in Modern History [Text] / R. Peters. – De Gruyter Mouton, 1980. – 253 pp.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

- [92]. Азиззода, У.А., Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от клеветы и оскорбления в зороастрийской правовой системе [Текст] / У.А.

- Азизода, Ф.А. Бобохонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №5. – С. 254-262.
- [93]. Алибаева, Г.А. История наемничества: криминологический аспект [Текст] / Г.А. Алибаева // Вестник АГТУ. – 2007. – №3. – С. 249-254.
- [94]. Анисимов, В.В. Исторический анализ правового обеспечения комплектования русской армии до введения всеобщей воинской повинности [Текст] / В.В. Анисимов // Армия и общество. – 2009. – №4 (20). – С. 127-133.
- [95]. Анисимова, О.Е., Анисимов, В.П., Баранов, Д.А., Надточий, З.Ю. Воинский устав – основа военно-служебных отношений (к истории возникновения и развития воинских уставов в России) [Текст] / О.Е. Анисимова, В.П. Анисимов, Д.А. Баранов, З.Ю. Надточий // Современные проблемы гуманитарных и общественных наук. – 2019. – №2 (24). – С. 3-11.
- [96]. Анциферов, Н.В. Конституционное закрепление обязанностей личности в странах постсоветского пространства: сравнительно-правовой анализ [Текст] / Н.В. Анциферов // Юридические исследования. – 2017. – №8. – С. 1-13.
- [97]. Аулов, В.К., Туганов, Ю.Н. Модернизация общевойсковых уставов Вооруженных Сил Российской Федерации – новый этап развития военного права [Текст] / В.К. Аулов, Ю.Н. Туганов // Военное право. – 2023. – №4 (80). – С. 52-60.
- [98]. Баимов, А.Г. К вопросу о приеме на службу военных священнослужителей в современной России [Текст] / А.Г. Баимов // Этносы и культуры Урало-Поволжья: история и современность: материалы Юбилейной X Всероссийской научно-практической конференции молодых ученых. – Уфа: ИЭИ УНЦ РАН, 2016. – С. 32-34.
- [99]. Баимов, А.Г. К вопросу о службе мусульман в современной российской армии [Текст] / А.Г. Баимов // Мусульманский мир. – 2016. – №4. – С. 88-94.

- [100]. Беренштейн, И.В. Административная и уголовная ответственность призывника [Текст] / И.В. Беренштейн // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2013. – №3 (24). – С. 40-49.
- [101]. Бобокалонов, Ғ.М. Танзими ҳуқуқи қатъ шудани шартномаи меҳнатӣ ҳангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани корманд [Матн] / Ғ.М. Бобокалонов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – №4 (16). – С. 106-112.
- [102]. Быков, О.П. Единство прав и обязанностей личности как условие ее гармоничного развития в обществе [Текст] / О.П. Быков // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2009. – №328. – С. 93-95.
- [103]. Жернаков, В.В. Свобода труда и запрещение принудительного труда в современном трудовом праве [Текст] / В.В. Жернаков // Вестник Пермского университета. Юрид. науки. – 2013. – №3 (21). – С. 89-95.
- [104]. Зарифов, Н.М. Асосҳои ташкилии низоми тарбияи ватандӯстии донишҷӯён [Матн] / Н.М. Зарифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №1. – С. 190-196.
- [105]. Зубаирова, Л.М., Аминов, И.Р. Конституционные обязанности человека и гражданина [Текст] / Л.М. Зубаирова, И.Р. Аминов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2021. – №10-2. – С. 174-177.
- [106]. Искандаров, Ш.Ф. Защита прав ребёнка [Текст] / Ш.Ф. Искандаров // Государствоведение и права человека. – 2017. – №4 (8). – С. 57-64.
- [107]. Ишимов, И.А. Юридическая природа конституционных обязанностей государства [Текст] / И.А. Ишимов // Вестник ЧелГУ. – 2010. – №33 (214). – Право. – Вып. 26. – С. 5-9.
- [108]. Казьянин, И.И. Поощрение как основной вид стимулирования военнослужащего [Текст] / И.И. Казьянин // Приоритетные направления развития правовой системы общества: материалы VIII Международной научно-практической конференции (Гомель, 1-2 октября 2020 г.). – Гомель: Гомельский гос. университет им. Ф. Скорины, 2020. – С. 49-55.

- [109]. Қодирзода, С.М. Уҳдадори шаҳрвандон тибқи қонун дар назди давлат аз нигоҳи Ибни Мискавайҳ [Матн] / С.М. Қодирзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №1 (25). – С. 60-67.
- [110]. Корабельников, А. Регионы просят огня. Количество общевойсковых соединений постоянной готовности предлагается приравнять к числу субъектов Российской Федерации [Текст] / А. Корабельников // Газета Военно-промышленный курьер. – 1-7.03.2017. – №8 (672). – С. 4. – 12 с.
- [111]. Кордуба, С.Б. Основные обязанности как элемент конституционного статуса личности в Российской Федерации [Текст] / С.Б. Кордуба // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2015. – №3 (21). – Том 6. – С. 10-14.
- [112]. Корякин, В.М. Военские уставы как источники военного права [Текст] / В.М. Корякин // Военное право: электрон. науч. изд. – 2017. – №2 (42). – С. 5-10.
- [113]. Корякин, В.М., Харитонов, С. Правовые основы прохождения военной службы в вооруженных силах Российской Федерации [Текст] / В.М. Корякин, С. Харитонов // Армейский сборник. – 2022. – №7. – С. 139-145.
- [114]. Кузянов, А.В. Правовая природа и содержание воинского учета [Текст] / А.В. Кузянов // Ленинградский юридический журнал. – 2011. – №4. – С. 66-74.
- [115]. Лысенко, Ю.А. Вопрос о воинской повинности для казахского населения (70-е гг. XIX-начало XX в. [Текст] / Ю.А. Лысенко // Известия АлтГУ. – 2012. – №4-2 (76). – С. 158-162.
- [116]. Мальцев, И.А. и др. Вооружённые силы зарубежных стран [Текст]: справочные данные / И.А. Мальцев и др. // Зарубежное военное обозрение. – 2011. – №7 (772). – С. 76-77.
- [117]. Маслов, Н.А. Обязанности и ответственность военнослужащих срочной службы [Текст] / Н.А. Маслов // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2012. – №2 (61). – С. 59-66.

- [118]. Маслов, Н.А. Определения понятия «Воинская обязанность» в отечественной юриспруденции [Текст] / Н.А. Маслов // Сибирский юридический вестник. – 2010. – №3. – С. 21-26.
- [119]. Меркулов, И.В. К вопросу о привлечении бедных граждан на военную службу в республиканском Риме [Текст] / И.В. Меркулов // Вестник Волгоград. гос. унив. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. – 2010. – №2 (18). – С. 66-72.
- [120]. Миралиев, И.К. Правовой статус человека и гражданина [Текст] / И.К. Миралиев // Вестник ТНУ. – 2013. – Т. 1. – №3-7. – С. 97-101.
- [121]. Мирализода, А.М., Давлатзода, Ч. Ташаккули фарҳанги шаҳрвандӣ ва тарбияи ватандӯстии хонандагон ҳамчун муаммои педагогӣ [Матн] / А.М. Мирализода, Ч. Давлатзода // Паёми ДМТ. – 2021. – №6. – С. 266-273.
- [122]. Мирзокаримзода, А.М. Эволюция военно-патриотического воспитания молодежи [Текст] / А.М. Мирзокаримзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2020. – №5. – С. 195-200.
- [123]. Муминов, М.Н. Джихад [Текст] / М.Н. Муминов // Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан: материалы научно-практической конференции (18 мая 2018) / Под ред. Рахмона Д.С. и Сангинова Д.Ш. – Душанбе: «Эр-граф», 2018. – С. 292-297.
- [124]. Назаров, А.К. Принципы исламского уголовного права [Текст] / А.К. Назаров // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – №8. – С. 197-203.
- [125]. Насриддинзода, Э.С., Чаҳонгир, С. Нақши фарҳанги ҳуқуқи интихоботӣ дар амалишавии принципҳои асосии интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Э.С. Насриддинзода, С. Чаҳонгир // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №8. – С. 281-287.

- [126]. Насурдинов, Э.С. Правовая культура в условиях глобализации [Текст] / Э.С. Насурдинов // Пробелы в российском законодательстве. – 2014. – №2. – С. 46-51.
- [127]. Нурисламов, А.Ф., Кадикова, А.А. Обеспечение и защита прав человека в условиях вооруженных конфликтов [Текст] / А.Ф. Нурисламов, А.А. Кадикова // Международный журнал гуманитарных и массовых наук. – 2021. – №12-4. – С. 132-135.
- [128]. Передня, Д.Г. Религиозные компоненты применения в особом морально-политическом и психологическом состоянии сотрудников [Текст] / Д.Г. Передня // Академическая мысль. – 2022. – №4 (21). – С. 220-224.
- [129]. Подмарев, А.А. Конституционное регулирование ограничения прав и свобод человека и гражданина в условиях чрезвычайных режимов в национальных правовых системах [Текст] / А.А. Подмарев // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. – 2014. – №3. – С. 112-120.
- [130]. Понкин, И.В. Понятие «Принцип» в праве [Текст] / И.В. Понкин // Юридическая техника. – 2020. – №14. – С. 281-283.
- [131]. Прокофьев, А.В. Универсальное и частное содержание морали, или как возможны особые нравственные обязанности? [Текст] / А.В. Прокофьев // Этическая мысль. – 2002. – №3. – С. 75-98.
- [132]. Раҳмон, О.Э. Мафҳуми «шахсият» ҳамчун заминаи методологии таҳқиқи вазъи ҳуқуқии занон [Матн] / О.Э. Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №1 (29). – С. 7-17.
- [133]. Резван, Е.А. Зеркало Корана [Текст] / Е.А. Резван // Звезда. – 2008. – №11. – С. 124-152.
- [134]. Романюк, С.Н., Дёмкина, Е.В. Генезис и сущность понятий «формирование», «ответственность», «ответственное выполнение обязанностей» [Текст] / С.Н. Романюк, Е.В. Дёмкина // Вестник Адыгейского гос. университета. Серия 3: Педагогика и психология. – 2017. – №4 (208). – С. 96-102.

- [135]. Руденко, В.Н. Институт жребия в комплектовании вооруженных сил США: проблемы рендомизации [Текст] / В.Н. Руденко // Антиномии. – 2008. – №8. – С. 439-465.
- [136]. Руденко, В.Н. Институт жребия в комплектовании вооруженных сил: опыт Российской империи и СССР [Текст] / В.Н. Руденко // Антиномии. – 2009. – №9. – С. 444-480.
- [137]. Руденко, В.Н. Институт жребия и его роль в формировании системы публичной власти [Текст] / В.Н. Руденко // Антиномии. – 2004. – №5. – С. 496-537.
- [138]. Рустамов, М.Р. Принципы законности в формировании (построении) и укреплении правового государства в Таджикистане [Текст] / М.Р. Рустамов // Вестник ТНУ. – 2015. – №3-4. – С. 131-136.
- [139]. Саидзода, И.Х. К вопросу о принципах конституционного права граждан на обращения [Текст] / И.Х. Саидзода // Законодательство. – 2016. – №1 (21). – С. 14-19.
- [140]. Самигуллин, В.К. Правовое регулирование воинской повинности в арабском халифате [Текст] / В.К. Самигуллин // Юридический вестник Кубанского гос. университета. – 2017. – №3 (32). – С. 35-41.
- [141]. Сандаковский, А.А. Выборы по жребию [Текст] / А.А. Сандаковский // Ученые записки Алтайского филиала Российской академии народного хозяйства при Президенте Российской Федерации. – 2021. – №19 (19). – С. 145-151.
- [142]. Сафарзода, Б.А. Закрепление основных прав и свобод человека и гражданина в Конституции республики Таджикистан и их соотношение с международными стандартами [Текст] / Б.А. Сафарзода // Правовая жизнь. – 2019. – №1 (25). – С. 14-26.
- [143]. Сафарова, С.Д. Сущность и проявления патриотизма в современных условиях [Текст] / С.Д. Сафарова // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – №2/6 (175). – С. 245-252.
- [144]. Саъдизода, Дж. К вопросу о классификации культуры прав человека [Текст] / Дж. Саъдизода // Права человека: теория, история, практика:

- сборник научных трудов, посвященный 65-летию Всеобщей декларации прав человека / Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. – Волгоград: Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – С. 55-62.
- [145]. Саъдизода, Дж. К вопросу о необходимости изучения дисциплины «Права человека» в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан [Текст] / Дж. Саъдизода // Правовая жизнь. – 2015. – №4 (12). – С. 28-37.
- [146]. Слесарский, К.И. Правовые принципы воинской обязанности [Текст] / К.И. Слесарский // Право в Вооруженных Силах – Военно-правовое обозрение. – 2018. – №12 (257). – С. 110-114.
- [147]. Слесарский, К.И. Современные правовые модели воинской обязанности [Текст] / К.И. Слесарский // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2018. – №5 (72). – С. 46-51.
- [148]. Стариков, В.И. Закрепление основных обязанностей человека и гражданина в конституциях зарубежных стран [Текст] / В.И. Стариков // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. – 2021. – №1. – С. 8-13.
- [149]. Судаков, А.К., Дёмкина, Е.В. Этика канта и религиозные обязанности [Текст] / А.К. Судаков, Е.В. Дёмкина // Труды кафедры богословия Санкт-Петербургской Духовной Академии. – 2022. – №4 (16). – С. 134-148. – DOI:10.47132/2541-9587_2022_4_134.
- [150]. Фомина, М.Г., Михалев, В.А. Принципы воинской обязанности как конституционно-правовой категории [Текст] / М.Г. Фомина, В.А. Михалев // Актуальные вопросы юриспруденции: сборник статей V Международной научно-практической конференции (Пенза, 05 февраля 2021 года). – Пенза: «Наука и Просвещение», 2021. – С. 129-131.
- [151]. Харитонов, С.С. И все же – нужны или не нужны армии военные юристы? [Текст] / С.С. Харитонов // Право в Вооруженных Силах – Военно-правовое обозрение. – 2009. – №5 (143). – С. 95-96.

- [152]. Холикзода, А.Г. Авеста как основной источник зороастрийского права [Текст] / А.Г. Холикзода // Юридическая наука: история и современность. – 2018. – №12. – С. 172-184.
- [153]. Холикзода, А.Г. Понятие зороастрийской правовой системы: самобытность регуляции и особенности источников [Текст] / А.Г. Холикзода // Юридическая наука: история и современность. – 2018. – №11. – С. 173-192.
- [154]. Христофорова, Е.И. Конституционно-правовое регулирование идеи патриотизма как условие стабильности современного общества [Текст] / Е.И. Христофорова // Юридическая наука. – 2019. – №10. – С. 106-108.
- [155]. Чайковский, А.А. Трансформация гражданской ответственности в современном мире: воинский долг и воинская обязанность [Текст] / А.А. Чайковский // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2020. – №5-3. – С. 178-182.
- [156]. Чаҳонгир, С. Фарҳанги ҳуқуқи инсон ҳамчун кафолати давлатии таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон [Матн] / С. Чаҳонгир // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2013. – Ҷ. 2. – №3-7. – С. 51-54.
- [157]. Чистюхина, М.В. Систематизация общегражданских обязанностей личности в России [Текст] / М.В. Чистюхина // Социально-политические науки. – 2018. – №3. – С. 85-88.
- [158]. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И., Холиқов, Ш.Л. Принципиҳои сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, Ш.Л. Холиқов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2017. – №4 (8). – С. 92-101.
- [159]. Шарифзода, Ф.Ш. Навгониҳо дар қонунгузорию уҳдадорию ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ: (таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ) [Матн] / Ф.Ш. Шарифзода // Қонунгузорӣ. – 2021. – №4 (44). – С. 35-39.
- [160]. Эбзеев, Б.С. Конституции РФ – 20 лет: государство, демократия, личность сквозь призму практического конституционализма [Текст] / Б.С. Эбзеев // Государство и право. – 2013. – №12. – С. 5-17.

- [161]. Эльмурзаев, С.М. Патриотизм в Исламе [Текст] / С.М. Эльмурзаев // Научный диалог: Вопросы философии, социологии, истории, политологии. – 2019. – №1. – С. 45-47.
- [162]. Ягофарова, И.Д. Основные характеристики ограничения прав и свобод человека: теоретико-правовой аспект [Текст] / И.Д. Ягофарова // Академический юридический журнал. – 2002. – №4. – С. 4-10.
- [163]. Ladygina, O.A., Abeuov, D.A., Raibayev, D.K. The legal status of the individual: the concept and its significance for the state [Text] / O.A. Ladygina, D.A. Abeuov, D.K. Raibayev // «KHABARSHI – VESTNIK» of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beysenov. – 2022. – №4 (78). – P. 65-70.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо:

- [164]. Алиев, Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқи ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Алиев Фарух Шарифович. – Душанбе, 2021. – 183 с.
- [165]. Бобоева, Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане (IX-XIV вв.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бобоева Назирамох Идиевна. – Душанбе, 2014. – 27 с.
- [166]. Богатырёва, Н.М. Правовой статус военнослужащих России: (историко-правовое исследование) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Богатырёва Наталья Михайловна. – М., 2007. – 26 с.
- [167]. Гречухина, М.А. Регулирование свободы совести и вероисповедания в европейском праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Гречухина Мария Андреевна. – М., 2020. – 190 с.
- [168]. Диноршоев, А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Диноршоев Азиз Мусоевич. – М., 2015. – 535 с.
- [169]. Дорожкина, В.Ю. Национальная идея в России как фактор общественных трансформации: политологический аспект [Текст]: дис.

- ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Дорожкина Виктория Юрьевна. – Уфа, 2009. – 180 с.
- [170]. Звонков, В.М. Стимулы социалистического воинского труда (социально-политический анализ) [Текст]: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.10 / Звонков Владимир Михайлович. – М., ВПА, 1990. – 239 с.
- [171]. Исозода, П.А. Ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии конституционии маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҚТ [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Исозода Парвиз Асадулло. – Душанбе, 2022. – 218 с.
- [172]. Квитко, А.Ф. Конституционно-правовые основы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Квитко Александр Федорович. – М., 2007. – 25 с.
- [173]. Климова, А.С. Гармонизация прав и обязанностей юридическими субъектами как закономерность развития правовой системы общества [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Климова Анна Сергеевна. – М., 2022. – 30 с.
- [174]. Коршунова, И.В. Обязанность как правовая категория [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Коршунова Ирина Викторовна. – М., 2004. – 28 с.
- [175]. Маркова, Е.Н. Свобода совести и религии: негативное измерение и защита убеждений личности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Маркова Елена Николаевна. – М., 2019. – 277 с.
- [176]. Маслов, Н.А. Воинская обязанность в России (1699-1918 гг): историко-правовое исследование [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Маслов Николай Андреевич. – М., 2015. – 217 с.
- [177]. Мусоев, Ш.М. Сиёсати ҳарбии ҚТ: моҳият ва хусусиятҳои асосӣ [Матн]: дис. ... ном. илм. сиёсӣ: 23.00.02 / Мусоев Шухрат Маҳмадиевич. – Душанбе, 2022. – 168 с.
- [178]. Назаров, А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и Хадиса и их классификация по институтам уголовного права [Текст]: автореф. дис.

- ... канд. юрид. наук: 12 00 08 / Назаров Аваз Кувватович. – М., 2012. – 27 с.
- [179]. Насурдинов, Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистан [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Насурдинов Эмом Сайфудинович. – Душанбе, 2008. – 23 с.
- [180]. Петров, Э.А. Государственно-политические конфликты институтов российского и мусульманского права в процессах реализации социальной доктрины ислама [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02 / Петров Эдуард Александрович. – Ростов-на-Дону, 2003. – 28 с.
- [181]. Пронина, М.А. Правовая культура и идеи патриотизма в современной России: теоретико-правовое исследование [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Пронина Марина Алексеевна. – М., 2017. – 199 с.
- [182]. Розикзода, А.Ш. История формирования и деятельности милиции Таджикистана [Текст]: автореф. дис. ... д-ра истор. наук: 07.00.02 / Розикзода Абдулхакими Шерали. – М., 2002. – 25 с.
- [183]. Саидзода, М.Ш. Масоили оилавӣ-хуқуқии тарбияи кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Саидзода Муҳаббат Шералӣ. – Душанбе, 2020. – 238 с.
- [184]. Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиер Искандарович. – Душанбе, 2015. – С. 24 с.
- [185]. Сафаров, Б.А. Раннее исламское государство и формирование исламских представлений о власти [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Бахтовар Амралиевич. – Д., 2010. – 25 с.
- [186]. Слесарский, К.И. Военная обязанность как элемент конституционно-правового статуса гражданина Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Слесарский Константин Иоаннович. – М., 2020. – 224 с.

- [187]. Табаров, Н.Д. Институт военного судьи в досоветском Таджикистане (историко-правовое исследование [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Табаров Навруз Довудходжаевич. – Душанбе, 2015. – 26 с.
- [188]. Тоиров, Н.У. Уголовная ответственность за уклонение от военной службы по законодательству Республики Таджикистан [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Тоиров Навруз Урбатович. – М., 2013. – 26 с.
- [189]. Ухов, В.Ю. Институт чрезвычайного положения в системе обеспечения национальной безопасности Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ухов Владимир Юрьевич. – М., 2008. – 49 с.
- [190]. Чернов, К.А. Принцип равенства как общеправовой принцип российского права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Чернов Константин Алексеевич. – Казань, 2003. – 32 с.
- [191]. Чибисов, С.В. История развития Российского военного законодательства в XVIII-XX вв [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Чибисов Сергей Владимирович. – Белгород, 2019. – 196 с.
- [192]. Чистюхина, М.В. Конституционные обязанности человека и гражданина в Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Чистюхина Мария Викторовна. – Белгород, 2019. – 23 с.
- [193]. Чистюхина, М.В. Конституционные обязанности человека и гражданина в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Чистюхина Мария Викторовна. – Белгород, 2019. – 161 с.
- [194]. Шуминов, Н.З. Военно-техническое сотрудничество во внешнеполитических приоритетах Государства Израиль (1948-2017 гг.) [Текст]: дис. ... канд. истор. наук: 07.00.15 / Шуминов Натан Заурович. – М., 2020. – 172 с.
- [195]. Шуминов, Н.З. Военно-техническое сотрудничество во внешнеполитических приоритетах Государства Израиль (1948-2017 гг.)

[Текст]: автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.15 / Шуминов Натан Заурович. – М., 2020. – 34 с.

[196]. Юнусов, Э.А. Правовые обязанности человека и гражданина (вопросы теории) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Юнусов Эмзари Абдулжабарович. – М., 2008. – 34 с.

V. Захираҳои электронӣ [электронный ресурс]:

[197]. Артиш – шоҳсутуни истиқлоли миллӣ // Сомонаи расмии Вазорати мудофиаи ҚТ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mord.tj> (санаи муроҷиат: 30.04.2022).

[198]. В Грузии меняют систему призыва на срочную службу – все новшества [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dzen.ru/a/Y-6NEV9zVzcLvRe8> (дата обращения: 10.01.2023).

[199]. Военская повинность // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://imwerden.de/multi-volume-set-1000111-page-1> (дата обращения: 10.01.2026).

[200]. Газета Временного рабочего и крестьянского правительства. – 23.02.1918. – №31 (76). – С. 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lccn.loc.gov/sf89090104> (дата обращения: 10.01.2026).

[201]. Дуализм как принцип ислама [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://protodata.biz/dualizm-kak-princip-islama.htm> (дата обращения: 30.04.2022).

[202]. Конститутсияи ИҚШС. Съезди ғайринавбатии VIII Шуроҳои ИҚШС (бо тағйироту иловаҳои минбаъда) аз 5 декабри соли 1936 тасдиқ карда шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.hist.msu.ru/ER/EText/cnst1936.htm> (санаи муроҷиат: 27.11.2023).

[203]. Нишастии матбуотии раиси Суди Олӣ барои ҳисоботи соли 2022 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://sud.tj/markazi-matbuot/khabarho/589/> (санаи муроҷиат: 22.02.2023).

- [204]. Новицкий, В.О., фон-Шварц, А.В., Апушкин, В.А., фон-Шульц, Г.К. Военная энциклопедия Сытина [Текст]: в 18 т. / Под ред. В.О. Новицкий. – СПб.: т-во И.Д. Сытина, 1911-1915 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/enc/sytin/index.html> (дата обращения: 11.01.2025).
- [205]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/29823> (санаи мурочиат: 10.01.2023).
- [206]. Правовые основы прохождения военной службы в вооруженных силах Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://limited-army.ric.mil.ru/Stati/item/419811/> (дата обращения: 25.11.2022).
- [207]. Служба в армии или как получить гражданство в США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://zagranitsa.com/emigraciya/article/2674/kak-poluchit-grazhdanstvo-ssha-voennaia-sluzhba> (дата обращение: 19.01.2023).
- [208]. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 29-солагии таъсисёбии Қувваҳои мусаллаҳи ҚТ аз 23.02.2022 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/23555> (санаи мурочиат 06.04.2022).
- [209]. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори 30-юмин солгарди таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.02.2023 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/30112> (санаи мурочиат: 29.02.2023).
- [210]. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://hamishpat-arch.colman.ac.il/files/04_2011/M_LOrgad.pdf (санаи мурочиат: 30.04.2022).

- [211]. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://jewishvirtuallibrary.org/history-of-women-in-idf-combat-units> (санаи дастрасӣ 04.07.2023).
- [212]. Magna Carta Libertatum (1215), art. 12. Latin original and English translation available at [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-english-translation> (date accessed: 12.06.2024).
- [213]. NATO AND PEACEKEEPING Robert J. Jackson Visiting Fellow Centre for International Studies and Clare Hall, University of Cambridge [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.nato.int/cps/ru/natohq/index.htm> (date accessed: 22.11.2022).
- [214]. Selective Service System [Electronic resource]. – Access mode: https://www.sss.gov/faq/#who-needs-to-register=https://en.wikipedia.org/wiki/Selective_Service_System (date accessed: 19.01.2023).

VI. Бойгонӣ:

- [215]. Декрети Совети Комиссарони Халқии РСФСР аз 16(29).12.1917 «Дар бораи оғози интихобӣ ва ташкили ҳокимият дар артиш» [Матн] // Декрети ҳокимияти шуравӣ. – Ҷилди I: 25 октябри соли 1917-16 марти соли 1918. – М.: Гос.изд-во полит. литературы, 1957. – 640 с.
- [216]. Центральный государственный архив Республики Казахстан [Текст]. – Ф. 369. – Оп. 1. – Д. 5845. – Л. 15.
- [217]. Центральный государственный архив Республики Казахстан [Текст]. – Ф. 369. – Оп. 1. – Д. 5845. – Л. 18.

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

**I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба таъб расидаанд:**

[1-М]. Муминзода, М.Н. Асосҳои таърихӣ-ҳуқуқии магистратура [Матн] / М.Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №1 (25). – С. 293-302; ISSN 2414 9217.

[2-М]. Муминзода, М.Н. Моделҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ [Матн] / М.Н. Муминзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – №4 (44). – С. 73-79; ISSN 2305-0535.

[3-М]. Муминзода, М.Н. Масъалҳои ҳуқуқии муайян намудани мафҳуми уҳдадорӣ ҳарбӣ [Матн] / М.Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №1 (29). – С. 81-92; ISSN 2414 9217.

[4-М]. Муминзода, М.Н. Принципиҳои уҳдадорӣ ҳарбӣ [Матн] / Э.С. Насриддинзода, М.Н. Муминзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2023. – №3 (47). – С. 89-95; ISSN 2305-0535.

[5-М]. Муминзода, М.Н. Заминаҳои ҳуқуқӣ ва омилҳои рушди ҳисси ватандӯстӣ дар асоси қабули стратегия [Матн] / М.Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №4-1. – С. 251-256; ISSN 2413-5151.

[6-М]. Муминзода, М.Н. Теоретико-правовое основание случайного выбора призываемых на военную службу [Текст] / М.Н. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – №6-2. – С. 203-210; ISSN 2413-5151.

[7-М]. Муминзода, М.Н. Ташаккули уҳдадорӣ ҳарбӣ дар асрҳои миёна: аз Magna Carta то Инқилоби Фаронса / М.Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – №5. – С. 308-314. ISSN

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ чошудаанд:

[8-М]. Муминов, М.Н. Джихад [Текст] / М.Н. Муминов // Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан: материалы научно-практической конференции (18 мая 2018) / Под редакцией кандидатов юридических наук, доцентов Рахмона Д.С. и Сангинова Д.Ш. – Душанбе: «Эр-граф», 2018. – С. 292-297.

[9-М]. Муминзода, М.Н. Чиход: мафҳум ва инкишофи таърихи он [Матн] / М.Н. Муминзода // Муҳаққиқи ҷавон. – 2021. – №1. – С. 118-123.

[10-М]. Муминзода, М.Н. Омилҳо ва асосҳои ҳуқуқи қабули стратегияи ватандӯстӣ [Матн] / М.Н. Муминзода // Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ (9-уми декабри соли 2022) / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қурбонализода Н.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 164-175.

[11-М]. Муминзода, М.Н. Роль вооруженных сил в борьбе с терроризмом: теоретико-правовой аспект [Текст] / М.Н. Муминзода // «Право и экономика: актуальные вопросы коммерческого права и информационной безопасности»: материалы международной научно-практической конференции (25-26 апреля 2023 г.) / Под редакцией доктора технических наук Х.Х. Назарзода, доктора экономических наук Ф.Р. Шаропова, доктора юридических наук Н.А. Кудратова. – Душанбе: «ДДТТ», 2023. – С. 176-178.

[12-М]. Муминзода, М.Н. Правовая ответственность в сфере воинской обязанности по законодательству Республики Таджикистан [Текст] / М.Н. Муминзода // «XIII Ломоносовские чтения», посвященной 115-летию академика Бободжона Гафурова (28-29 апреля 2023 года): материалы международной научно-практической конференции Часть II. Гуманитарные науки (право, экономика) / Под общей редакцией: к.э.н., доцента Ганиева Р.Г. – Душанбе, 2023. – С. 152-156.

[13-М]. Муминзода, М.Н. Правовые источники обязанности человека в правовой системе зороастризма [Текст] // Юридическая ответственность: современные проблемы теории и практики: XXIII Междунар. науч. конф. (Москва, 12 апреля 2023 г.): Сб. научных статей / Под ред. Н.И. Архиповой, С.В. Тимофеева, И.А. Беляевой. – М.: РГГУ, 2023. – С. 30-40.

[14-М]. Муминзода, М.Н. Шаклҳои иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ дар кишварҳои ҷаҳон: таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / Э.С. Насриддинзода, М.Н. Муминзода // Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ (5-уми декабри соли 2023) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – С. 19-25.

[15-М]. Муминзода, М.Н. Масъалаҳои назариявӣ-ҳуқуқии гузариш ба бақайдгирӣ ҳарбии электронӣ: монетаҳо ва имкониятҳо / М.Н. Муминзода // Нашриятҳои солони ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ ва хусусӣ: Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи бахшида ба 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, эълони соли 2024 "Соли маърифати ҳуқуқӣ" ва 30 - солагии таъсисёбии кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2024. – С. 198-205.

[16-М]. Муминзода, М.Н. Мафҳуми вазифаҳои конститусионӣ ва аҳамияти онҳо дар низомии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳуқуқи инсон ва мушкилот замони муосир: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ (5-уми декабри соли 2025) / Дар зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. ва доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Миралӣзода И.Қ. – Душанбе: Моҳи-Мунир, 2025. – С. 323-328.